

Алихан Бөкейхан университеті

ӘОЖ 332.1:338.242

Қолжазба құқығында

АКИШЕВА ДАНА МҰРАТБЕКҚЫЗЫ

Жаңғырту жағдайында Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуының белсенділігін арттыру

6D050600 – Экономика

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Ғылыми жетекшілері
доктор PhD
Абылкасимова Ж.А.

экономика ғылымдарының докторы,
профессор
Мищенко В.В.

Қазақстан Республикасы
Семей, 2023

МАЗМҰНЫ

	НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	4
	АНЫҚТАМАЛАР.....	5
	БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	6
	КІРІСПЕ.....	7
1	ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУДЫ АРТТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК АСПЕКТІЛЕРІ.....	12
1.1	Депрессивті аймақтардың инновациялық дамуын қамтамасыз ету ерекшеліктері.....	12
1.2	Депрессивті аудандардың инновациялық даму белсенділігін қамтамасыз етудің әдістемелік негіздері.....	27
1.3	Депрессивті аудандарды инновациялық дамытудың шетелдік тәжірибесі.....	42
2	ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ДЕПРЕССИВТІ АУДАНДАРЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ МЕН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ.....	56
2.1	Шығыс Қазақстан облысы аудандарының әлеуметтік-экономикалық дамуын талдау.....	56
2.2	Шығыс Қазақстан облысы аудандарының инновациялық даму жағдайын бағалау.....	72
2.3	Депрессивті аудандардың инновациялық дамуын белсендіру мәселелері.....	85
3	ЖАҢҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДА ШҚО ДЕПРЕССИВТІ АУДАНДАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫН БЕЛСЕНДІРУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ.....	100
3.1	Облыстың депрессивті аудандарында инновациялық белсенділік пен сезімталдықты ынталандырудың экономикалық тетіктерін жетілдіру.....	100
3.2	Жаңғырту жағдайында депрессивті аудандардың инновациялық дамуын белсендіру бойынша ұсыныстар.....	112
3.3	Облыстың депрессивті аудандарында инновациялық дамуды белсендірудің шетелдік тәжірибесін бейімдеу.....	132
	ҚОРЫТЫНДЫ.....	148
	ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	152
	ҚОСЫМША А - Ендіру актісі.....	161
	ҚОСЫМША Ә – ШҚО аудандары бойынша кәсіпорындардың көлемінің инновациялық белсенділік көрсеткіштер.....	164
	ҚОСЫМША Б – Шығыс Қазақстан облысының аудандары бойынша технологиялық инновацияларды енгізген кәсіпорындар саны.....	166
	ҚОСЫМША В – Шығыс Қазақстан облысының аудандары бойынша маркетингтік инновацияларды енгізетін кәсіпорындар	

саны.....	167
ҚОСЫМША Г – Өнім инновацияларын өз бетінше немесе басқа ұйымдармен бірлесіп енгізген кәсіпорындар саны.....	168
ҚОСЫМША Ғ – Инновация түрлері бойынша кәсіпорындар саны	169
ҚОСЫМША Д – Шығындар түрлері бойынша өнім жәнe технологиялық инновацияларға кеткен шығындар, млн. теңге.	170

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер көрсетілген:

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ: Қазақстан халқына жолдауы (2014 жылғы 17 қаңтардағы).

Қазақстан Республикасының Президенті Қ-Ж. Тоқаев. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі: Қазақстан халқына жолдауы (2020 жылғы, 1 қыркүйек).

Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы: 2018 жылдың 15 ақпанда, №636 бекітілген.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. Өңірлерді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы: 2019 жылдың 27 желтоқсаны, №990 бекітілген.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. Моноқалаларды дамытудың 2012-2020 жылдарға арналған бағдарламасын бекіту туралы: 2012 жылдың 25 мамыры, №683 бекітілген (07.11.2013 ж. өзгертулер мен толықтырулармен).

Қазақстан Республикасының Заңы. Индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы: 2012 жылдың 9 қаңтарда, №534 қабылданған (04.07.2013 ж. өзгертулер мен толықтырулармен).

Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. Қазақстан Республикасының 2020-2025 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық даму тұжырымдамасын бекіту туралы: 2018 жылдың 20 желтоқсаны, №846 бекітілген.

Шығыс Қазақстан облысының аумағын дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған бағдарламасы.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. Семей қаласын әлеуметтік-экономикалық дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарын бекіту туралы: 2019 жылдың 8 қазанда, №742 бекітілген.

АНЫҚТАМАЛАР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі терминдерге сәйкес анықтамалар қолданылған:

Аймақтық диспропорциялар – бұл бір елдің ірі экономикалық аймақтары немесе жаһандық экономикалық жүйенің макроөңірлері арасындағы өмір сүру деңгейінің айырмашылығы.

Депрессивті аймақ – қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық дамудың орташа республикалық көрсеткішінен төмен, бірақ бұрын дамыған, кейбір көрсеткіштер бойынша республикада жетекші орынға ие болған аумақ. Бұл – өз бетінше (мемлекеттің көмегінсіз, сырттан жасалатын көмексіз) өзінің өткір мәселелерін шеше алмайтын аймақ.

Таңдамалы аймақтық саясат – ел аумағында экономикалық қызметтің тиімді және (немесе) біркелкі таралуына қол жеткізу мақсатында белгілі бір аумақтарға іріктеп әсер етуден тұратын мемлекеттік органдардың саналы қызметі.

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР ҮИИДС	– Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық-инновациялық даму стратегиясы
АӨК	– агроөнеркәсіптік кешен
ҰИЖ	– ұлттық инновациялық жүйе
ҚР	– Қазақстан Республикасы
ШҚО	– Шығыс Қазақстан облысы
ЖІӨ	– жалпы ішкі өнім
ЖҰӨ	– жалпы ұлттық өнім
ҒТБ	– ғылыми-техникалық прогресс
ҒЗТКЖ	– ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар
МЖӘ	– мемлекеттік жекешелік әріптестік
ҚР ҰЭМ	– Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі
НАО	– тәуелсіз акционерлік қоғам
ж. жж.	– жыл, жылдар
га	– Га-гектар
кг	– килограмм
ц	– центнер
млн.	– миллион
млрд.	– миллиард
АИЖ	– аймақтық инновациялық жүйе
АИӨК	– аймақтық инновациялық-өндірістік кластерлер кешені.
НӨҚ	– негізгі өндірістік қорлар
ШОБ	– шағын және орта бизнес
ЖШС	– жауапкершілігі шектеулі серіктестік

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қалыптасқан экономикалық жағдайда мемлекеттің басты міндеттерінің бірі макроэкономикалық өзгерістердің үрдістерімен және серпінімен ұштасатын жаңа инновациялық саясатты қалыптастыру және оны іске асыру болып табылады. Әлемдік экономиканың дамуы экономиканың жаһандануы контекстінде кәсіпорындардың, өңірлер мен мемлекеттің стратегиялық бәсекелестік басымдығын қамтамасыз ету үшін инновациялардың, әсіресе ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық әзірлемелердің (ҒЗТКЖ) маңызын күрт арттыру жағына қарай тұжырымдамалық жылжу оның дамуының негізгі үрдісі болып табылатынын айқын дәлелдейді. Қазіргі заманғы отандық экономика әлі де айқын шикізаттық бағдарға ие болғандықтан, дамудың инновациялық векторы өңірлер экономикасының да, тұтастай алғанда ұлттық экономиканың да серпінді және орнықты өсуінің негізі болуға тиіс [1].

Біріншіден, бұл мемлекеттік әсерлердің жиынтығына қатысты әлеуметтік-экономикалық дамудың және тұрақты депрессия жағдайындағы және ҚР қаржылық және инвестициялық қолдауына жоғары тәуелділіктің маңызды параметрлері бойынша дәстүрлі түрде артта қалған аймақтық-шаруашылық жүйелерге қатысты. Экономиканың аймақтық ұйымының маңызды типологиялық элементі ретінде санала отырып, «депрессия» антипод, антифактор ретінде қарастырылумен бірге, өңірлік-экономикалық жаһанданулау барысында басымдылыққа ие.

Соңғы жылдары ҚР өңірлерінде жаңғырту жағдайында инновациялық дамуды белсендіру құралдары мен тетіктерінің спектрін жетілдіру бойынша айтарлықтай белсенді жұмыс жүргізілуде. Өңірлік нарықтағы бәсекелестіктің жоғары деңгейі инновациялық қызметті белсендіруға, өнімдер мен технологиялардың техникалық-экономикалық сипаттамаларына қосымша талаптар қоюға және кәсіпорындардағы субъектілерді инновацияларды белсенді қолдануға, инновациялық дамуды басқарудың жаңа әдістері мен тәсілдерін жасауға мәжбүр етуі керек.

Сонымен қатар, зерттеу көрсеткендей депрессивті аудандарға қатысты іске асырылып жатқан біздің мемлекетіміздің саясатының тиімділігі төмен, үйлесімсіз, жеткілікті жүйелі емес және өңірлік саясаттың өзге де іске асырылып жатқан мақсаттарына қатысты шеткері болып табылады. Кейбір жеке өңірлердің депрессивті аудандарын бюджеттік «толықтыруға» көпжылдық орнату, осыған байланысты, көбінесе олардың шаруашылық кешендерін қалпына келтіруге және дамытуға, оның ішінде мемлекеттік-реттеу шараларының әлеуетін толық ауқымды іске қосу есебінен баса назар аударумен толықтырылуға тиіс.

Мемлекеттік өңірлік экономикалық саясатты трансформациялау Шығыс Қазақстан облысының аудандарына, әсіресе депрессивті аудандарына қатысты ерекше дәрежеде қажет, себебі бұл осы зерттеуді бастап, оның қазіргі жағдайдағы өзектілігін анықтайды.

Тақырыптың ғылыми зерттелу дәрежесі. Мәселелер бойынша әдебиеттерді зерттеу диссертациялар оның бастапқы тұжырымдамалық базасының жеткілікті қалыптасуы туралы, сондай-ақ ізденушінің тәуелсіз ғылыми ізденісіне мүмкіндік беретін эмпирикалық-ақпараттық және теориялық «олқылықтардың» кездесетіндігі жайлы атап көрсетуге мүмкіндік береді.

Диссертациялық зерттеудің теориялық негізін қалыптастырудың негізгі элементі көптеген ресейлік ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Л.И. Абалкин, А.И. Алтухов, Н.И. Дворядкин, А.М. Емельянов, Т.Е. Малофеев, В.А. Свободин, А.А. Семенов, П.Ф. Парамонов, И.Т. Трубилин және басқалар, шетелдік экономистер П. Кругмэн, М. Портер және т.б. ғалымдардың экономикадағы өңірлік мәселелер жайлы тұжырымдамаларында айқындалған.

Қазақстан өңірлерінің депрессивті аудандарының экономикалық әлеуетін және инновациялық дамуын мемлекеттік қолдау жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстарды қалыптастыру кезінде қазақстандық ғалымдар А.Г. Акчурин, А.А. Алимбаев, С.А. Алпысбаев, Ф.Г. Альжанов, О. Баймуратов, Т.Б. Баяхметов, Г.Н. Гамарник, В.В. Григорук, Т.И. Есполов, Б.Н. Исабековтың оның ішінде өңірлік саладағы Т.И. Исахметов, Г.А. Калиев, Р.С. Каренов, М.Б. Кенжегузин, К.Е. Кубаев, А.Б. Молдашев, К.Р. Нурмаганбетов, К.А. Сагадиев, Н.К. Нурланова және т.б. мемлекеттік экономикалық саясатының әлеуеті мен пәрменді тетіктерін негіздеу саласындағы зерттеулері назарға алынды. Сонымен қатар, ҚР артта қалған депрессивті аудандарда инновациялық қызметті белсендіру проблемалары әлі де орын алуда.

Пандемия жағдайында өңірлердегі «депрессивтілік» мәселесі ерекше маңызға ие болды. Осы мәселенің бірқатар іргелі аспектілерінің айтарлықтай пысықталуына қарамастан, тиісті аумақтық-шаруашылық жүйелерді тұрақты өзін-өзі дамыту режиміне көшіру жолдары мен шарттары туралы, депрессивті аймақтарда (аудандарда) инновациялық белсенділікті белсендіруді қамтамасыз ету нысандары, әдістері мен тетіктері туралы жүйелі идеялардың тапшылығы өте өзекті болып отыр. Бұл жағдай зерттеу тақырыбын таңдауға, мақсат пен кезеңдік міндеттерді тұжырымдауға негіз болды.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты Шығыс Қазақстан облысының аудандарының депрессивтілігін бағалауды теориялық және әдістемелік негіздеу және жаңғырту жағдайында оларда инновациялық дамуды белсендіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Аталған мақсатқа жету үшін диссертацияда **келесі міндеттер** шешілді:

- экономикадағы аймақтық депрессивтілік құбылысының мазмұнын ашу және олардағы инновациялық дамудың қажеттілігін негіздеу;
- депрессивті аудандардың инновациялық дамуының белсенділігін ынталандыру және қамтамасыз ету нысандарын, әдістерін және механизмдерін анықтау;
- депрессивті аудандарды сауықтыру және инновациялық дамытудың шетелдік тәжірибесін жүйелеу;
- Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының әлеуметтік-экономикалық дамуына талдау жасау;

- Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық даму жағдайын бағалау;
- Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуын белсендірудің бар проблемаларын нақтылау;
- депрессивті аудандардың инновациялық дамуын белсендіру тетіктерін бейімдеу бойынша ұсыныстарды тұжырымдау;
- инновациялық белсенділік деңгейін бағалау әдістемесін жетілдіру.
- Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарында инновациялық дамуды белсендіру үшін МЖӘ тетігін пайдаланудың экономикалық әлеуетінің шетелдік тәжірибесін бейімдеу.

Зерттеу объектісі – Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандары.

Зерттеу пәні Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуының белсенділігін арттырудың теориялық, әдістемелік және практикалық ережелерінің жиынтығы болып табылады.

Жұмыстың теориялық және әдіснамалық негіздері. Нақты материалды өңдеу кезінде диалектикалық, хронологиялық, логикалық, ғылыми жалпылау, статистикалық және салыстырмалы талдау, синтез, кестелік, графикалық, деректанулық сияқты дәстүрлі ғылыми әдістер қолданылды, оларды қолдану талдаудың, теориялық және практикалық қорытындылардың және әзірленген ұсыныстардың дұрыстығын қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. Зерттеу аймақтың депрессивті аймағының шаруашылық жүргізуші субъектілерінің даму мәселелерін зерттеудің жүйелі тәсіліне сүйенді. Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негізін аймақтық экономика мен инноватика теориясының іргелі теориялық ережелері, осы мәселеге мамандандырылған отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде баяндалған зерттеу нәтижелері құрады. Тандалған тақырып жоғарыда аталған ғалымдар мен мамандардың жұмыстарына жүгінуді қажет етті.

Зерттеудің ақпараттық базасына ғылыми-техникалық және инновациялық саясат бойынша заңнамалық материалдар, ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің мәліметтері, ШҚО мемлекеттік статистика комитетінің мәліметтері, кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін арнайы статистикалық зерттеулер және т. б. ресми құжаттар жатады. Диссертациямен жұмыс барысында автор көптеген дереккөздерді, соның ішінде монографияларды, ғылыми мақалаларды, авторефераттар мен диссертацияларды, ақпараттық және әдістемелік материалдарды зерттеп, сыни тұрғыдан талдады.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы мыналардан тұрады:

- проблемалық аймақтардағы өнеркәсіптік кешендерді дамытудың инновациялық әдістерін қолданудағы шет мемлекеттердің тәжірибесін егжей-тегжейлі талдау және жалпыланды;
- «депрессивті аудан» ұғымының авторлық түсініктемесін жасалды;
- Шығыс Қазақстан облысының аудандарының инновациялық белсенділік деңгейін бағалау әдістемесі әзірленді және сынақтан өтті;

– облыстың депрессивті аудандарының инновациялық дамуының алғышарттары мен факторлары жүйеленді;

– Шығыс Қазақстан облысының аудандарын әлеуметтік-экономикалық және инновациялық даму деңгейі бойынша жіктелді;

– Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуын белсендіруді қамтамасыз ету бойынша нақты ұсыныстар әзірленді.

Қорғауға шығарылған негізгі тұжырымдамалар:

– Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарында инновациялық дамуды белсендірудің мәні мен қажеттілігін ашу;

– депрессивті аудандарды дамытудың инновациялық әдістерін қолданудың шетелдік тәжірибесін жалпылау және жүйелеу;

– Шығыс Қазақстан облысы аудандарының әлеуметтік-экономикалық дамуына салыстырмалы талдау жасау;

– Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуын бағалау;

– аймақтың депрессивті аудандарындағы өндірістің инновациялық дамуының ресурстық жағдайлары мен экономикалық алғышарттарын анықтау;

– Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарында инновациялық дамуды күшейту бойынша нақты бейімделу шаралары.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы жетілдірудің ұсынылған басымдықтары қолданбалы сипатқа ие және ШҚО депрессивті аудандарындағы әлеуметтік-экономикалық проблемаларды жоюға және олардағы инновациялық даму белсенділігін арттыруға бағдарланғанына негізделеді. Диссертацияда ұсынылған тұжырымдар мен ұсыныстар, ШҚО депрессивті аудандардағы инновациялық даму жағдайын авторлық талдау және бағалау, ең алдымен, инновациялық даму белсенділігі мәселелерін теориялық және әдіснамалық негіздеуге және практикалық шешуге бағытталған. Олар Қазақстан өңірлерінің экономикасында инновациялық қызметтің теориясы мен әдіснамасын дамытатын әрі қарайғы зерттеулер үшін бастапқы материал бола алады. Диссертациялық жұмыстың негізгі ережелері республикалық, аймақтық бағдарламаларды жүзеге асыруда, сондай-ақ аймақтық кәсіпкерлік басқармаларының тәжірибесінде кеңінен практикалық қолданылуы мүмкін. Сонымен қатар «Инновациялық экономика», «Аймақтық экономика» сияқты тақырыптық курстарды әзірлеу кезінде қолданылуы мүмкін.

Зерттеудің негізгі нәтижелерін жариялау. Диссертация тақырыбы бойынша барлық ғылыми нәтижелер ашық баспада 12 ғылыми еңбек жарық көрді. Олардың ішінде: 1-і SCOPUS базасына енген шетелдік журналда; 4-і ҚР ҒжЖБМ білім саласындағы бақылау комитетімен ұсынған басылымдарда; 2-і РФ ЖАК ұсынған басылымдарда; 5-і халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларында, соның ішінде 1-і шетелдік ғылыми-практикалық конференцияларында жарық көрді.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. ШҚО депрессивті аудандарын инновациялық дамыту бойынша ұсынылған теориялық қорытындылар мен

тәжірибелік ұсыныстар «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КЕАҚ экономика және құқық факультетінің «Экономика және қаржы» кафедрасының оқу процесіне, сонымен қатар Шығыс Қазақстан облысы Семей қаласының жергілікті басқару органдарының қызметтерінде енгізілді.

Диссертацияның негізгі тұжырымдарын автор ғылыми конференцияларда, соның ішінде Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда жарияланып, оң баға алды. Зерттеудің теориялық және әдіснамалық аспектілерін автор Семей қаласының негізгі жоғары оқу орындарында «Инновациялық менеджмент», «Аймақтық экономика», «Кәсіпкерлік негіздері» оқу пәндерін оқыту үдерісінде пайдаланылды. Зерттеу нәтижелері практикалық қызметке енгізілді (Қосымша А).

Диссертациялық жұмыстың құрылымы мен көлемі. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер мен қосымшалардың тізімінен тұрады. Диссертацияның негізгі мәтіні 160 бетте берілген.

1 ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУДЫ АРТТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК АСПЕКТІЛЕРІ

1.1 Депрессивті аймақтардың инновациялық дамуын қамтамасыз ету ерекшеліктері

Облыс экономикасының кеңістіктік дамуы жағдайында халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға және өңірлердегі экономикалық өсу қарқынын жеделдетуге бағытталған тұрақты және теңгерімді болуы тиіс аумақтарды дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Аймақтардың тұрақты дамуы аумақтардың бірқатар географиялық, демографиялық және экономикалық ерекшеліктеріне байланысты бұзылады, бұл айтарлықтай аймақаралық айырмашылықтарға әкеледі.

Өңірлердің инновациялық дамуы бойынша зерттеулердің жеткілікті мөлшері жинақталған, олар депрессивті аумақтарды (аудандар, қалалар) анықтауға және ағымдағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды ескере отырып, аймақтық саясаттың оңтайлы тетіктерін таңдауға көмектеседі. Кейбір аймақтарға қатысты «депрессивтілік» терминімен қатар тұжырымдар да: «проблемалық», «нашар дамыған», «шекті», «дағдарысты», «ескі өнеркәсіпті» және т.б. ұсынылады (1-кесте).

Кесте 1 – Ағымдағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды ескере отырып территориялардың түрлері

Аумақтардың түрлері	Аумақтардың сипаттамасы
1	2
Проблемалық	Олар өздерінің әлеуметтік-экономикалық мәселелерін өз бетінше шеше алмайды немесе өздерінің жоғары әлеуетін жүзеге асыра алмайды, сондықтан мемлекет тарапынан белсенді қолдауды қажет етеді.
Депрессивті	Өндірістің құлдырауы және өмір сүру деңгейінің төмендеуі мұнда орташа республикалық деңгейден жоғары деңгейде көрінді. Әдет те, бұл аймақтар жинақталған өндірістік-технологиялық әлеуеттің жеткілікті жоғары деңгейімен, экономика құрылымындағы өнеркәсіптік өндірістің елеулі үлесімен және білікті жұмыс күшінің болуымен сипатталады.
Нашар дамыған (дамуы артта қалған)	Олар ешқашан ел экономикасына әсер еткен жоқ, олар аграрлық және шикізаттық мамандануымен, экономикалық белсенділіктің төмен қарқындылығымен, инфрақұрылымның нашар дамуымен, еңбек ресурстарының білім және кәсіптік сапасының төмендігімен, әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени тұрғыда артта қалуымен, дәстүрлі түрде өмір сүру деңгейінің төмендігімен ерекшеленеді.
Шекті	Алыс шеткі аймақтарда немесе ішкі оқшауланған жерлерде көзге түседі. Сондықтан даму әлеуеті бар болғанымен олар оған қаражат табу мүмкіндігі болмайды.
Дағдарысты (кризисные)	Табиғи немесе техногендік сипаттағы апаттардың жойқын әсеріне ұшыраған; жинақталған экономикалық әлеуеттің жойылуына және халықтың мәжбүрлі эмиграциясының елеулі ауқымына әкелетін әлеуметтік-саяси қақтығыстардың болуы.

1-кестенің жалғасы

1	2
Ескі өнеркәсіпті	Олардағы негізгі салалар ғылыми-техникалық прогреске және сұраныстың өзгеруіне байланысты өз өткізу нарығын жоғалтқан, зиянға ұшыраған немесе өндірістік қызметін толығымен тоқтатқан немесе тоқырау сатысында тұр.
Ескерту – Мәліметтер негізінде автормен құрастырылған	

Бұл аумақтардың барлық түрлері әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі немесе қарқыны елдегі орташа көрсеткіштерден нашарлығымен ерекшеленетін аумақтарды білдіреді. Сонымен қатар, еңбектердің көпшілігінде депрессивті аймақтар проблемалық аймақтардың бір түрі ретінде анықталады деген пікірлер бар. Немесе категорияларды, депрессияға ұшыраған және дамымаған аймақтарды анықтауда көпшілігі ұқсас ұстанымдарды ұстанады. Сонымен, депрессияға ұшыраған аймақтарды анықтаудың негізгі критерийі ретінде даму қарқыны, ал нашар дамыған аймақтар үшін даму деңгейі аталады. Депрессивті аймақтардың басқалардан айырмашылығы сол, қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері орташа республикалық деңгейден төмен болса, бұрын олар тұрақты дамып келе жатқан аумақтардың барлық белгілерін көрсетті. Дамымаған аймақтар үшін кейде «артта қалған» термині пайдаланылады. Олар ешқашан ел экономикасына әсер еткен жоқ, олар аграрлық және шикізаттық мамандануымен, экономикалық белсенділіктің төмен қарқындылығымен, инфрақұрылымның нашар дамуымен, еңбек ресурстарының білім және кәсіптік сапасының төмендігімен, әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени тұрғыда артта қалуымен, дәстүрлі түрде өмір сүру деңгейінің төмендігімен ерекшеленеді.

Аймақтың «дамымауы» салыстырмалы, елдегі жалпы әлеуметтік-экономикалық жағдай аясында және облыстардың негізгі бөлігімен салыстырғанда айқындалады. Артта қалған аймақтарды еліміздің негізгі бөлігінен бөліп тұрған шекара біржақты болуы мүмкін емес. Дегенмен, кейбір жағдайларда депрессивті субъектілерге белгілі бір әлеуеті бар, бірақ бұрын экономикалық дамудың жоғары қарқынымен ерекшеленбегендер жатады. Дамудың артта қалуы шеткі аймақтарға да тән, бірақ олар депрессивті аймақтардың толық аналогы емес. Айырмашылықтар географиялық орналасу ерекшеліктеріне байланысты.

Аймақтардың даму деңгейін әртүрлі тәсілдермен сипаттайтын экономикалық, қаржылық, әлеуметтік және басқа да параметрлерді ескеретін әдістер бар.

Жекелеген аймақтардың экономикалық артта қалуының негізгі себептері болып келесілер табылады:

- қайта өндірудегі ұзаққа созылған циклдік дағдарыстар, өндірістің және экономикалық құрылымның қайта бөлінуі;
- салалық әртараптандырудың төмен деңгейі және сыртқы, шетелдік нарықтардан тәуелділігі;

– қолайсыз экологиялық және климаттық жағдайлар, экологиялық, табиғи апаттар;

– тариха және әлеуметтік-мәдени ерекшеліктер, жағымсыз демографиялық тенденциялар [2, 3].

Өз бетінше тұрақтануға және экономиканы өсу сатысына шығаруға қауқары жоқ аймақтың депрессивті аудандары ерекше қызығушылық тудырады. Бұл жағдай жаһандану жағдайында экономикалық нарықтардың, сауда-инвестициялық ағындардың қалыптасуы мен шаруашылық жүргізуші субъектілердің мүдделері мемлекеттің әкімшілік-аумақтық бөлінісімен сәйкес келмеуі мүмкін екендігімен де түсіндіріледі. Сондықтан ұзақ уақыт бойы облыстың кейбір аймақтарында немесе аудандарында әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері іс жүзінде өспейді, тіпті нашарлайды, олар көбінесе орташа деңгейден төмен түседі. Бұл тенденция тек дамушы елдерде ғана емес, сонымен қатар дамыған мемлекеттерде де байқалады. Бұған өңірлік дамудың халықаралық мысалдары дәлел, облыстың депрессивті аудандарында болашақта аймақтың немесе тұтас еліміздің экономикасының жалпы өсуіне ықпал ете алатын пайдаланылмаған әлеует бар.

Отандық және шетел экономикалық теориясында депрессияның (depression) классикалық анықтамасы өндірістің құлдырауымен, бағаның төмендеу тенденциясымен және жұмыссыздықтың өсуімен сипатталатын жағдаймен байланысты. «Депрессия» сипаттамасын белгілі бір қалаға, аймаққа немесе аймаққа қатысты қолдану алғаш рет ХХ ғасырдың 20-30-шы жылдарында әлемдік экономикалық дағдарыс кезінде таралды. «Депрессия» - «құлдырау», «басу» (лат. - depressio), яғни өсу мен тұрақты жұмыс кезеңінен кейінгі жағдайдың нашарлауы.

«Депрессивті аймақтар» термині өткен ғасырдың басында Ұлыбританияда 1929 жылғы дағдарысқа байланысты пайда болды. Ескі өнеркәсіптік орталықтар депрессияға жатқызылды, олардың негізгі саласы көмір өнеркәсібі болатын. Сонымен қатар, өңдеу өнеркәсібінде, қара металлургияда және кеме жасауда көптеген жылдар бойы қалыптасқан тар шеңбердегі мамандандыру болатын. Бұл қолайсыз нарықтық конъюнктураның тереңдеуіне және өңірлік экономикалық құрылымның теңгерімсіздігіне әкелді. Табиғи-географиялық және тарихи факторлардың белгілі бір комбинацияларының әсерінен бұл өңірлер жалпыұлттық экономикалық үдерістің динамикасынан шығып қалатындай болатын [4-6].

Сәйкесінше, депрессия сұраныстың төмендеуі (инвестициялық және тұтынушылық) өндірістің төмендеуіне және ресурстарды пайдаланудың төмендеуіне әкелетін кумулятивті процесс болып табылады [7].

Сонымен қатар, көбінесе депрессивті аймақтарға тән белгілер:

- жинақталған ғылыми-техникалық әлеуеттің жоғары деңгейі;
- экономика құрылымында өнеркәсіптің айтарлықтай үлесі;
- персонал біліктілігінің салыстырмалы түрде жоғары деңгейі.

Көбінесе аймақ келесілердің әсерінен депрессивті жағдайға ұшырайды:

- негізгі өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуі;

- мемлекеттік тапсырыс жүйесінен бас тарту және инвестициялық сұранысты азайту;
- минералдық-шикізат базасының сарқылуы;
- ел экономикасындағы құрылымдық өзгерістер.

Экономикалық әдебиеттерде «депрессивті аймақ» ұғымына әртүрлі анықтамалар берілген (2-кесте).

Кесте 2 – «Депрессивті аймақтың» негізгі ұғымдарына шолу

Автор	Анықтама: депрессивті аймақ – бұл
Абалкин Л.И.	экономикалық өсу үшін мүмкіндіктер мен ресурстардың толық болмауы, яғни экономикалық, демографиялық және басқа да аймақтық жанама процестердің қалыпты көбеюінің мүмкін еместігі
Алексеев В.В.	«өндірістің құлдырауы, бағаның төмендеу үрдісі және жұмыссыздықтың өсуіне тән жағдайлар. Сұраныстың төмендеуі (инвестициялық және тұтынушылық) өндірістің төмендеуіне және ресурстарды пайдаланудың төмендеуіне әкеледі
Петросянц В.З.	Аймақтың депрессиясы географиялық, тарихи факторлармен, табиғи ресурстардың болуымен, халық саны мен өндірістік қуаттылығымен ғана емес, сонымен бірге өткен уақыттағы елді кеңістіктік ұйымдастыру мен басқарудағы қателіктермен де анықталады
Баширов Х. Г	басты әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері, оның ішінде даму қарқыны бойынша басқалардан қатты және тұрақты артта қалған аймақтар
Лексин В.	экономикалық, саяси, әлеуметтік, экологиялық және басқа да себептер бойынша өзін-өзі дамыту ынталандырушылары жұмысын тоқтататын кеңістіктік жергілікті білім
Мансуров П.И.	экономикалық жағдайы объективті, тарихи жағдайларға байланысты республика бойынша орташа деңгейден айтарлықтай төмен аймақ, территория.
Фетисов Г.Г., Орешин В.П.	Өндірістік-шикізаттық базасы тұрақты құлдырау кезеңіне өткен, негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер бойынша, оның ішінде даму қарқыны бойынша басқалардан қатты және тұрақты артта қалған аймақ.
Ескерту – Мәліметтер негізінде құрастырған автор	

Кейбір авторлар депрессивті деп экономиканың құлдырау кезеңінен өткен немесе соған баратын аймақтарды атайды, ал келесі бір тобы депрессияны алдыңғы кезеңмен салыстырғанда өндіріс деңгейінің төмендеуімен, жұмыссыздықтың пайда болуымен, халықтың кетуімен бірге инвестициялық және көші-қон тартымдылығының төмендеуімен сипатталатын кезең ретінде анықтайды. Басқалары депрессивтіге сонымен қатар зерттеу уақытында дамудың оң тенденцияларын көрсетпейтін аймақ кіреді деп есептейді, бірақ депрессивті аймақтың даму тарихы аймақта мысалдар мен жетістіктер болғанын көрсетуі керек. «Депрессия» ұғымын жан-жақты кешенді түрде қарастыруға болады. Бұл жағдайда бүтін бір аймақтың бүкіл әлеуметтік-экономикалық жүйесі дамуында қиындықтарды басынан кешіреді және ол қиындықтар күрмеуі жоқ шешуі табылмас қиындықтарға жатады.

Депрессивті аймақтардың тұжырымдамасын, пайда болу себептерін және негізгі сипаттамаларын зерттеу аймақтық мәселелер бойынша ғылыми зерттеулер аясында жүргізілді, олардың негізгі кезеңдері мыналар:

1. Өсу полюстері теориясының қалыптасуы (1950-1960).

Бұл теорияны француз экономисі, саяси экономикадағы социологиялық мектептің өкілі Ф. Перру жасаған. Теория бір сәтті аймақтың дамуы көрші аймақтардың дамуына серпін береді деп болжайды. Өсу полюстерінің арасында орналасқан және көлік байланысын қамтамасыз ететін аймақтар жүк ағындарының ұлғаюы, инновациялардың таралуы, инфрақұрылымның дамуы арқасында қосымша өсу импульстарын алады. Сондықтан олар өсу полюстерімен бірге бүкіл өңір мен елдің экономикалық өсуінің кеңістіктік қаңқасын айқындайтын даму осьтеріне (дәліздеріне) айналады. Идеяларға негізделген. Й. Шумпетер идеясы бойынша қазіргі аймақтық теориялардың негізі болып табылады және ол үстем экономика, үйлесімді өсу және жалпы экономика үш тұжырымдаманың жиынтығын айқындайды [8].

Экономикалық кеңістік түрлерінің бөлу және аймақтық өсу полюсі ұғымын біртекті, полярланған, жоспарлы деп қарастырған (Ж. Будвилл - француз экономисі) [9, 10].

Кеңістіктік экономиканың теориялық-әдіснамалық негіздерін қалыптастыруда (У. Изард - американдық экономист 1956) - аймақтық экономиканы, аймақтарды, кеңістікті, орындарды (орналастыру орындарын) және олардың жүйелерін зерттеу, аймақаралық байланыстарды зерттеу үшін макро-экономика әдістерін қолдану, кеңістіктік тепе-теңдік модельдерін зерттеу, өнеркәсіптік кешенді қалыптастыру, аймақтық жүйелердегі қақтығыстарды зерттеді [11].

«Орталық – периферия» моделін әзірлеу - (Д. Фридман - американдық экономист, 1966 ж.) әлеуметтік – экономикалық даму процесінде орталық пен аймақтардың өзара әрекеттесу моделі (аумағы бойынша ең озық технологиялық және әлеуметтік жетістіктерді біріктіретін шағын орталық, өз аумағы бойынша маңызды аймақтарға-ресурстар көзі және инновацияларды тұтынушы ретінде қызмет ететін баяу жаңғыртумен шалғайдағы және дамымаған аймақтардың жиынтығына қарама-қайшы келеді деген болатын [12].

Аймақтық даму теориясының әртүрлі модификацияланған бағыттары мен әдістемелік тұжырымдамаларын қалыптастыру 1970 жылдары кеңістіктік микроэкономика; аймақтық мезоэкономика; инновациялардың диффузия теориясы, қатаң және жұмсақ регионализм теорияларына ұштасты.

Инновациялардың диффузия теориясы «диффузия» идеясына немесе ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін нарықтық экономикада таратуға негізделген, олар өздігінен және экономикалық кеңістікте үш сатыда таралады (Й. Шумпетердің инновациялардың пайда болуы мен таралуы туралы зерттеуіне негізделген (1912)). Т. Хагерстранд, А. Берри, В. Петерсон және т.б. еңбектеріндегі теория бойынша инновациялар оларға әсер ететін, түрлендіретін және бағыттайтын белгілі бір территориямен (аймақпен) тығыз байланысты деп болжайды. Бұл ретте, инновацияларды енгізуде өңірдің көлемі мен нысандары,

өңір халқының саны мен орналасуы, көлік инфрақұрылымы, әкімшілік және мемлекеттік шекаралардың және басқа да әлеуметтік-экономикалық және табиғи шекаралардың болуы маңызды рөл атқарады. Инновациялардың диффузия теориясына тиісті инновациялық өнім өндіретін компанияларды біркелкі орналастыру есебінен инновациялардың таралуы үшін жағдай жасайтын технопарктер мен технопарктер ұғымдары тікелей қатысы бар [13].

Қазіргі регионализмнің қалыптасуы (1990) бұл теория орталықтандырылған мемлекеттің күшін әлсіретуді және әртүрлі типтегі заңды түрде құрылған аймақтық қауымдастықтардың күштік өкілеттіктерін күшейтуді қамтиды. Бұл «орталық - периферия» желісі бойынша билікті реформалау процестерінің жиынтығы. Қазіргі регионализмнің негізгі факторы аймақтық еңбек бөлінісін, экономикалық нарықтардың қалыптасуын, барлық деңгейлер мен түрлердің саудасын, капиталдың, еңбек ресурстары мен тауарлардың еркін қозғалысын анықтайтын экономикалық фактор болып табылады. Қазіргі регионализмнің өзара байланысты екі нысанын ажыратуға болады: ішкі (ішкі аймақтардың қалыптасуы, яғни мемлекеттік аймақтағы субъектілердің бірігуі) және халықаралық (әлемдік дамудың маңызды тенденциясымен соқтығысу).

Аймақтық мәселелер бойынша зерттеулерде депрессивті аймақтардың төрт негізгі түрі бар [14]:

1. *Классикалық ескі өнеркәсіптік өңірлер* (ескі индустриялық агломерациялар) – бұл жаңа жағдайлар мен талаптарға сәйкес келмейтін өңірдің экономикалық, әлеуметтік және кеңістіктік құрылымын айқындаған, өңірлердің дағдарысына алып келетін индустриялық салалардың шоғырлануы тарихи қалыптасқан аймақтар.

Ескі индустриалды аймақтың белгілері:

- өнеркәсіп салалары кәсіпорындарының тарихи үстемдігі;
- ескірген технологиялар мен өндіріс құралдарын қолдану;
- шығарылатын өнімді өткізудің жергілікті нарығы;
- бәсекеге қабілетті өнеркәсіп өнімін өндіру.

2. «Конкубация» өңірлері (Халық көп шоғырланған өнеркәсіптік агломерациялар).

3. Басым аграрлық бағыттағы өңірлер (артта қалғандар-ауыл іргесі).

4. «Шекаралық белдеу» аймағы (тарихи байланыстары мәжбүрлі немесе еріксіз үзілген аудандар).

«Депрессивті аймақтар» терминін отандық экономикалық теорияның классикалық анықтамаларына жатқызу қиын. Бұл тұжырымдамада депрессивті сөз болғандықтан, оған дәстүрлі берілетін мағынаны ескеру қажет. Сонымен, отандық және шетелдік экономикалық теорияда қазіргі отандық жағдайды сипаттауға жарамсыз анықтамалар бар, өйткені өндірістің құлдырауы бағаның төмендеуінсіз ғана емес, сонымен бірге инфляцияның жоғарылауына да қатысты болады. Бұл жағдайда жұмыссыздықтың өсуі экономикалық құлдырау қарқынына мүлдем сәйкес келмеді. Біздің еліміздегі экономикалық құлдырау депрессияны тудыратындарға қарағанда түбегейлі басқа құбылыстардан туындағанын ескеру қажет.

Депрессивті аймақтардың пайда болуы аймақтық мамандандудың негізгі салаларының дағдарысымен байланысты болады және олар өнеркәсіп пен экономиканың негізгі салалары болып табылады, әдетте, ескі салалар неғұрлым прогрессивті, ғылымды қажет ететін және экологиялық таза салалармен алмастырылған кезде қалыптасады. Шығарылатын өнімге сұраныстың жоғалуы, өндірістің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі және рентабельділігі оның көлемінің күрт төмендеуінің және аймақтың орташа дамығаннан депрессияға ауысуының себептері болып табылады. Бастапқыда мамандандыру салаларына өнеркәсіптік революция кезеңінде пайда болған салалар кірді [15].

Ғылыми тұрғыдан алғанда, аймақтың кез келген ауданын аумақтық-қоғамдық еңбек бөлінісі жүйесіндегі экономикалық қатынастардың барлық қатысушыларының мүдделері мен аймақтың жағдайын ескере отырып шаруашылық жүргізуші субъектілер (кәсіпорындар, мекемелер, халық, мемлекеттік органдар) арасындағы әртүрлі байланыстар мен тәуелділіктер жүйесіне негізделген халықтың өмірін қамтамасыз ету үшін әлеуметтік және экономикалық процестер қайта өндірілетін басқарылатын күрделі табиғи-әлеуметтік-экономикалық кешен болып табылатын аймақтың субъектілерінің белгілі бір әкімшілік шекарасындағы аумақтық бірлік ретінде қарастыру керек.

Әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі тұрғысынан мыналар бөлінеді: өндіріс пен адам өмірінің деңгейі жеткілікті жоғары мықты дамыған (тірек) аудандар; орташа экономикалық әлеуеті бар дамушы (дамып келе жатқан) аудандар; проблемалық аудандар деп аталатын әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі төмен дамыған аудандар. Жеке қалаларды да депрессивті аудандарға жатқызуға болады. Өз кезегінде облыстың проблемалық аудандары (қалалары) артта қалған, депрессивті және дағдарысты аймақтарға бөлінеді.

Оларға ортақ бір ғана нәрсе – күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдай. Бұл жағдай, әрине, мемлекет пен жергілікті биліктің араласуын қажет етеді.

Аудандардың депрессивтілігін анықтайтын факторларға мыналар жатады:

Біріншіден, аймақтың депрессивтілік жағдайы өндірістік құрылымдардағы диспропорциялардың облыстың (аумақтың) құрылымдық параметрлеріне ауысуымен байланысты. Атап айтқанда, мұндай саладағы жалақы деңгейі, әдетте, оларда жалақысы төмен жұмыс орындары бар өндірістердің шоғырлануына байланысты ең төмен болып табылатынын атап өтуге болады. Сонымен қатар, жұмыспен қамтудың ағымдағы төмендеуі және жұмыссыздықтың артуы бұрын жұмысбастылықтың артық құрылымы болған облыстың қызмет түрлеріне мамандануының салдары болып табылады.

Екіншіден, ауданның депрессивтілігі оның ерекше қасиеттерімен анықталады. Әңгіме, әрине, әлеуметтік-экономикалық дамуды тежейтін жағымсыз сипаттағы объективті және субъективті факторлардың бастапқыда болуы туралы болып отыр. Оларға мыналар жатады: өндірілген өнімнің басқа аудандармен салыстырғанда бәсекеге қабілетсіздігі, белсенді, еңбекке қабілетті халықтың ұзақ мерзімге кетуі, бұрын болған артықшылықтарының жоғалуы, ірі экономикалық орталықтардан шалғай орналасуы және т.б.

Үшіншіден, ауданның депрессивтілігінің ұзақтығы мен тереңдігі айтарлықтай дәрежеде өндіріс секторларының құрамымен анықталады, дағдарыс депрессияның ауданның бүкіл экономикасына таралуының негізгі себебі болды.

Бұл аумақтардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар, әрқайсысы әртүрлі себептермен депрессияға ұшырайды.

Аймақтық депрессияның себептері мен салдары және даму нұсқалары төмендегі 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 – Депрессияның себептері мен салдары

Ескерту – Мәліметтер негізінде автормен құрастырылған

Осыған сүйене отырып, депрессивті аудан – бұл қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық дамуы бойынша орташа республикалық деңгейден төмендігімен ерекшеленетін, бірақ бұрын игерілген, кейбір көрсеткіштер бойынша облыста жетекші орын алған аумақ.

Мемлекеттік аймақтық саясаттың маңызды міндеті – қалыптан тыс жоғары аумақтық саралаудың пайда болуына жол бермеу, сондай-ақ туындайтын дағдарыстық әлеуметтік-экономикалық процестердің ауырлығын төмендету. Аймақ аудандарының өздерінің қолда бар ресурстары мен бәсекелестік артықшылықтарын пайдалану негізінде өзін-өзі дамыту әлеуетін іске асыру маңызды рөл атқарады. Экономикалық дамудың заманауи кезеңі, бір жағынан, шаруашылық жүргізуші субъектілерді экономикалық қатынастарға белсенді түрде қосу, ішкі және сыртқы байланыстарды кеңейту, әлемдік

нарыққа шығу жағдайлары, екінші жағынан, жаңа технологияларды пайдалана отырып, өнім өндіру қажеттілігі.

Қазіргі жағдайда аймақтың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында өндірістік факторларға негізделген дамудан инновация негізінде қалыптасатын тиімдірек даму формасына көшу жүріп жатыр. Барлық елдердің әлеуметтік-экономикалық саясаты – бәсекеге қабілетті өндірістерді құру мәселелерін шешуге, заманауи технологияларды дамытуды ынталандыруға және инновациялық өнімді экспортқа шығаруға және инновациялық даму белсенділігін арттыруға бағытталған инновациялық саясат. Атап айтқанда, бұл әсіресе депрессивті аумақтарға (облыс, аудан, қала) қатысты. Сонымен қатар, бұл мәселенің күрделілігі мен көп аспектілігі бар. Әрине, аймақтың немесе елдің экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселесін тұтастай алғанда аймақтың депрессивті аудандарында инновациялық дамуды белсендіруді қамтамасыз етпей шешу мүмкін емес.

«Инновациялық белсенділік» категориясын қарқындылығы депрессивтік аймақтағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық әлеуеті мен инновацияларға бейімділігі деңгейіне, ал тиімділігі аудандағы инновациялық климаттың жаңдайына байланысты бәсекеге қабілетті өнімді жасау және өндіру бойынша инновациялық үдерісті жоспарлау, ұйымдастыру және жүзеге асырудағы депрессивті ауданның мақсатты қызметінің кешенді динамикалық сипаттамасы ретінде анықтау орынды. Мұндай түсіндіру, біздің ойымызша, депрессивті ауданның инновациялық қызметінің ең маңызды және негізгі сипаттамаларын ескереді.

Стратегия мен тактика тұрғысынан инновациялық белсенділікті әртүрлі жолмен түсіндіруге болады (3-кесте).

Кесте 3 – Депрессивті аудандарға қатысты «инновациялық белсенділік» санатының сипаттамасы

Стратегиялық тұрғыда	Тактикалық тұрғыда
<p>Ұйымның инновациялық стратегиясының сапасы. Инновациялық әлеуетті жұмылдыру немесе пайдалану деңгейі. Тартылған инвестициялардың мөлшері. Инновациялық өзгерістерді жүргізу кезінде қолданылатын әдістердің сапасы. Инновациялық белсенділіктің іске асырылатын деңгейінің негізділігі.</p>	<p>Компания реакциясының бәсекелестік стратегиялық жағдайдың сипатына сәйкестігі. Стратегиялық инновациялық өзгерістердің әрекет ету және өткізу жылдамдығы (қарқыны).</p>

«Инновациялық белсенділік» категориясының маңыздылығы сонымен қатар депрессивті ауданның инновациялық қызметінің сипатын бағалау үшін қолданылатындығында. «Инновациялық белсенділік» түсінігінің әртүрлі аспектілерін қарастыру нәтижелері бойынша келесі анықтама ұсынылды. Депрессивті ауданның инновациялық белсенділігі оның инновациялық қызметінің кешенді сипаттамасы болып табылады, оның ішінде оның

әрекетінің қарқындылығы мен олардың уақтылылығы, қажетті ресурстарды жұмылдыру және бар әлеуетті пайдалану мүмкіндігі, қолданылатын әдістердің негізділігі мен прогрессивтілігі, операциялардың құрамы мен реттілігі бойынша инновациялық процесс технологиясының ұтымдылығы.

Депрессивті ауданның инновациялық белсенділігі – қалыптасқан инновациялық әлеуетті, оны пайдаланудағы басшылық пен персоналдың іс-әрекетінің қарқындылығын, сондай-ақ нарықта оның тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында мемлекет және басқа нарықтық контрагенттер құрған инновациялық климатты ескере отырып, инновациялық процеске қатысушылардың инновациялық қызметі.

Бірақатар авторлар, олардың көпшілігі инновациялық белсенділікті инновацияларды енгізу қарқындылығы және тұрақсыз нарықтық ортада кәсіпорындардың инновациялық әлеуетін жұмылдыру тұрғысынан сипаттайды. Біздің ойымызша, инновациялық белсенділікті шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық, зияткерлік, ресурстық және басқа әлеуетті жұмылдыру қабілетінен тұратын және инновацияларды дамыту, енгізу және тарату бойынша жүзеге асырылатын іс-қимылдардың қарқындылығы мен энергия дәрежесін білдіретін инновацияның кешенді сипаттамасы ретінде қарастырған жөн [16-19].

Бұл инновациялық белсенділік инновацияға тән динамикалық сипаттама екенін көрсетеді.

Ол қызметтің әртүрлі аспектілері бойынша кәсіпорынның алынған көрсеткіштерінің өзгеру қарқынын және инновациялық қызметке арналған әртүрлі ресурстар шығындарының өзгеру қарқынын қамтиды. Депрессивті аудандардың шаруашылық жүргізуші субъектілерінің инновациялық белсенділік деңгейін бағалау оның бәсекеге қабілеттілік деңгейін және одан әрі даму перспективаларын бағалауға мүмкіндік береді.

Өз кезегінде, инновациялық белсенділікті сауатты басқару шаруашылық жүргізуші субъектіге өзінің экономикалық көрсеткіштерін жақсартуға және қосымша бәсекелестік артықшылықтар алуға мүмкіндік береді.

Кәсіпорындарға және инновациялық процестің басқа қатысушыларына тек белсенділік қана емес, пайдалы белсенділік қажет екенін ескере отырып, депрессивті аудандардағы кәсіпорындардың инновациялық механизміндегі инновациялық қызметтің рөлі төмендегідей болуы керек (2-сурет).

Инновациялық белсенділік кәсіпорын ішіндегі процестерді жетілдіруге бағытталған эндогендік сипатта болуы мүмкін. Бұл жерде әлеуметтік және басқарушылық инновациялар туралы айтылады. Немесе инновациялық белсенділік экзогендік болуы мүмкін және өндірілетін өнімнің соңғы тұтынушыларына (өнім, технологиялық инновациялар) назар аударуы мүмкін.

Сурет 2 – Инновациялық механизмдегі инновациялық белсенділіктің рөлі

Ескерту – Автормен құрастырылған

Көптеген зерттеулердің қорытындылары инновациямен белсенді айналысатын кәсіпорындар жоғары табыс табатындығын және өсу үшін көбірек мүмкіндіктерге ие болатындығын растайды. Экономиканың бәсекеге қабілетті секторларында кәсіпорындар нарыққа жаңа өнімдерді шығару арқылы клиенттердің қажеттіліктерін қанағаттандырудың ең жақсы әдісін іздеуге мәжбүр. Кең мағынада инновациялық белсенділікті елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін ресурс ретінде және кәсіпорындар, салалар, өңірлер және тұтастай ел қызметінің тиімділігін арттыру үшін бағыттарды анықтау құралы ретінде қарастыруға болады [20-22]. Экономикалық зерттеулерде жекелеген авторлар инновациялық белсенді кәсіпорын терминін қолданады. Кейбір авторлардың пікірінше, егер ағымдағы жылы инновацияға шығындар болса, кәсіпорындарды инновациялық белсенді деп санауға болады. Басқа авторлар инновациялық-белсенді кәсіпорындарға инновациялық әлеуеті бар және оны сәтті жүзеге асыратын кәсіпорындар жатады. Үшінші инновациялық-белсенділер жаңа (жетілдірілген) өнімдерді, технологиялық процестерді әзірлеумен және енгізумен, сондай-ақ инновациялық өнімдерді және инновациялық қызметтің өзге де түрлерін іске асырумен айналысатын кәсіпорындарды қамтиды. Бір сөзбен айтқанда, инновациялық-белсенді кәсіпорындар өз әзірлемелерін таратумен және оларды коммерцияландырумен айналысады [23, 24].

Зерттеушілердің төртінші тобы «инновациялық-белсенді кәсіпорын» санатын анықтауға уақыт факторын енгізеді. Осылайша, олардың пікірінше, инновациялық-белсенді кәсіпорын-бұл соңғы үш жыл ішінде аяқталған инновациялар, яғни нарыққа енгізілген жаңа немесе жетілдірілген өнімдер; нарыққа енгізілген жаңа немесе жетілдірілген қызметтер немесе оларды өндіру (беру) әдістері, практикаға енгізілген жаңа немесе жетілдірілген өндірістік процестер болған кәсіпорын. Отандық статистикалық практикада инновациялық-белсенді кәсіпорындарға соңғы үш жылдық кезеңде инновацияларға арналған шығындары олардың мөлшеріне, инновациялық процестің сатысына және оның аяқталу деңгейіне қарамастан болған ұйымдар жатады [25, 26].

3-суретте депрессивті аудандарға қатысты инновациялық белсенділікті сипаттайтын негізгі белгілер мен ұғымдардың өзара байланысы көрсетілген.

Сурет 3 – Депрессивті аудандардың инновациялық белсенділігін сипаттайтын белгілер мен ұғымдар

Ескерту – Әдебиет негізінде құралған [22, с. 58]

Куприн А., Жук В. кәсіпкерлік құрылымның инновациялық белсенділігі деп оның инновациялық қызметінің кешенді сипаттамасын, инновацияларға сезімталдықты, инновацияларды трансформациялау бойынша жүзеге асырылатын іс-қимылдардың қарқындылық дәрежесін, шығарылатын өнімнің (қызметтердің) сапасына қол жеткізуде инновациялық кәсіпкерлік құрылымдардың әлеуетін жұмылдыру жеделдігі мен қабілетін, сондай-ақ осы

процестің жасырын жақтарын: әдістердің негізділігін, инновациялық процесс технологияларының құрамы бойынша ұтымдылығын, жүйелілігін және т. б. түсінуді ұсынады [27].

Сонымен қатар, технологиялық және өнімдік инновацияларды енгізуді, оларды кеңінен таратуды және айтарлықтай коммерциялық нәтиже алуды жүзеге асыратын кәсіпорындар ғана емес, сонымен қатар патент немесе лицензия сатып алу негізінде сатып алынған инновацияларды енгізетін компаниялар да инновациялық белсенді болып саналады. Айта кету керек, инновация тек өнертабыстармен, техникалық шешімдермен ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік өзгерістермен де анықталады [28].

Инновациялық қызметті инновациялық қызметтің кешенді сипаттамасы ретінде қарастырған кезде оның маңызды аспектілеріне назар аудару қажет.

Біріншіден, инновациялық белсенділіктің негізін инновацияларды дамыту және енгізу, сондай-ақ инновацияларды коммерцияландыру бойынша кәсіпорынның инновациялық қызметі құрайды.

Екіншіден, инновациялық климат сыртқы ортаның инновациялық белсенділікке әсер ету факторы ретінде инновацияның ауқымы мен тиімділігін тікелей анықтайды.

Үшіншіден, инновациялық әлеуеттің деңгейі инновацияның қарқындылығын, демек, инновациялық белсенділік дәрежесін тікелей анықтайды.

Әдебиеттерді талдау инновациялық белсенділікті анықтауға негізгі тәсілдерді жүйелеуге мүмкіндік берді (4-кесте).

Кесте 4 – «Инновациялық белсенділік» ұғымына негізгі көзқарастарға шолу

Дереккөз	Инновациялық белсенділік деген
1	2
Экономистің қысқаша сөздігі.	бұл ҒТП жетістіктері мен озық тәжірибені пайдалануға негізделген инновацияларды әзірлеу мен енгізудің қарқынын, ауқымы мен ұзақтығын көрсететін көрсеткіш.
Ресми терминология.	бұл белгілі бір уақыт кезеңі ішінде ұйымның инновациялық қызметті тұтастай немесе оның жекелеген түрлерін жүзеге асыруға қатысу дәрежесі.
Евразийская мудрость от А до Я. Түсіндірме сөздік	бұл нарықтық экономиканың тауарларды, қызметтерді, технологияларды үздіксіз жаңарту қажеттілігін ескеретін басқару қызметі.
Михалев О.В. Никитина О.В.	бұл «кәсіпорынның инновациялық қызметінің қарқындылығы (қарқыны, жылдамдығы, жиілігі), көлемі, ауқымы, алуан түрлілігі».
Богачев А.И., Полякова А.А.	бұл кәсіпорындардың, ұйымдардың және салалардың бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету және нарықтағы үлесті ұстап тұру үшін инновацияларды өндіру, пайдалану, іске асыру қабілеті.
Мельников О.Н. Шувалов В.Н.	бұл тауар (қызмет) өндірушілердің жасампаздық қызметі. Мамандардың шығармашылық энергиясының нәтижесі процестердің немесе тауарлардың техникалық, технологиялық, экономикалық, ұйымдастырушылық, басқарушылық, әлеуметтік, психологиялық және басқа көрсеткіштерінің жаңалығын арттыру болып табылады

4-кестенің жалғасы

1	2
Матузова И.В.	Бұл коммерциялық пайда мен бәсекелестік артықшылықтар алу мақсатында өнімді, технологиялық, ұйымдастырушылық және басқарушылық инновацияларды жасау, өндірісте дамыту және нарықта жүзеге асыру бойынша серпінді, мақсатты қызмет.
Поляков В.В.	бұл кәсіпорынның инновациялық қызметінің кешенді сипаттамасы, оның ішінде қабылданған шаралардың қарқындылығы мен олардың уақтылылығы, қажетті сан мен сапаның әлеуетін жұмылдыру мүмкіндігі.
Ескерту – Әдебиет негізінде құралған [29-32]	

«Инновациялық белсенділік» санатын анықтаудың әртүрлі тәсілдерін жалпылау және талдау шаруашылық жүргізуші субъектілерге қатысты оның ең маңызды ерекшеліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді, оларға мыналарды жатқызуға болады: инновациялық өнім өндірісінде жаңа технологияларды әзірлеуге, жасауға және игеруге қатысты шаруашылық жүргізуші субъектілер қызметінің мақсаттылығы; идеяны коммерцияландыру және жобаны іске асырудан коммерциялық пайда алу жөніндегі қызметтің қарқындылығы. Жұмыс болжамы ретінде аймақтың депрессивті аудандары инновациялық дамуға әлеуетті дайын деген болжам жасалды. Бұл, ең алдымен, шығындарды азайтуға (өнеркәсіптік өндірістің негізгі құрылымы сақталған жағдайда) бағытталған инновациялық технологиялық әзірлемелер есебінен оларда қалыптасқан дағдарыстық жағдайдан шығу қажеттілігіне байланысты, бір жағынан, инновациялық қызметтің принципті жаңа өнімдері, оларды өндіру үшін жаңа немесе айтарлықтай жаңартылған ескі кәсіпорындар, екінші жағынан, сонымен қатар жаңа нарықтарды игеру қажеттілігі.

Әсіресе берілген аспект инновациялық процестерді белсендірумен, атап айтқанда өндіріске жоғары технологияларды енгізумен, оның ішінде ресурстарды үнемдеумен және ең жақсы тұтынушылық қасиеттері бар және шетелдік аналогтармен сәтті бәсекеге түсе алатын инновациялық өнімдер өндірісін кеңейтумен тығыз байланысты болып келетін депрессивті аудандарға қатысты. Дамыған индустриясы бар елдердің экономикасы ғылым, өнеркәсіп және қоғам арасындағы қатынастар жүйесін қалыптастырады, онда инновациялар өнеркәсіп пен қоғамның дамуына негіз болады, ал олар өз кезегінде инновациялардың дамуын ынталандырады және олардың ғылыми қызметтегі бағыттарын анықтайды. Инновациялық процесті жүзеге асыруда кәсіпорынға шешуші рөл беріледі. Бір жағынан, кәсіпорын инновациялық бастаманың негізі болып табылады, сондықтан да жаңашыл бастамаларға сұраныс береді, оларды жүзеге асырады, ал екінші жағынан тұтынушылармен олардың қажеттіліктерін зерттеу үшін және жаңа білім беретін ғылыми ұйымдармен байланыс орнатады [29, с. 156-164; 30, с. 18-26; 31, с. 104-105; 32, с. 62; 33].

Депрессивті аудандардың кәсіпорындарының инновациялық белсенділігі: өндіріс пен тұтыну арасындағы байланысты анықтайтын сұраныс пен ұсынысқа; қосымша пайда алу мүмкіндігіне; бәсекелестіктің сипатына;

мемлекеттің инновациялық саясатына тікелей байланысты болып табылады. Ол өз кезегінде кәсіпорынның инновациялық процестерінің белсенділігіне тікелей әсер етеді, өйткені инновациялық қатынастардың түпкі мақсаты белгілі бір нарықта тауарға айналатын инновацияларды құру болып табылады. Сұраныс технологияның немесе өнімнің белгілі бір қасиеттеріне бағытталған инновацияны жетілдіру көзі болып табылады. Өнім инновацияларына сұраныстың мөлшері тауарлардың осы түріне қажеттіліктердің өзектілігіне, тұтынушылардың жекелеген топтарының қаржылық мүмкіндіктеріне, тұтынушылардың өнімнің жаңалығы мен сапасына деген сұранысына байланысты. Ал, технологиялық инновацияларға сұраныс оларды өндірістік іске асыру мүмкіндігіне, қаржы ресурстарының болуына, жаңа технологиялардың артықшылықтарын тануға байланысты. Әлсіз сұраныс елдегі инновацияны ілгерілетуді тежейтін негізгі фактор болып табылады деп айтуға болады.

Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігіне сұраныстан басқа, ресурстардың бағасын анықтайтын ұсыныстың да әсері мол. Бұл жерде біз инновацияны жүзеге асыру үшін қаржы ресурстарын ұсыну, өндіріске жаңа әзірлемелерді қолдануға және енгізуге қабілетті жоғары білікті мамандардың еңбектерін ұсыну туралы сөз болмақ. Отандық инновациялық өнімдер мен қызметтер ұсыныстарының өте төмен деңгейі кәсіпкерлік сектордың ағымдағы жай-күйімен түсіндіріледі. Кәсіпкерлікті дамытудың жеткіліксіз деңгейі өңір аудандарындағы инновациялық белсенділікті арттыруға кедергі келтіретіні түсінікті [34].

Зерттеу көрсеткендей, Қазақстанның нормативтік-құқықтық құжаттарында «депрессивті» термині аймақты немесе ауданды анықтау немесе жіктеу үшін пайдаланылмайды, бірақ «проблема» немесе «артта қалу» ұғымы қолданылады. Сонымен бірге, «депрессивті» ұғымы Қазақстан облысының әлеуметтік-экономикалық құлдырауы жергілікті деңгейде айқын көрінетін аудандарын, атап айтқанда, аудан немесе моноқаланы сипаттау үшін өте орынды деп есептейміз. Біздің пікірімізше, депрессивті аудан – бұл аймақ немесе ел бойынша орташа деңгейден төмен әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіші бар, инвестиция мен экономикалық өсу мүмкіндігі шектеулі және соның салдарынан мемлекет тарапынан мақсатты қолдауды қажет ететін аудан.

Осылайша, аймақтың депрессивті аудандарының инновациялық даму мәселелерін шешудің өзектілігі белсенді инновациялық саясатты, оны іске асырудың тетіктері мен құралдарын әзірлеу мен енгізудің объективті қажеттілігімен анықталады. Оның, бір жағынан, жалпы ішкі өнімді екі есе ұлғайтумен және екінші жағынан негізгі қорлардың белсенді бөлігін техникалық қайта жаратандыру, жаңарту және жаңғыртудың төмен қарқынымен, сыртқы ортаның және кеңістіктің өзгеруінің белгісіздік дәрежесінің артуы және аймақтың депрессивті аудандарының шаруашылық жүргізуші субъектілерді басқарудың күрделілік деңгейінің артуымен байланысты ел аймақтарының экономикасындағы маңызды стратегиялық міндетті шешу қажеттілігі жағдайында өзектілігі артуда.

1.2 Депрессивті аудандардың инновациялық даму белсенділігін қамтамасыз етудің әдістемелік негіздері

Инновациялық белсенділікті ынталандырудың тағы бір маңызды факторы басқа компаниялардың бәсекелестігі болып табылады. Бәсекелестіктің инновациялық белсенділікке әсер ету дәрежесін бағалау үшін бәсекелестіктің қарқындылық дәрежесін де назардан тыс қалдырмау қажет. Қалыпты бәсекелестік инновацияларды енгізу процесін жеделдетуге өз ықпалын тигізеді, дегенмен бәсекелестіктің күшеюімен қатар қаржы ресурстары таусылып, инновациялық процесс баяулайды немесе мүлдем тоқтайды.

Қазіргі жағдайда бәсекелестікті белсендіруға қабілетті фактор оның ашық түрде болу есебінен айқындалатын ішкі нарықтағы динамикалық бәсекелестік болып табылады. Бәсекелестікте жеңіске жету үшін кәсіпорындар техникалық көшбасшылыққа ұмтылуы керек, жаңа бастамаларды тауып, ескі нарықтарды өзгертуі керек, тұтынушылық артықшылықтардағы өзгерістерді мүмкіндігінше дәл болжауға және оларды тиісті өнімдерге мүмкіндігінше толық енгізуге тырысуы керек. Инновациядан пайда табу мүмкіндігі инновациялық белсенділікті ынталандыратын тағы бір фактор болып табылады. Өздеріңіз білетіндей, қазіргі заманғы нарық инновацияны енгізу арқылы жоғары пайда алуды көздейді. Инновациялардың пайда болу жиілігі немесе инновациялық белсенділіктің өсу кезеңдері экономикалық циклдің нақты кезеңімен анықталады. Әдетте инновациялық толқынның шырқау шегі экономиканы белсендіру кезеңіне дөп келеді. Экономикалық дағдарыс пен тоқырау кезеңінде инновациялық белсенділік күрт төмендейді, өйткені ескірген жабдықты жетілдірудің еш мәні болмайды, сонымен қатар жаңа әлемдік технологияларды дамыту үшін үлкен инвестициялар жоқ. Алайда, құрылымдық дағдарыс, артық өндіріс дағдарысы және жұмыссыздық радикалды инновациялардан басқа пайда табу жағдайын қарастыратын жағдайларды тудырады [33, с. 101].

5-кестеге сәйкес ынталандырушы және тежейтін факторлар арасындағы арасалмақ өз кезегінде шартты деп қарастыруға болады. Себебі, бір кездегі тежегіш факторлардың күндердің күнінде ынталандырушы, жетілдіруші факторға айналуы әбден мүмкін.

Кесте 5 – Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін ынталандыратын факторлар

Факторлар	Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін ынталандыратын факторлар
1	2
Экономикалық	Тұтынушылық сұраныстың экономикалық өзгеруі; бәсекелестіктің күшеюі; рентабельділіктің артуы; кәсіпорын құнының өсуі
Технологиялық	ғылыми-техникалық жаңалықтар; құрал -жабдықтардың тозу деңгейінің күрт өсуі
Ұйымдастырушылық-басқарушылық	Ұйымдық құрылымның ұйымдастырушылық-басқарушылық икемділігі; матрицалық құрылымды пайдалану және басқаруды орталықсыздандыру; біліктілікті арттыру, нысаналы жұмыс топтарын қалыптастыру; жобалық басқару қағидаттарын енгізу

5-кестенің жалғасы

1	2
Құқықтық	Инновациялық қызметті көтермелейтін құқықтық заңнамалық шаралар; инновациялық жүйені дамытуды мемлекеттік қолдаудағы жүргізілетін шаралар
Әлеуметтік-мәдени	Инновациялық процеске қатысушыларды әлеуметтік-мәдени моральдық тұрғыдан көтермелеу; қоғамда құрметке ие болу; өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін қамтамасыз ету;
Ескерту – Мәліметтер негізінде автормен құрастырылған	

Жеке бизнестің инновациялық қызметті жүзеге асыруға деген төмен уәждемесі (мотивация) мемлекетті инновациялық қызметті белсенді түрде ынталандыруға ықпал етеді. Басқаша айтқанда, шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық белсенділігі ұлттық басымдықтарды анықтауда мемлекеттің ғылыми-техникалық нарықтағы жетекші рөлімен және мемлекеттің экономикалық ынталандыру жүйесі арқылы инновациялық даму процесіне белсенді әсерімен айқындалады. Энциклопедиялық сөздікте ынталандыру ұғымына іс-әрекетке шақыру, мінез-құлықтың қозғаушы деген анықтама берілген. Ал ынталандыру дегеніміз-бұл белгілі бір бағытта компанияның қызметіне әсер ететін әртүрлі ынталандыруды қолдану процесі. «Инновациялық терминдер сөздігінде «инновацияларды ынталандыру» ұғымының анықтамасы жоқ, бірақ инновациялық белсенділіктің ішкі және сыртқы ынталандырулары туралы айтылады. Сонымен, инновациялық белсенділіктің ішкі ынталандыруы «нарықтағы инновациялық кәсіпорын өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін ескірген жабдықты ауыстыру қажеттілігі» деп түсініледі. Инновациялық белсенділікті сыртқы ынталандыру «мемлекеттің экономикалық саясатынан, әлемдік экономиканың дамудың жаңа сатысына өтуінен, инновациялық белсенділіктің күшеюінен және білім мен техниканы нарықпен байланыстыратын инновацияларға жаңа көзқараспен, мінез-құлықтың өзгерген стереотиптерінен туындаған сыртқы орта оқиғалары» ретінде анықталады [34, p. 27].

С.Е. Поротькин түсінігінде: «инновацияларды ынталандыру - өндіріс тиімділігін арттыруға бағытталған технологияларды жетілдіру мақсатындағы өндіріске ғылым мен техника жетістіктерін әзірлеу мен енгізуге түрткі болатын жайттарды пайдалану процесі» [35]. Жекелеген зерттеушілер инновациялық қызметті ынталандыру деп өнімдердің (қызметтердің) бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында шаруашылық жүргізуші субъектілерді инновацияларды енгізуге ынталандырудың нысандары мен әдістерінің жиынтығы деп қарастыруды ұсынады. Осы анықтаманың толыққанды нақтылығын айқындау үшін инновациялық қызметті ынталандырудың нысандары мен әдістерін жіктеу критерийлерін қарау қажет. Сол себепті инновациялық қызметті ынталандырудың нысандары мен әдістерін жіктеу оларды белгілі бір жіктеу белгілері бойынша нақты топтарға бөлуді білдіреді [36, 37].

Кесте 6 – Инновациялық қызметті ынталандырудың нысандары мен әдістерін жіктеу

Жіктеу критерийлері	Ынталандыру әдістері
әсер ету бағыты бойынша	сыртқы, ішкі
ықпал ету аясы бойынша	қаржы-экономикалық, әкімшілік-заңнамалық, технологиялық, әлеуметтік-саяси
әсер ету тәсілі бойынша	тікелей (қаржылық), жанама (қаржылық емес)
әсер ету кеңдігі бойынша	ұлттық, өңірлік, жергілікті, нүктелі
ұзақтығы бойынша	қысқа мерзімді, орта мерзімді, ұзақ мерзімді

Жоғарыда келтірілген 6-кестеге сәйкес әсер ету бағытында ынталандыру әдістері сыртқы және ішкі болып бөлінеді. Ішкі ынталандыру ішкі ортаның әсерін қамтиды. Осылайша, меншікті қаражаттың болуы өндірушіні кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ынталандырады. Қойылған міндетке өндірілетін өнімнің сапасын арттыру, ассортиментті жаңарту, еңбек өнімділігі мен өндіріс тиімділігін арттыру негізінде қол жеткізуге болады. Сыртқы ынталандыру кәсіпорынның сыртқы ортасына, атап айтқанда мемлекеттің ынталандырылуына байланысты. Өз кезегінде сыртқы ынталандыруды екі үлкен топқа бөлуге болады: қаржылық (тікелей) және қаржылық емес (жанама). Қаржылық ынталандыру кәсіпкерлік құрылымдардың жобалары мен бағдарламаларын несиелендірумен байланысты. Мысалы, акционерлік капиталға қатысу, үлестік және бірлесіп қаржыландыру, кепілдіктер беру және кепілдік қорларын орналастыру, лизингті ұйымдастыру [38].

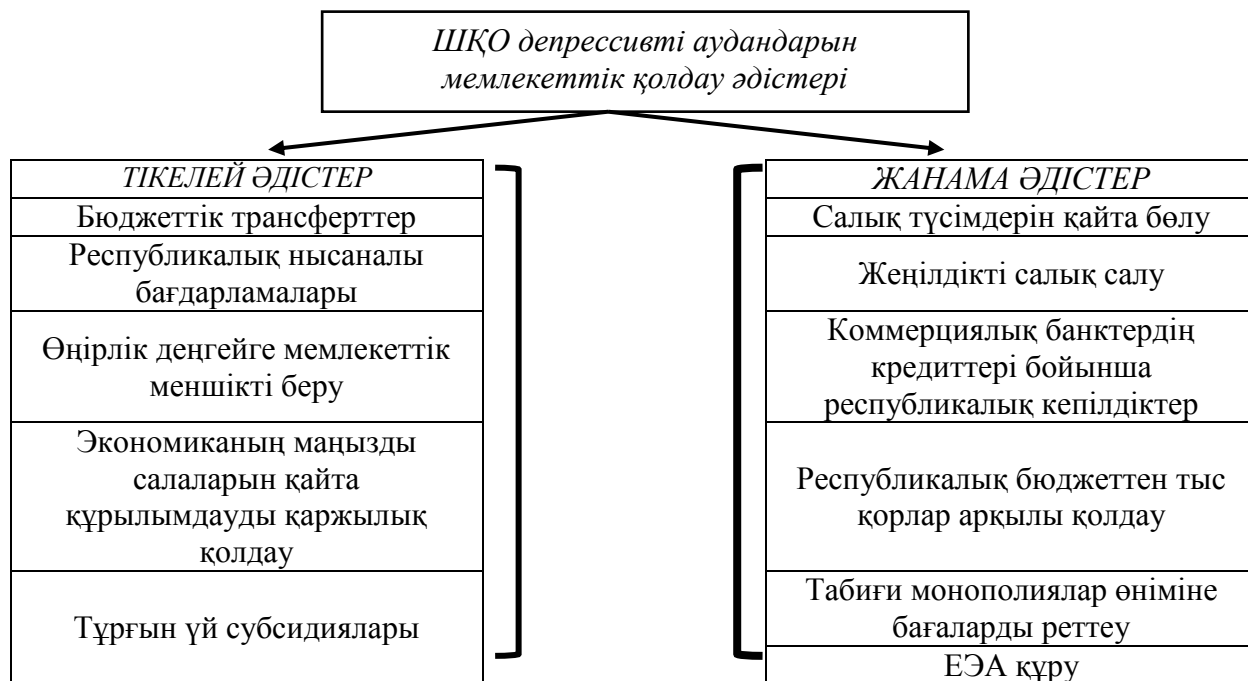
Кейбір зерттеушілер инновацияны мемлекеттік ынталандыруды үш құрамдас бөлікке бөледі: әкімшілік, инфрақұрылымдық және қаржылық. Әкімшілік компонент инновациялық қызметті ынталандыруға және авторлық құқықты қорғаудың теңдестірілген жүйесін қалыптастыруға бағытталған макроэкономикалық реттеудің жалпы жүйесін енгізу деп түсініледі. Инфрақұрылымдық құрамдас бөлікке мемлекеттік сатып алу тетіктерін енгізу, білікті персонал нарығын және инновациялар нарығын қалыптастыру жатады. Инновацияларды мемлекеттік ынталандырудың қаржылық құрамдас бөлігі ретінде инновациялық жобаларды мемлекеттік қорландыру, мысалы, субсидиялар мен гранттар беру, венчурлік қаржыландыру институттарын ынталандыру және инновациялық қызметті салықтық ынталандыру сияқты қолдау тетіктері түсініледі. Инновациялық қатынастарға ең алдымен мемлекеттің инновациялық саладағы экономикалық саясаты әсер етеді. Бұл ретте мемлекеттің инновациялар саласындағы ықпал ету шараларын тікелей және жанама деп бөлуге болады. Инновациялық қызметке тікелей және жанама ықпал ету шараларының арақатынасы елдегі экономикалық жағдаймен және мемлекеттік реттеудің іске асырылатын тұжырымдамасымен айқындалады. Тікелей ынталандыру белгілі бір зерттеу ұйымдарына, нақты инновациялық жобаға бағытталған. Қазіргі ынталандыру жүйелерінде тікелей әсер ету әдістерінің арасында дәстүрлі Мемлекеттік тапсырыстар, мақсатты субсидиялар және соңғы кездері кеңінен таралған гранттар жүйесі қолданылып отыр.

Инновациялық жобаларды келісімшарттық қаржыландыру жекелеген кәсіпорындардың инновациялық қызметін белсендіруға ғана емес, олардың кооперациясын дамытуды ынталандыруға мүмкіндік береді. Мысалы, батыс елдерінде көптеген үкіметтік бағдарламаларды іске асыру шеңберінде ҒЗТКЖ саласындағы өнеркәсіптік корпорациялардың кооперациясын, сондай-ақ университеттердің өнеркәсіппен кооперациясын ынталандыратын шаралар көзделеді [39].

Облыстың әлеуметтік-экономикалық дамуын тежейтін факторларға мыналар жатады:

- экономикадағы жалпы дағдарыстық құбылыстар;
- жиналған салықтар мен төлемдердің аз бөлігі аймақтық деңгейде қалады;
- салық жинаудың төмен деңгейі;
- қаржыландыру көздерімен қамтамасыз етілмеген шығыстарды өңірлік деңгейге ауыстыру;
- бюджет қаражатын тиімсіз пайдалану және т.б. [40].

Депрессивті аймақтарды мемлекеттік қолдау әдістерін тікелей және жанама деп бөлуге болады (4-сурет).

Сурет 4 – Депрессивті аймақтарды мемлекеттік қолдаудың негізгі әдістерінің жіктелуі

Тікелей әдістерге мыналар жатады:

1. Мынадай бюджеттік қорлар арқылы жүзеге асырылатын бюджеттік трансферттер:

Республикалық бюджетке түсетін салық түсімдерінің жалпы көлемінің 15%-ы (табыс салығы мен кедендік әкелу баждарын қоспағанда) есебінен қалыптастырылатын өңірлерді қаржылық қолдаудың Республикалық қоры

(РФДҚ). Бұл қор жан басына шаққандағы аймақтық бюджеттің кіріс деңгейінің арақатынасы арқылы аймақтардың бюджеттік қауіпсіздігін теңестіруге арналған. Бұл ретте республикалық әлеуметтік стандарттар және өңірлердің әрбір тобы үшін бюджет шығыстарының индексі нормативтер болып табылады.

Республикалық бюджетте әлеуметтік мақсаттарға инвестициялық шығыстарда бөлінген Өңірлік даму қоры. Қор қаражаты өткір әлеуметтік проблемаларды шешу бойынша дағдарысқа қарсы жедел іс-шараларға жұмсалады.

Салалық басымдығы өңірлік әлеуметтік-экономикалық проблемаларды кешенді шешумен нашар байланысты өндірістік сипаттағы инвестицияларды қамтамасыз ететін Республикалық даму бюджеті.

Негізінен Әлемдік Банк пен Еуропалық Қайта Құру және даму банкінің кредиттері есебінен қалыптастырылатын өңірлік қаржыларды дамыту қоры. Қор нарықтық қайта құруларды белсенді жүзеге асыратын өңірлерді ынталандыруға арналған (белгілі бір стандарттар мен көрсеткіштер бойынша), бұл ҚР ең депрессивті субъектілерін қолдаумен нашар сәйкес келеді.

Қолайсыз аймақтарды қаржылық қолдау есепті жыл үшін қаржы қаражатының тапшылығын және жыл басындағы кредиторлық берешекті ескере отырып, әлеуметтік мұқтаждарға арналған шығыстардың бюджеттік кірістермен қамтамасыз етілуімен айқындалады. Трансферттерді алуда артықшылық белгілі бір деңгейден төмен бір тұрғынға салықтық табысы бар өңірлерге беріледі [40, 41].

Бюджеттік трансферттер негізінен өтеусіз және қайтарымсыз негізде берілетін дотациялар мен субвенциялар түрінде жүзеге асырылады: дотация - әлеуметтік маңызы бар шығыстарды жабуға және бюджеттік қамтамасыз етуді теңестіруге, субвенция - жекелеген нысаналы шығыстарға (дүлей зілзалалардың, авариялардың және т.б. салдарлары).

2. Негізінен өңірлік инфрақұрылымды: өндірістік (көлік, энергетика), әлеуметтік (Денсаулық сақтау, білім беру) инфрақұрылымды дамытуға және өңірлердегі экологиялық жағдайды жақсартуға бағытталған өңірлік сипаттағы, оның ішінде депрессивті аймақтарды қолдау жөніндегі республикалық нысаналы бағдарламалар. Қаржыландырудың жеткіліксіздігіне және іске асыру тиімділігінің төмендігіне қарамастан, бағдарламалар маңызды болжамды-мақсатты мәнге ие, дағдарысқа қарсы басымдықтар мен өңірлік экономиканың «өсу нүктелерін» дұрыс айқындауға ықпал етеді, кәсіпкерлік қызметті, экспорттық әлеуетті ынталандырады.

3. Акционерлік қоғамдарда мемлекеттік меншікті республикалық деңгейден өңірлік деңгейге беру. Осы негізде ҚР субъектілерінің билік органдары өңірдің мүдделерін ескере отырып, кәсіпорындардың өндірістік-шаруашылық қызметіне ықпал ету мүмкіндігіне ие болады.

4. Өңірдің өнеркәсіп секторының мемлекет мұқтажы үшін өнім өндіруге мемлекеттік тапсырыстар). Мұндай тапсырыстар конкурстық негізде бөлінеді.

5. Экономиканың маңызды салаларын: көмір өнеркәсібін, аграрлық-өнеркәсіптік кешенді, энергетиканы және басқаларды қайта құрылымдауды, сондай-ақ қорғаныс кәсіпорындарын конверсиялауды қаржылық қолдау.

6. Проблемалық аудандардан, Экологиялық қолайсыз аймақтардан, сондай-ақ табиғи апаттардан зардап шеккен және т.б. азаматтарды қоныс аударуға тұрғын үй субсидиялары.

Депрессивті аудандарды мемлекеттік қолдаудың жанама әдістеріне мыналар жатады:

1) салық түсімдерін республикалық, өңірлік және жергілікті бюджеттер арасында бөлу жөніндегі икемді саясат;

2) өңірлік бюджеттердің және өңірдің жетекші кәсіпорындарының салықтар мен міндетті төлемдер бойынша берешектерін қайта құрылымдау;

3) жеңілдетілген салық салудың икемді жүйесі (мысалы, шағын бизнес, тұтыну қызметтері саласындағы кәсіпорындар және т.б.);

4) өңірлік бюджеттің ағымдағы әлеуметтік шығыстарын қаржыландыру үшін Қазақстан Республикасының субъектілері тартатын коммерциялық банктердің кредиттері бойынша республикалық кепілдіктер;

5) табиғи монополиялар өнімінің бағасын реттеу («Шығысэнерготрейд» ЖШС және т.б.);

6) ауыл шаруашылығы өндірісі үшін жанар-жағармай материалдары мен құрама жем беруді жеңілдікпен кредиттеу;

7) аудандарда нарықтық инфрақұрылымның дамуын ынталандыру: қаржы (коммерциялық банктер, сақтандыру фирмалары), көлік, энергетика, инновациялық және т.б.;

8) облыс аудандарын бюджеттен тыс қорлар арқылы қолдау: жұмыспен қамту, зейнетақы, әлеуметтік сақтандыру және арналар бойынша депрессивті аудандарды дотациялау және әлеуметтік қолдау жүзеге асырылатын басқалар;

9) төтенше жағдайлар мен экологиялық зілзалалар аймақтары да, өзінің географиялық орналасуына, көлік инфрақұрылымының дамуына байланысты ерекше бәсекелі артықшылықтары бар, халықаралық ынтымақтастық үшін тартымды аймақтар да жататын жекелеген аймақтар үшін салықтық, кедендік жеңілдіктер мен басқа да ұйымдық-құқықтық ынталандырулар енгізу жатады. Мұндай анклавтар еркін экономикалық аймақтар (АЭА) мәртебесін алады. Олардың ҚР өңірлерінде дамуы, мысалы, Қытайдан айырмашылығы, айтарлықтай тиімділікпен жалғаспайды;

10) тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты ұстауға, Денсаулық сақтау мен білім беру жөніндегі шығындарға және т.б. стандарттарды белгілеу жатады;

11) аймақтарды өңірлік бюджеттердің қазынашылық орындауына ауыстыру, бұл қаржы ағындарына, оның ішінде республикалық трансферттерге, олардың жүруіне және нысаналы пайдаланылуына бақылауды күшейтуге ықпал етеді.

Жанама әдістер инновациялық процестерді ынталандыруды, негізінен, инновациялық қызмет үшін қолайлы ахуал құру негізінде болжайды. Мұнда

шешуші рөлді салық және амортизация процестерін ырықтандыру саясаты, оларды заңнамалық реттеу және жеңілдетілген несиелер беру мәселелері атқарады. Инновацияларды жанама ынталандырудың ең көп таралған түрі салықтық ынталандыру болып табылады, оның негізгі нысандары салықтық несиелер мен салықтық шегерімдер болып табылады. Салықтық несиенің мәні мынада, бұл кәсіпорындарға есептелген салықты, әдетте, табыс салығын ғылыми-зерттеу жұмыстарына жұмсалған шығындардың мөлшеріне байланысты азайтуға мүмкіндік береді. Ал салық шегерімдері деп салық салынатын кірістен шегерілетін және зерттеу әзірлемелеріне арналған шығыстар көлемінің пайызында белгіленген шығын болып табылады [42].

Мемлекеттік инновациялық саясаттың жанама шаралары жүйесінде зияткерлік меншік жөніндегі заңнаманың, яғни патенттік және лицензиялық құқықтың, өнеркәсіптік үлгілер туралы заңдардың да ерекше маңызы бар. Зияткерлік меншікті нақты құқықтық реттеу инновациялық рента сирек кездесетін игілікке ие болу үшін төлем ретінде алуға экономикалық қызығушылық тудыратыны анық [43].

Өндірістік кәсіпорындардың инновациялық қызметін ынталандыратын жанама шараларға сондай-ақ мынадай шараларды жатқызуға болады: сыртқы экономикалық қолдау; жосықсыз бәсекелестіктің жолын кесу; инновациялық жобаларға жеңілдікпен кредит беру; инновациялық қызметті сақтандыру; салықтарға байланысты емес төлемдерді төлеу жөнінде жеңілдіктер беру; инновациялық қызметті жүзеге асыратын кадрларды даярлауға, қайта даярлауға және олардың біліктілігін арттыруға жәрдемдесу; жоғары білікті шетелдік жұмыс күшін тартудың оңайлатылған тәртібі; инновациялық қызметті ақпараттық қолдау.

Институционалдық тетіктермен жиынтықта тікелей және жанама мемлекеттік ынталандыруды қолдану инновациялық белсенділікті белсендірудің тиімді тәсілі болып табылады. Институционалдық тетіктердің қатарына инвестициялық және венчурлік қорлар, арнайы экономикалық аймақтар, концессиялық келісімдер, жоғары технологиялар саласындағы технопарктер қызметінің тетіктері жатады. Экономика мен қоғам дамуының қазіргі кезеңі осы тетікті жетілдіру проблемасына назар аудара отырып, кәсіпкерліктің инновациялық қызметін ынталандыруға жоғары талаптар қоятынын атап өткен жөн. Экономикалық әдебиеттерді талдау кәсіпкерлік ұйымдық-құқықтық тұрғыдан немесе Й. Шумпетер тұрғысынан қарастырылатын басылымдарда басым болатындығын көрсетті. Шумпетер, кәсіпкер бастапқыда инновацияны жүзеге асыратын субъект ретінде түсініледі. Сонымен қатар, кәсіпкердің инновациялылығы туралы бір ғана тұжырым практикада жаңашылдық процестерін белсендіру үшін жеткіліксіз [44].

Сонымен қатар, бірқатар жарияланымдар бар, оларда инновациялар мәселесі зерттеліп, өндіріс саласындағы жаналықтарды белсендіруге бағытталған жеке механизмдер қарастырылады. Мысалы, инновацияларды басқару мәселесін жан-жақты қарастыру. Бұл инновациялық коммуникация, логистикалық инновациялық функциялар, логистикалық инновациялық

операциялар сияқты ұғымдар. Инновацияларды коммерцияландыру процесінде инвестициялардың, өндіріс пен ақпараттың өзара әрекеттесу мәселесін зерттеуге әрекет жасалды, бірақ инновациялық механизмдер мәселесіне өте жақын жақындағанына қарамастан, бұл механизмдердің тұжырымдамасы мен жүйесі анықталмаған, сонымен қатар кәсіпкерлік құрылымдардың инновациясын белсендірудің нақты әдістері мен тетіктері ұсынылмаған.

Инновациялық қызмет процесінің бес факторын: білімнің әлемдік шегін; инновациялық қаржы ресурстарын бөліп көрсеткен П. Шеко өз жұмыстарында проблемаларды шешудің инновациялық белсенділік алаңы; инновациялық ахуал сынды кешенді тәсілін көрсетеді [45].

Кесте 7 – Функционалды қамтамасыз ету элементтері мен кәсіпорындардың даму сатыларының өзара байланысы

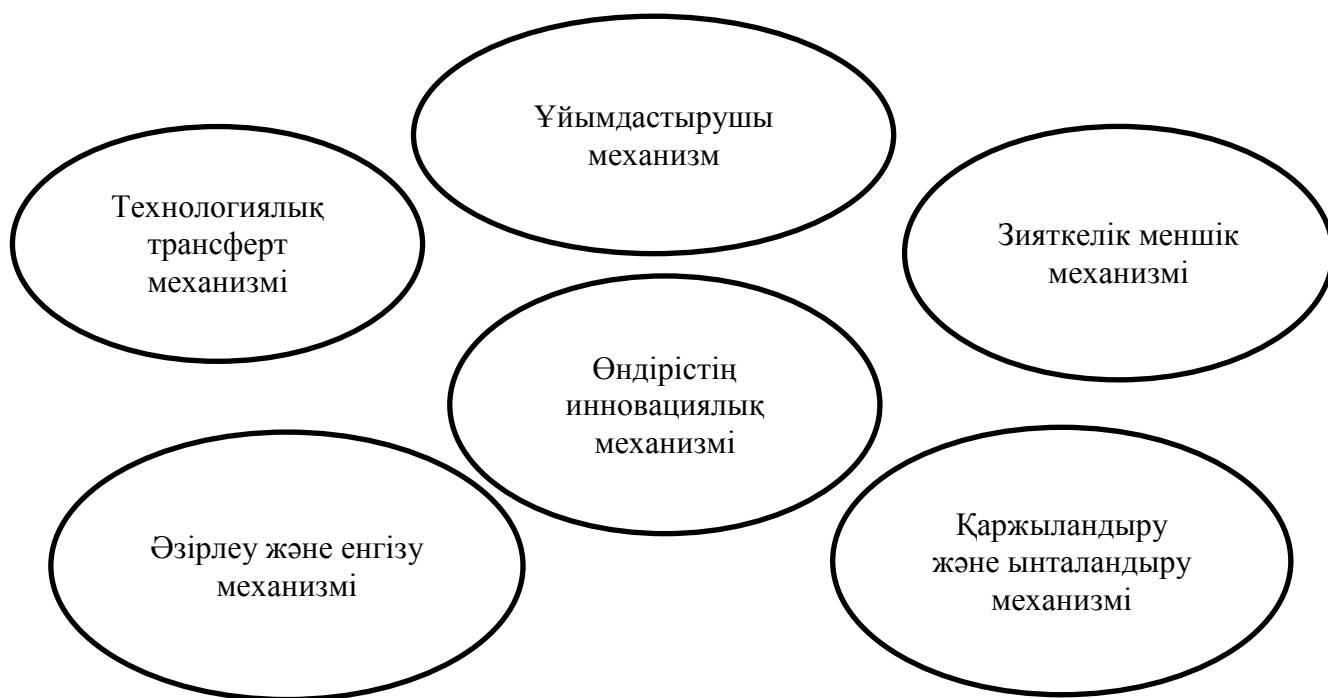
Функционалды жабдықтаудың сипаттамасы	Өндірістің даму кезеңдері			
	1 кезең – қалыптасу	2 кезең – даму	3 кезең – жетілу	4 кезең – құлдырау
Инновациялық компонент	Инновациялық шешімдер іздеу, зияткерлік меншікті қорғау	Ғылыми техникалық шешімдерді әзірлеу және дамыту	Өнім инновациясының дамуы, технологиялық трансферт	Ескірген процестерді алмастырудағы ғылыми-техникалық шешімдерді табу, лицензия мен патенттерді алу
Инвестициялық компонент	Бастапқы инвестициялау бағыттары, жана жұмыс орындарын құруға байланысты инвестициялық жеңілдіктер, қызметтің басым бағыттарын игеру	Өндірістік инвестициялау бағыттары, қолайлы инвестициялық ахуал қалыптастыру	Басқа кәсіпорындардың капиталына қатысудағы ұзақ мерзімді инвестициялар	Кәсіпкерлік қызметті қайта бағдарлауға қаражат салу
Қаржылық компонент	Бастапқы қаржыландыру, инкубаторлық бағдарламалар арқылы дотациялар алу	Нарықты қамтуды игеру және кеңейту сатысында қаржыландыру, меншік иелерінің құрамын қалыптастыру, өсімнің қаржы нарықтағы шығуы	Өндірістік қуаттылықтарды дамытуды қаржыландыру, кредиттік ресурстарға қол жеткізу	Ескірген өндірісті, субсидиялар мен субсидияларды қысқартуды қаржыландыру

7-кестеге сәйкес ұсынылған матрица кәсіпорындарда инновациялық процесті белсендіруге мүмкіндік беретін механизм элементтерін жан-жақты және жүйелі түрде сипаттайды. Мұндай механизм кәсіпкерлік құрылымдардың өмірлік циклінің сатыларына байланысты функционалды қамтамасыз етілуін қалыптастыруы керек. Бұл ретте функционалды қамтамасыз ету деп

инновациялық, инвестициялық және қаржылық қамтамасыз етуді атаймыз. Инновациялық қолдаудың инновацияның пайда болуына және тиімді іздеуге ықпал ету қажеттігі белгілі. Яғни, инновацияларды қалыптастыру процесін тездетуге мүмкіндік беретін тиісті механизм құрылуы керек. Бұдан басқа, инновацияларды коммерцияландыру, оларды өндіріске енгізу мақсатында қаражат салу үшін жағдай жасау керек.

Әрине, анықталған факторлар инновациялық процестердің дамуын айтарлықтай айқындап береді деуге де болады. Дегенмен, олар ауқымы жағынан бірдей емес, өйткені инновациялық ахуал жалпылама ұғым, ал инновациялық қаржы ресурстары жеке ұғым болып табылады. Сонымен қатар, инновациялық кәсіпкерлерді фактор ретінде бөлу, сонымен бірге кәсіпкерлік сектордың инновациялық белсенділігін арттыру қажеттілігін көрсетпестен, инновациялық кәсіпкерлерді кәсіпкерлік қоғамдастықтың жеке бөлігі ретінде негізсіз бөлуге әкелуі мүмкін [46].

Инновациялық шешімдерді құру және инвестициялау міндеттерін шешуді тиісті қаржыландыру көздерінсіз жүзеге асыру мүмкін емес. Сонымен бірге, функционалды қолдау тетіктері кәсіпорынның қай даму сатысына байланысты әр түрлі болатыны анық, 5-суретте инновациялық механизм ұсынылған.

Сурет 5 – Кәсіпорынның инновациялық механизмінің құрамдас бөліктері

Ескерту – Мәліметтер негізінде автормен құрастырылған

Инновациялық механализм өзара байланысты ұйымдастыру тетігі, әзірлеу және енгізу тетігі, қаржыландыру және ынталандыру тетігі, технологиялық трансферт тетігі және зияткерлік меншік тетігі сынды топтар түрінде ұсынылған. Мұндай тәсіл қарастырылып отырған механизмдерді жүйелі түрде

сипаттауға, атап айтқанда, барлық мүмкін болатын көптеген механизмдерді ескеруге мүмкіндік береді, бірақ, бұл кәсіпкерлік құрылымдардың инновациялық қызметін белсендіру аясында жүзеге асады. Бұл аталған топтар ішінде жаңа механизмдердің пайда болу мүмкіндігіне жол берілетіндігін білдіреді.

Инновациялық механизмдер үш негізгі макро деңгей, аймақтық деңгей, кәсіпорын деңгейінде жүзеге асырылуы мүмкін.. Макро деңгейде мемлекеттік инновациялық стратегия әзірленуде, бүкіл экономика үшін қолайлы инновациялық ахуал қалыптасуда, мемлекеттік инновациялық бағдарламалар құрылуда. Өңір деңгейінде нақты өңірлердің ерекшеліктерін ескере отырып, осындай міндеттер іске асырылады. Демек, макро-және мезо-деңгей кәсіпорындар деңгейінде инновациялық процестердің қарқынды жүруіне жағдай жасайды [47]. Суретке сәйкес, инновациялық механизм жүйесінің элементі ретінде ұйымдастыру механизмі инновациялық процестерді жүзеге асыратын құрылымдарды қалыптастыруға және қайта құруға бағытталған. Мұндай қалыптастыру әртүрлі: құру, сіңіру, нарықтық инновациялық интеграция, оқшаулау секілді нысандарда болуы мүмкін,

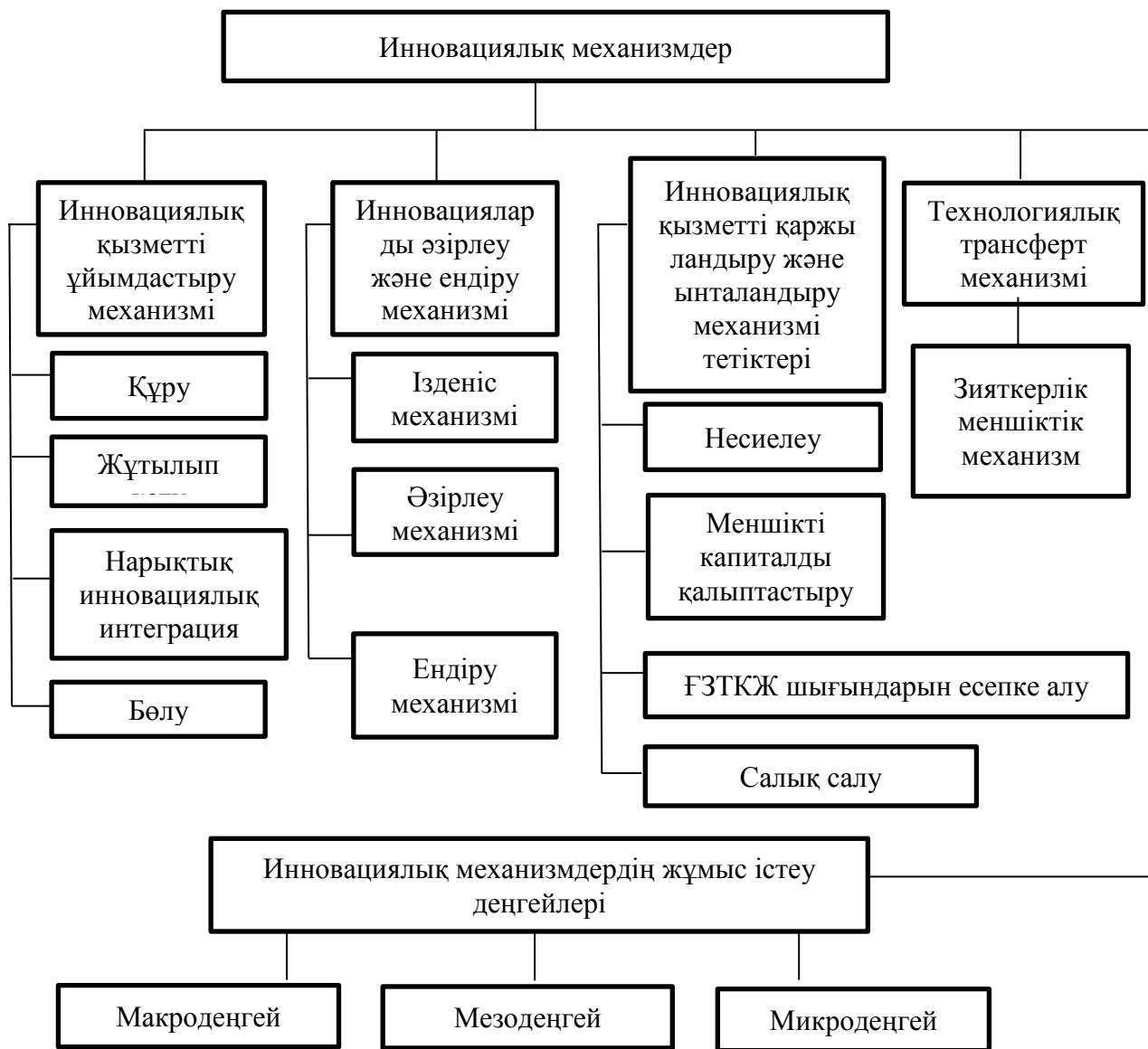
Құру дегеніміз инновациялық қызметті жүзеге асыруға арналған жаңа кәсіпорындар мен құрылымдық бөлімшелерді қалыптастыру деп атауға болады. Жаңа ұйымдастырушылық формалардың маңызды элементтері: матрицалық құрылымдар, ғылыми-техникалық бөлімдер, ішкі венчурлар болып табылады. Жаңа инновациялық ұйымдарды құру ірі кәсіпорындар үшін аса маңызды. Мұндай кәсіпорындарда инновацияларды басқарудың күрделі жүйесі бар, олар негізінен ірі жобаларға назар аударады, оларды іске асыру қысқа мерзімде жоғары табыс табуды қамтамасыз етуі керек. Бұл өзкезегінде ішінара жүретін процесс деп те атауға болады, себебі ірі кәсіпорындардағы инновациялар саны шағын кәсіпорындардағыдай көлемді болмайды.

Кейбір зерттеушілердің пікірінше, ірі кәсіпорындардағы инновациялық белсенділік, егер олар жаңа қызмет бағыттарын құруға арналған инновациялық бөлімшелер құрса, айтарлықтай артуы мүмкін. Мұндай инновациялық құрылымдар тұрақты немесе уақытша негізде құрылуы мүмкін [48].

Жалпы, кейбір жағдайларда тиімді ұйымдастырушылық механизм ірі компанияның осы компанияның мүдделеріне кіретін шағын инновациялық фирмаларды қабылдауы болуы мүмкін. Мұндай механизмді пайдалану үлкен бір реттік шығындарды талап етеді, бірақ жаңа өніммен нарыққа шығу уақытын едәуір қысқартуға ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл механизм инновациялық жетістіктерді біріктіруден синергетикалық әсерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге, шағын инновациялық фирмалар, мысалы, одан әрі даму үшін қаражаттың жетіспеуіне байланысты сатып алуға қызығушылық танытуы мүмкін.

Ірі компания мен шағын инновациялық фирмалардың тығыз байланысын орнату жұтылып кетуді толықтыратын механизм болып табылады. Олардың ынтымақтастығы ұзақ мерзімді шарттық қатынастарды құруға негізделуі мүмкін, оларды бірге нарықтық инновациялық интеграция деп атауға болады.

Бұл жағдайда шағын инновациялық фирмалар өздерінің тәуелсіздігін сақтай отырып, ірі компанияның нарықтық өндірістік байланыстарына түседі. Сіңіру процестері мен нарықтық инновациялық интеграцияның үйлесімінде инновациялық процестің «желдеткіш» ұйымы пайда болады [49].

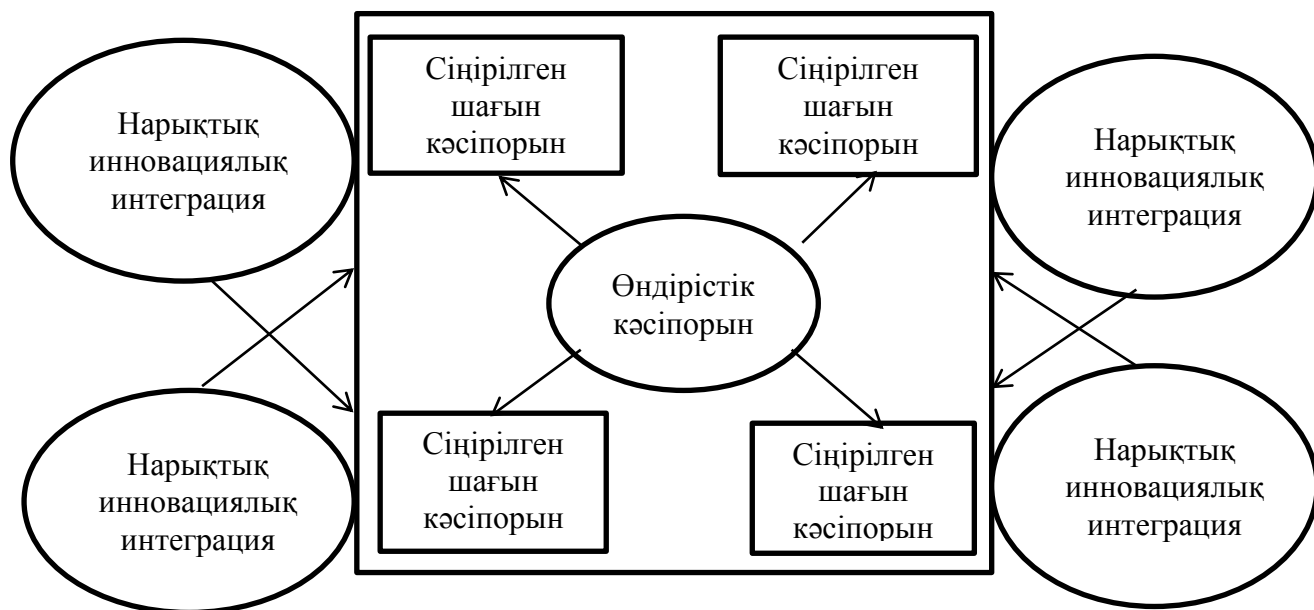

Сурет 6 – Инновациялық механизмдердің өзара әрекеттесу жүйесі

6-суретке сәйкес, ұйымның мәні ірі кәсіпорын сіңірген шағын фирмалардан тұратын өндірістік кәсіпорынның инновациялық ортасын құру, сонымен қатар ұзақ мерзімді келісімдер жасасу арқылы оған біріктіру болып табылады.

Сонымен бірге, шағын инновациялық фирмалар, мысалы, одан әрі даму үшін қаражаттың жетіспеуіне байланысты сатып алуға қызығушылық танытуы мүмкін. Бөлу дегеніміз-бұрын ірі өндірістік кәсіпорынның бөлігі болған тәуелсіз инновациялық компанияларды құруды көздейтін ұйымдастырушылық механизм. Бұл механизм компанияның негізгі мамандануымен байланысты

емес және оның ресурстарын алаңдататын қызметтің жаңа бағыты пайда болған жағдайда қолданған жөн (7-сурет).

Сурет 7 – Өндірістік кәсіпорынның инновациялық қызметін ауыспалы ұйымдастыру

Инновациялық тетіктердің келесі тобына әзірлеу және енгізу механизмдері-инновациялық шешімдерді іздеу механизмі, әзірлеу механизмі және енгізу механизмі кіреді. Сонымен, іздеу механизмдері жаңа идеяларды, техникалық шешімдерді шығаруға және жаңалықтар жасауға бағытталған. Инновациялық процестің бұл кезеңі енгізуге жарамды инновацияларды құрумен байланысты әрі қарайғы процестердің негізін құрайды. Даму механизмі идеяларды жаңашылдыққа айналуы мүмкін толық техникалық шешімге жеткізумен байланысты. Бұл механизмді іске асыру үшін зияткерлік, материалдық және қаржылық ресурстардың тиісті шоғырлануы қажет.

Қаржыландыру және ынталандыру механизмі кәсіпкерліктің қаржылық ресурстарын қалыптастыруға және олардың инновацияларды енгізуге қызығушылығын арттыруға ықпал ететін әдістерді анықтайды. Бұл жағдайда несиелеу, меншікті капиталды қалыптастыру және ҒЗТКЖ-ға жұмсалатын шығындар механизмдерін, салық салу мөлшерін инновациялық қызметтің қарқындылығымен байланыстыру механизмдерін бөлген жөн [48, с. 7].

Кәсіпкерлікті дамытудағы несиенің рөлі егжей-тегжейлі зерттеген Шумпетер болатын. Ол : «кәсіпкерге өз қызметін жүзеге асыру үшін алдыңғы кезеңдегі өнімнен түсетін кіріс түрінде тізбек процесінде өндіруші ретінде автоматты түрде берілмейтін сатып алу күші қажет... Егер кәсіпкер алдын-ала сатып алу күшіне ие болмаса ..., онда ол оны біреуден алуы керек» [49, с. 10].

Инновациялық процесті жүзеге асыратын кәсіпкер, әсіресе радикалды және стратегиялық инновацияларға негізделген, өз қаражатын жұмсайды, ол ұзақ уақыт бойы ештеңемен алмастырылмайды. Сондықтан өндірістік

процестерді үздіксіз жүзеге асыру үшін несиені қаражатын мезгіл-мезгіл құйып отыру қажет. Несиені қамтамасыз ету-бұл жасалған немесе қоймадағы өнім. Басқаша айтқанда, экономикалық айналымда пайда болатын несиелік қаражат тауарлық жабуға ие болады. Бірақ инновациялық процесте мұндай қамту жоқ, сондықтан өндірістік және инновациялық процестерді несиелеудің басты айырмашылығы осында жатыр.

Әдетте кәсіпорындардың инновацияларды қаржыландыруға өз қаражаттары жете бермейді, себебі олар өндірістің өзіне қомақты қаражат жұмсаған, ал одан бөліп алу кәсіпорынға қиындық тудырады. Осыған байланысты инновацияларды дамыту үшін қажет қаржы ресурстарын сырттан алу қажет. Сырттан қаражат тарту механизмдерінің бірі-несиені алу. Несиелеудің мақсаты-нарықтық құнды құрғанға дейін едәуір уақыт ішінде материалдық ресурстарды басқару мүмкіндігін алу, бұл осы несиенің өтемі бола алады. Қаржы ресурстарын тартудың келесі нысаны сыртқы көздер есебінен меншікті капиталды ұлғайту болып табылады. Қаржыландырудың бұл түрі ұзақ уақыт жұмыс істейтін, беделі жоғары танымал кәсіпорындар үшін қолайлы. Олар эмиссия немесе акциялардың қосымша эмиссиясын шығаруға және соның арқасында өз капиталын ұлғайтуға мүмкіндігі бар. Рас, жаңадан құрылған кәсіпорындар биржалық механизмді қолдана алмайды, өйткені олардың биржадағы акциялары әлі бағаланбайды. Мұндай жағдайда биржадан тыс акциялар нарығын, сондай-ақ венчурлік қаржыландыруды дамыту қажет [50].

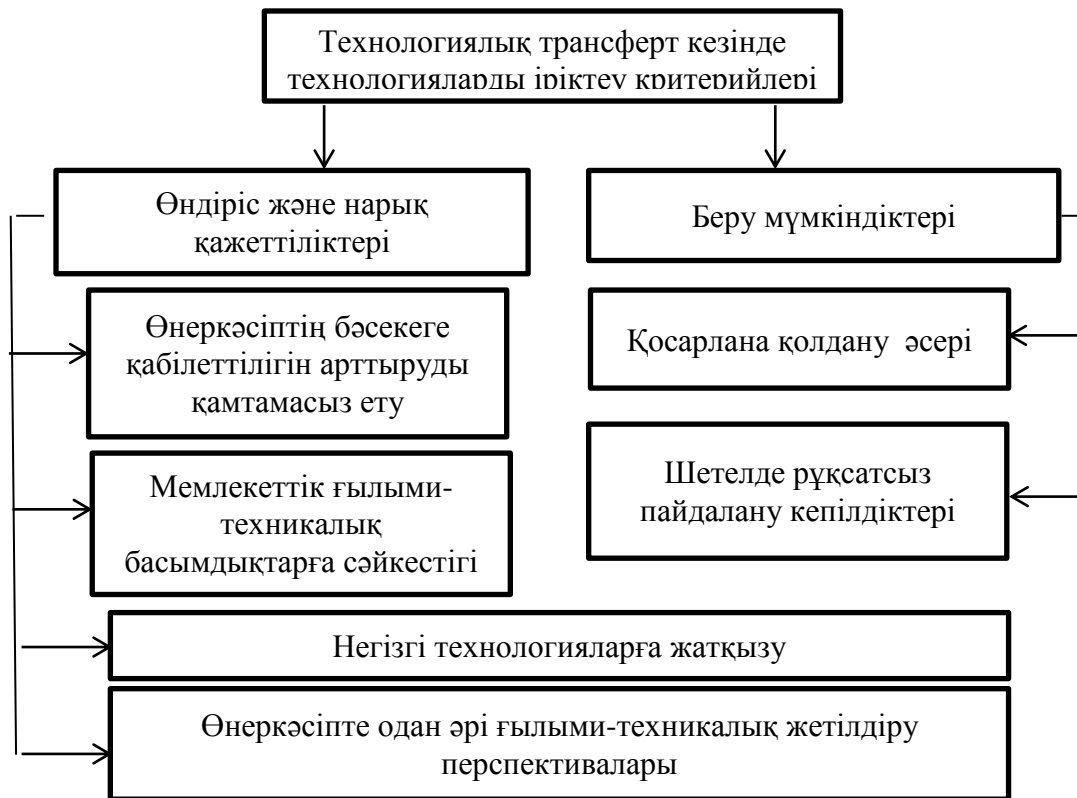
Инновациялық қызметті ынталандыру осы қызметті жүзеге асыру неғұрлым тиімді болатын жағдайлар жасауды көздейді. Табыстылық дәрежесін салық төлегеннен кейін кәсіпорынның иелігінде қалған таза пайда мөлшерімен өлшеуге болады. Бұған кәсіпорынның инновациялық және инвестициялық күш-жігерін арттыру арқылы салық төлемдерін азайту негізінде қол жеткізуге болады. Бұл ретте, біздің ойымызша, салық төлемдерінің төмендеу мөлшерін кәсіпорынның ҒЗТКЖ-ны жүзеге асыруға арналған шығындарының шамасымен байланыстыру қисынды болар еді.

Кәсіпорынның балансындағы ақылға қонымды өнімдер үшін шығындарды есептен шығарудың жеделдетілген тәртібі белгіленуі керек. Бұл жағдайда жеделдетілген амортизация әртүрлі схемалар бойынша жүзеге асырылуы мүмкін. Неғұрлым дұрыс болса, азаятын қалдық механизмін қолдану дұрыс болар еді. Қалдықты азайту мөлшері кәсіпорынды жоғары технологиялық салаларға жатқызумен байланысты болуы керек. Осы салалардың кәсіпорындары ҒЗТКЖ шығындарын 3-5 жыл ішінде есептен шығара алуы тиіс [51].

Технологиялық трансферт механизмі кәсіпкерліктің инновациялық тетігінің келесі элементі болып табылады. Бұл жерде әңгіме мемлекеттік секторда әзірленген технологияларды кәсіпкерлік секторға беру туралы болып отыр. Көбінесе көптеген жаңалықтар мен маңызды техникалық шешімдер Мемлекеттік ғылыми-зерттеу институттарында жүзеге асырылады. Бірақ оларды коммерцияландыру үшін қосымша шығындарды жүзеге асыру қажет. Сонымен қатар, көбінесе бұл шығындар зерттеу сатысында жүргізілгендерден

асып кетеді. Мемлекеттік мекемелерде іске асыру кезеңдерін қаржыландыруға жеткілікті ресурстар болмағандықтан, кәсіпкерлік құрылымдарға оларды дамытуда пайдалануға мүмкіндік беру орынды болар еді [52].

Технологиялық трансферт кезінде технологияларды іріктеу критерийлері 8-суретте көрсетілген.

Сурет 8 – Өндірістік кәсіпорындарға беру үшін технологияларды іріктеу критерийлері

Технологиялық трансферт механизмін іске асыру мынадай міндеттерді шешуді көздейді: технологияларды беру қағидаттары мен нысандарын айқындау; өндірістік кәсіпорындарға одан әрі коммерцияландыру үшін берілуі мүмкін технологияларды іріктеу критерийлерін тұжырымдау; берілетін лицензиялар мен патенттерге баға белгілеу әдіснамасын таңдау; әзірлеуші ұйымдардың технологияларды беруге мүдделілігін арттыратын жағдайлар жасау; реципиент пен әзірлеушінің өзара іс-қимылының ақпараттық инфрақұрылымын құру [53].

Берілетін технологиялардың сипатына байланысты мұндай берудің әртүрлі формалары қолданылуы мүмкін.

Технологияларды берудің ұсынылатын нысандарының кешені: лицензиялар мен патенттерді сату; кейіннен Өнеркәсіптік меншікті ұсына отырып, өндірістік кәсіпорындарды мемлекеттік ҒЗИ-да зерттеулер жүргізуге тарту; мемлекет қаражаты есебінен орындалған аяқталған ҒЗТҚЖ нәтижелерін бірлесіп енгізу бойынша мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) негізінде компаниялар мен консорциумдарды ұйымдастыру; өнеркәсіптік

кәсіпорындарда кешенді зерттеу бағдарламалары бойынша жұмыс істейтін ғылыми-техникалық орталықтар құру болып табылады.

Зияткерлік меншіктің тиісті механизмі жолға қойылмай, тиімді инновация мүмкін емес екені айқын. Кәсіпкерлік көзқарас тұрғысынан қарағанда осы механизмге қойылатын талаптарды айқындап алу өте маңызды. Оған төмендегідей талаптарды жатқызуға болады: кәсіпкер-инноватордың технологиялық рентаны алуын қамтамасыз ету, патенттеу процестерінің төмен шығындылығы, жеңілдікті несие беру, жаңа өнімдер мен технологиялар өндірісін ұйымдастыру үшін лицензиялар сатып алу кезінде мемлекеттік құрылымдарды қолдау [53, с. 16].

Өңірдегі инновациялық қызметті дамыту инновациялық қызметті жан-жақты талдауды көздейді, бұл инновациялық даму деңгейіне сенімді баға алуға мүмкіндік береді.

Дегенмен, қазіргі уақытта экономикалық ғылыми әдебиеттерде облыстың инновациялық даму деңгейін бағалау әдістеріне қатысты көзқарастардың бірлігі әлі де жоқ. Өңірлердің инновациялық белсенділігін бағалаудың критерийлері мен көрсеткіштерін таңдау бойынша ғалымдардың әртүрлі пікірлері бар. Айталық, Бухонова С.М. мен Дорошенко Ю.А. ұйымдардың инновациялық белсенділігі сияқты көрсеткіштерді пайдалануды ұсынады, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарда жұмыс істейтін 1 адамға шаққанда ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға ішкі шығындар; ағымдағы ҒЗТКЖ шығындарындағы қолданбалы зерттеу шығындарының үлесі, %; қолданылатын озық технологияларда жасалған озық технологиялардың үлесі, %; аспирантураны бітірудің жалпы көлеміндегі диссертация қорғаған аспиранттардың үлесі және басқа да бірқатар көрсеткіштер [8, с. 37]. В.Гришиннің еңбегінде инновациялық қызметті Мемлекеттік статистика комитеті пайдаланатын ғылым мен инновацияның дамуының негізгі көрсеткіштері бойынша сипаттау ұсынылады. Инновациялық қызметті сипаттайтын көрсеткіштердің қатарына мыналар жатады: ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға тартылған персонал саны; ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге ішкі шығындар; технологиялық инновациялар шығындары; қорғалған кандидаттық диссертациялар саны; келіп түскен патенттік өтінімдердің саны және қорғау құжаттарын беру; жаңалық дәрежесі бойынша инновациялық өнім көлемі; инновациялық-белсенді ұйымдардың жөнелтілген өнімі көлеміндегі технологиялық инновацияларға жұмсалған шығындар үлесі [17, с. 19]. Осындай тәсіл Т.Г. Ратковскаяның жұмысында қолданылды, мұнда инновациялық белсенділік деңгейі жанама түрде үш көрсеткішпен өлшенеді: ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстармен айналысатын персонал саны, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға ішкі ағымдағы шығындар (жалпы және жұмыс түрлері бойынша: іргелі және қолданбалы зерттеулер, әзірлемелер), өнертабыстар мен пайдалы жұмыстарға берілген патенттер саны [18, с. 51]. С.Н. Яшин, Д.А. Корнилов, Е.И. Шапкин, аймақтық деңгейде инновациялық қызметті сипаттайтын негізгі көрсеткіштерге мыналар жатады:

инновациялар мен инновациялық өнімнің әзірлемелерінің саны, дайын инновациялық өнімнің өзіндік құны немесе оның жалпы көлемдегі үлесі, жоғары экспорттың үлесі. технологиялық өнеркәсіп өнімдері, технологиялар мен мамандардың импорты, жаңа ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға кеткен шығындар, инфрақұрылымның даму қарқыны және технологиялар трансферті және т.б. [19, с. 88].

«Облыстың инновациялық қызметі» категориясы өндіріске инновацияларды құру мен енгізудің нақты нәтижесі ретінде қарастырылуы керек. Өңірлердегі инновациялық белсенділіктің нақты мәндермен есептелген әртүрлі деңгейлері аймақтағы инновациялық белсенділіктің жай-күйін және қолда бар ресурстарды пайдалану тиімділігінің дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді. Өңірдің инновациялық белсенділік деңгейін зерттеу өзара байланысты жеке көрсеткіштердің жиынтығы және оларды біртұтас интегралдық көрсеткішке біріктіру негізінде ғана мүмкін болады.

Осы мақсатта жеке индикаторлар ретінде Мемлекеттік статистика қызметінің пайыздық мөлшерлемедегі жөнелтілген тауарлардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) жалпы көлемінен инновациялық тауарлардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) көлемі және ұйымдардың инновациялық қызметке белсенділігі сияқты көрсеткіштерін пайдалану ұсынылады. Осылайша, облыс аймақтарының тоқырау аймақтарының экономикасының инновациялық дамуын белсендіру елдегі экономикалық өсу қарқыны және оның аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуы арақатынастарды белгілей отырып Қазақстан мен оның субъектілерінің экономикалық және әлеуметтік дамуының стратегиялық бағыттарымен тығыз байланыста әлеуметтік мақсатқа сай жүзеге асырылуы тиіс.

Зерттеу депрессивті аудандардың экономикасының инновациялық дамуын қамтамасыз етудің экономикалық тетіктерінің ішінде, біздің ойымызша, осы процесті ынталандырудың шешуші маңызы бар екенін көрсетті. Осы мақсаттар үшін қолайлы экономикалық жағдай жасау қажет - дамыған несиелік жүйе, қалыпты салық салу жүйесі, мемлекеттік-жекешелік әріптестік механизмін пайдалану; кәсіпорындардың инновациялық қызметін қолдаудың инфрақұрылымын дамыту; қосылған құны жоғары өнім өндіруге арналған өндірісті техникалық қайта жарақтандыруға және жаңғыртуға бөлінген кредиттер бойынша сыйақыны төлеу құнының бір бөлігін бюджет қаражаты есебінен субсидиялау.

1.3 Депрессивті аудандарды инновациялық дамытудың шетелдік тәжірибесі

Ұлыбританияда депрессивті аймақтарға негізінен тар мамандандырылған ескі өнеркәсіптік аудандар жатады (Ұлыбританияның солтүстік-шығысы, Солтүстік Ирландия, Уэльс, Шотландияның өнеркәсіптік аймақтары). Экономиканың дәстүрлі салаларының (көмір өндіру, металлургия, тоқыма өнеркәсібі) құлдырауының нәтижесі жұмыссыздық деңгейінің айтарлықтай өсуі

болды. Бұл аудандардағы депрессия құрылымдық сипатқа ие болды, бұл аймақтардың өндірістік деректер базасының артта қалуы түрінде көрінді және депрессивті салаларды заманауи және тез дамып келе жатқан салалармен (электроника, мұнай химиясы және т.б.) алмастыруда көптеген проблемаларға әкелді. Осы ереженің негізгі индикаторлары: басым дәстүрлі салалардың тез құлдырауы (жалпыұлттық деңгеймен салыстырғанда); кәсіпкерлік белсенділіктің төмен деңгейі; жұмыссыздықтың жоғары деңгейі; өңірден көші-қонның өсуі болды [54].

Ұлыбританиядағы депрессивті аймақтарды дамытудың алғашқы бастамасы 1929 жылы «Ұлы депрессияның» салдарын еңсеру мақсатында арнайы басқару құру туралы шешім қабылданды, оның негізгі міндеті проблемалы аймақтарды дамыту болды.

Сонымен қатар, 1930 жылдардан бастап Ұлыбританияда депрессивті аймақтардың дамуын қамтамасыз етуге бағытталған бірқатар нормативтік құжаттар қабылданды [55]:

1. Арнайы аудандар туралы заң (1930), оның аясында қаржылық көмекке мұқтаж аймақтар бөлінді (Оңтүстік Уэльс, Солтүстік-Шығыс Англия, Солтүстік Ланкашир, Батыс Камберланд). Осы Заңның қабылдануымен аймақтық мәселелерді «жұмысты жұмысшыларға жақындату» арқылы шешуге әрекет жасалды.

2. Өнеркәсіпті бөлу туралы заң (1945). Ұлыбританиядағы өнеркәсіптік өндірістің басым Даму аймақтарын анықтады. Аталған өңірлерде жеңілдікті шарттармен өнеркәсіптік құрылысқа құрылыс лицензиялары мен сертификаттарын беру сияқты ынталандыру шаралары кеңінен қолданылды.

3. Жергілікті деңгейде жұмыспен қамту туралы заң (1960). Депрессивті аймақтардағы өнеркәсіптік кәсіпорындардың құрылысына мемлекеттік субсидиялар бөлу ережелерін белгіледі. Осыған ұқсас заңдар 1963, 1966, 1970 және 1972-1975 жылдары қабылданды, олар негізгі қорларды сатып алуға қосымша субсидияларды, амортизациялық саясатты қолданудағы еркіндікті, дамыған аймақтарда мекемелерді орналастырудағы шектеулерді, өңірлік дамуды тікелей жоспарлауды және т. б. қоса алғанда, депрессивті өңірлерге инвестициялау үшін ынталандыруды айтарлықтай кеңейтті.

Қазіргі уақытта Ұлыбританияның өңірлік дамуында негізгі рөлді Еуропалық Одақтың (ЕО) өңірлік саясатына сәйкес мемлекеттік қолдауды қажет ететін өңірлерді айқындайтын сауда және өнеркәсіп министрлігі атқарады.

Мұндай аймақтар келесі топтарға бөлінеді:

- өмір сүру деңгейі төмен және жұмыссыздық деңгейі жоғары өңірлер;
- мемлекеттік қолдау көрсету ЕО-да қабылданған базалық нарықтық қағидаттарға қайшы келмейтін өңірлер;
- кәсіпорындар тікелей мемлекеттік субсидиялар алуға құқылы өңірлер.

Осы жіктемеге сәйкес Депрессивті аймақтарды қаржылық қолдау шаралары мен көлемдері анықталады.

Германияда өңірлік саясат елдің экономикалық дамуына олардың бірдей қатысуын қамтамасыз ету мақсатында экономикалық әлсіз өңірлердің өсуін нығайтуға бағытталған. Осы мақсаттар үшін 1969 жылы Германия өңірлері (жерлері) мен федералдық деңгей арасында өңірлік дамуды келісудің Конституциялық тетігі, өңірлік экономикалық жүйелерді жетілдіруге және Өңірлерді дамытудың Үйлестірілген саясатын қалыптастыруға бағытталған міндеттерді бірлесіп шешу жүйесі (GA) ұлттық деңгейде қалыптастырылды.

Осы жүйеге сәйкес, көмек қажет аймақтарды таңдау процесінде аймақтар аймақтық теңсіздік қағидаты бойынша кему тәртібімен топтастырылған. Бұдан әрі бірқатар экономикалық көрсеткіштер бойынша өңірлер қаржылық көмекке мұқтаж аймақтарды анықтау мақсатында сараланады. Нәтижесінде депрессияға ұшыраған өңірлерді дамытудың егжей-тегжейлі жылдық жоспары жасалады, онда қолдауға мұқтаж әрбір өңір үшін көмек шаралары мен шарттары айқындалады, сондай-ақ алдағы үш жылға өңірлік даму басымдықтары белгілеп береді.

Бұл жүйеде мемлекеттің рөлі келесідей:

- 1) туындаған проблемаларды өз бетінше шеше алмайтын күйзеліске ұшыраған өңірлерге қосымша көмек көрсету;
- 2) барлық өңірлерді реформалау мен дамытудың бірыңғай схемасын айқындау;
- 3) өңірлер арасында бәсекелестіктің туындауын болғызбайтын көмек жүйесін құру.

1985 жылдан бастап Германияда өңірлік дамуды реттеудің селективті (яғни жалпыұлттық және жергілікті реттеуші органдардың қалауы бойынша қолданылатын сайлау) құралдары қолданылды. Өңірлік саясаттың селективтілігі Жаңа, сондай-ақ шағын және орта фирмаларды қолдауға бағытталған өңірлік бағдарланған көмектің үлес салмағының өсуінен көрінді.

Бұдан басқа, Шығыс Германия қосылғаннан кейін ұзақ уақыт бойы өзге институционалдық орта шеңберінде болған шығыс аймақтарының артта қалуын еңсерудің арнайы бағдарламасы («Шығыстың көтерілуі») қабылданды. Осы бағдарлама шеңберінде өндірісті дамытуға және осы аймақтардың жұмыспен қамтылуын арттыруға жәрдемдесу үшін жыл сайынғы аударымдардың сомалары және олардың нысаналы мақсаты айқындалды. Бұл бағдарлама федералды және жер бюджеттерінен өнеркәсіп пен инфрақұрылымды дамытуға субсидиялар бөлуді қамтиды, бұл өз кезегінде инвестициялық процесті кеңінен қолдануға алғышарттар жасайды. Соған қарамастан, Германияның жаңа Шығыс жерлерінің жергілікті өзін-өзі басқару органдарының кіріс қаржы ресурстарын тиімді басқара алмауы осы аймақтардың экономикалық даму қарқынының баяулауына себеп болды.

Соңғы уақытта ЕО үшін ортақ ережелердің рөлінің күшеюіне байланысты Германиядағы өңірлік саясат іс-шараларын қаржыландыру анағұрлым шектеулі болды, бұл қаражатты жұмсау тиімділігін арттыруды талап етеді. Екінші жағынан, ұлттықтан жоғары өңірлік саясатты дамыту өңірлердің дербестігін арттырады, ал бұл белгілі бір аудандарда туындайтын экономикалық және

әлеуметтік проблемаларды шешудің неғұрлым барабар шараларын іске асыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, Германиядағы аймақтық саясат әр түрлі аймақтардағы өмір сүру деңгейіндегі сенімділікті тегістеу үшін ғана емес, сонымен бірге тұрақты дамуға қол жеткізу үшін жалпы неміс мәселелерін шешу үшін де жиі қолданылады [56, 57].

АҚШ-тың депрессивті аймақтарына екі белдеу кіреді:

1. Флоридадан солтүстікке қарай Канада шекарасына дейінгі аймақтар.
2. Батыс жағалауындағы аймақтар.

Солтүстік-батыстағы депрессияның себебі (Орегон, Вашингтон, Детройт) – бұл экологиялық проблемалардан туындаған орман және балық өнеркәсібін жою нәтижесінде жұмыс орындарының едәуір қысқаруынан туындаған ауыл жұмыссыздығы. АҚШ-тың оңтүстік-батысында аймақтардың депрессивті жағдайының себебі қалалық жұмыссыздықтың жоғары деңгейі болып табылады, бұл Техас, Оңтүстік Калифорния, Нью-Мексико ауылдарындағы жұмыс күшіне маусымдық сұраныс факторының салдары. АҚШ-тың оңтүстігіндегі ең депрессивті аймақтар-Алабама, Джорджия, Луизиана, Миссисипи, Оңтүстік Каролина мақта өндірісі мен механикаландырудың жойылуына байланысты, сонымен қатар Батыс Вирджиния, Кентукки, Солтүстік Каролина, Теннесси орман және көмір өнеркәсібінің құлдырауына және басқа салалардың дамуында прогрестің болмауына байланысты [58].

АҚШ-та аймақтық саясатты ел аймақтарының географиялық, аймақтық және экономикалық саралануына сәйкес федералды бағдарламаларды жүзеге асырумен айналысатын арнайы тәуелсіз федералды агенттіктер жүзеге асырады (федералды деңгейде қарастырылады және федералды бюджеттен қаржыландырылады). Осы бағдарламалар аясында депрессивті аймақтарды дамытудың басым мақсаттары белгіленеді, іс-шаралар жоспары, федералды бюджеттен бөлінетін қаражаттың максималды мөлшері анықталады, сондай-ақ қабылданған бағдарламаларды іске асыруға басшылық жүктелетін органдардың құқықтары мен міндеттері белгіленеді.

АҚШ-та депрессивті аймақтарды дамытудың аймақтық саясаты аясында бірқатар заңдар қабылданды, соның ішінде:

1. Қоғамдық жұмыстар және экономикалық даму туралы заң (1965). Депрессивті аймақтарға көмек көрсетудің негізгі бағыттарын анықтады.
2. Аппалач аймақтық комиссиясын құру туралы заң. Аппалач таулары аймағын дамыту үшін құрылды.
3. Үкіметаралық ынтымақтастық туралы заң (1968). Аймақтық даму мәселелері бойынша федералды, штаттық және муниципалитеттік органдар арасында өкілеттіктерді бөлуді реттеді.
4. Ауылды дамыту туралы заң (1972). Ол АҚШ-тың басым ауылшаруашылық аймақтарына қатысты федералды саясаттың негізгі бағыттарын анықтады.
5. Тұрғын үй құрылысы және қалаларды дамыту туралы заң (1974). Муниципалитеттерге қатысты федералды саясатты реттеді.
6. Өңірлік даму туралы заң (1975).

Аймақ экономикасына жеке капиталды тарту үшін АҚШ-тағы Штаттарға әр түрлі салалар бойынша, соның ішінде жергілікті жағдайлар үшін ең перспективалы жергілікті салық ставкаларын реттеу құқығы беріледі. Негізінен, жергілікті салықтарды төлеу кезінде жеңілдіктер осы салықтардың мөлшерлемелерін төмендетуде немесе депрессивті аймақта компанияның қызметі басталғаннан бастап 5 жылдан 10 жылға дейінгі мерзімге оларды толық жоюда көрсетіледі [59].

Канаданың аймақтық саясаты жұмыссыздық деңгейі жоғары және экономикалық өсуі төмен аймақтарда өмір сүру деңгейін жақсартуға бағытталған. Негізгі тетік-осы өңірлердегі кәсіпорындар үшін салық жеңілдіктері.

Канадада депрессивті аймақтарды дамытудың аймақтық саясатының басталуы 1960 жыл болып саналады, ол кезде ауыл шаруашылығын қалпына келтіру және дамыту туралы Заң қабылданды, оның аясында құнарлылығы төмен жерлерді пайдалануды, жаңа жұмыс орындарын құруды, су ресурстарын дамытуды, жаңа салаларға арналған жобаларды дамытуды субсидиялау арқылы ауылдық аймақтардың кірістерін арттыруға әрекет жасалды. Нәтижесінде Канаданың ауылдық аймақтарында бірқатар ірі өнеркәсіптік жобаларды іске асыру болды. Сонымен қатар, 1982 жылы Өңірлерді одан әрі дамыту мақсатында өңірлік және экономикалық даму министрлігі құрылды.

Нәтижесінде, қазіргі уақытта Канаданың аймақтық саясаты екі негізгі бағытқа негізделген:

1. Өңірлердің көлік және су инфрақұрылымын жетілдіруге бағытталған жобаларды іске асыру мақсатында «арнайы облыстарды» дамыту және «өңірлік индустриялық ынталандыруларды» қолдану. 1966 жылы ауыл және ауыл шаруашылығын дамыту туралы заң қайта қарастырылды.

2. Белгілі бір аймақтарда жаңа жұмыс орындарын құратын компанияларға гранттар бере отырып, өнеркәсіптік аймақтарды дамыту.

Іс жүзінде аймақтық саясат негізінен Атлантикалық теңіз аймақтарын және Шығыс Квебек аймақтарын дамытуға бағытталған, бұл жалпы Канадада аймақтық сәйкессіздіктердің өсуіне әкелді.

Италияда депрессивті аймақтарға Оңтүстік аймақтар, әсіресе Калабрия жатады. Италияның аймақтық саясаты мемлекет пен бизнестің қатысуымен қалыптасатын және қаражаты тек депрессивті аймақтарға жіберілетін қорлардың арнайы құрылымын құрумен сипатталады. Бұл аймақтарға мыналар тән: урбанизацияның төмен деңгейі, Индустрияландыру, экономикалық және әлеуметтік даму, қолайсыз экологиялық және криминогендік жағдай, саяси тұрақсыздық. Алайда, көптеген ақшалай инфузияға қарамастан, Италияның бай өнеркәсіптік солтүстік аймақтары мен кедей аграрлық оңтүстіктер (Сицилия, Сардиния) арасындағы экономикалық теңгерімсіздік ешқашан жойылған жоқ: Калабрия тұрғындарының тек 40%-да Ломбардия мен Больцанодағы 65-70%-бен салыстырғанда жұмыс орындарымен қамтамасыз етілген [60].

Швецияда Гетеборг, Уддевалле, Ландскроне және Мальме қалалары депрессивті аймақ болып саналады, онда жеке кеме жасау зауыттары

орналасқан және Жапония мен Қытай тарапынан жоғары бәсекелестікке байланысты банкроттыққа тап болған. XX ғасырдың 70-80-ші жылдарынан бастап Швецияның аймақтық саясаты, көптеген басқа Скандинавия елдері сияқты, жеке салаларды қолдауды ұйымдастыру түрінде бизнесті дамытуға және әлеуметтік инфрақұрылымды кеңейтуге, оның ішінде білім беру жүйесін жетілдіруге бағытталған. Бұл саясат Гетеборг қ. автомобиль құрастыру және шарикті подшипниктер өндірісін құрды, ал Мальмадағы ірі кеме жасау зауытында суасты қайықтары салынды, сонымен қатар жергілікті ауылшаруашылық ресурстарын пайдалану негізінде қант, сыра, сабын және маргарин өндірісі дамыды және порттардың жақындығы арқасында өнімді сатуға ыңғайлы болды [61].

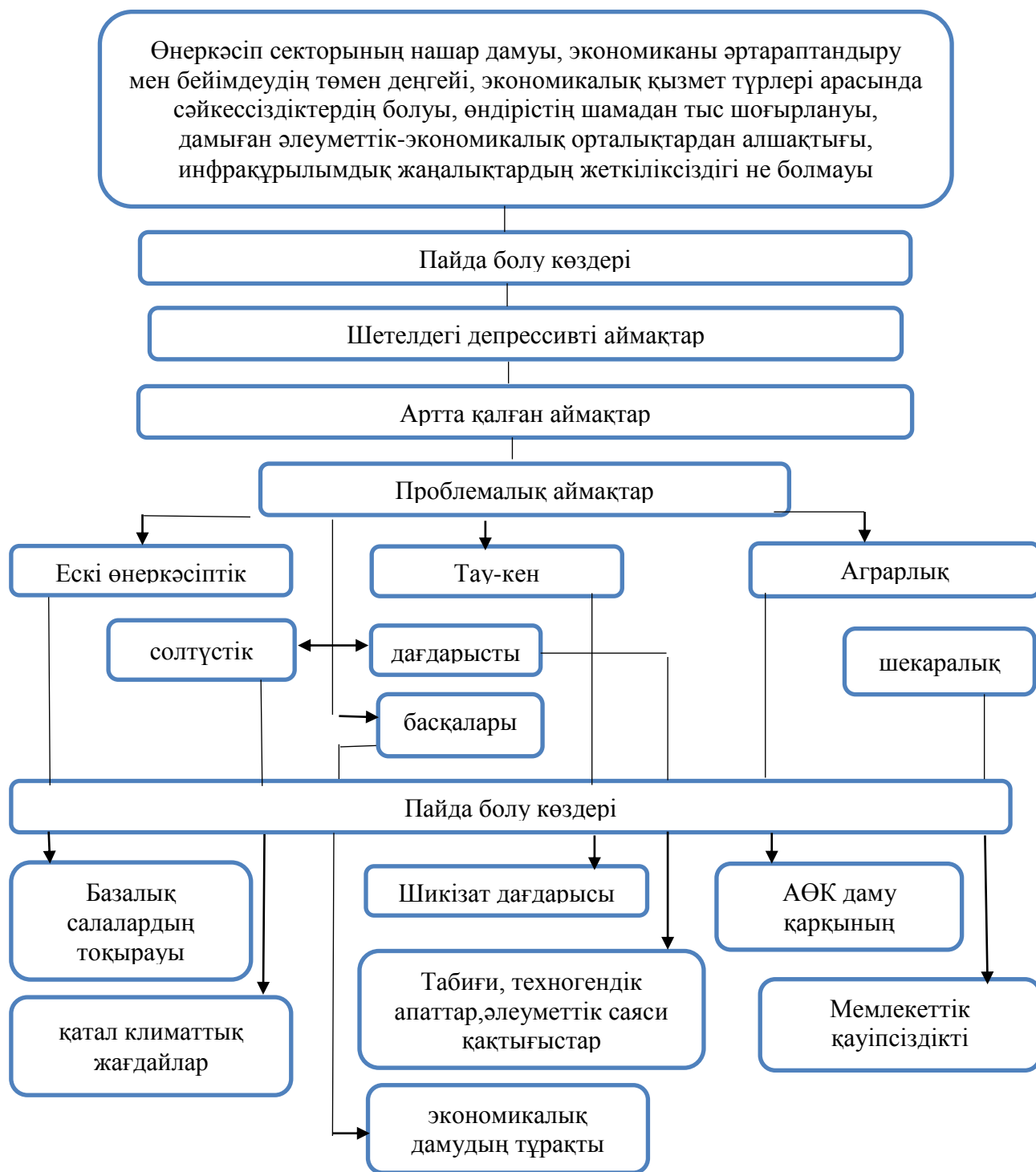
Францияда депрессивті аймақтарға Луара өзенінің бассейнінде, Севена, Аквитейн, Оверн тауларында ескі көмір кен орындары бар бірқатар аудандар кіреді. Жылдам ғылыми-техникалық прогресс және экономикалық құрылымның тиісті өзгерістері ел өңірлерінің экономикалық дамуындағы сәйкессіздіктердің өсуіне алып келді. Лотарингия және Солтүстік индустриалды аймақ сияқты бұрын дамыған индустриалды аймақтар тез дағдарыстық және мемлекеттік қолдауды қажет ететін аймақтарға айналды. Құрылымдық өзгерістердің нәтижесінде дәстүрлі салаларға бағытталған осы аймақтардың экономикасы нарықтағы сұраныстың өзгеруіне және қазіргі заманғы тұтыну тауарларын өндіруге көшуге дайын болмады. Францияның депрессивті аймақтарының жалпы проблемасы – жергілікті жұмыс күшінің жетіспеушілігі.

Францияның депрессивті өңірлерінде өңірлік саясаттың негізі инфрақұрылымдық даму, қызметкерлерді кәсіби қайта даярлау және әлеуметтік көмек бағдарламаларына кредит беру болып табылады. Мұндай бағдарламаның мысалы Францияның солтүстігіндегі қара металлургия кәсіпорындары мен көмір бассейндерін қалпына келтірудің ауқымды жоспары болды. Осы бағдарламаны іске асырудың он жылында 10 мың жаңа кәсіпорын құрылды.

Францияның депрессивті аймақтарын дамытудың аймақтық саясатының негізгі мақсаттары:

- ірі қалаларды орталықсыздандыру, шеткері аудандарды дамыту;
- аграрлық департаменттерді индустрияландыру және ауылдық жерлерде инфрақұрылымды дамыту;
- ескі өнеркәсіптік күйзеліске ұшыраған өңірлерде өнеркәсіп өндірісін қайта бағдарлау;
- шағын өңірлік орталықтардың (шағын қалалардың) дамуын ынталандыру;
- оның ішінде шеткері аудандарда қызмет көрсету секторын дамытуға бағытталған іс-шаралар кешені бар.

Шетелде аймақтық дамудың артта қалуының көздері мен белгілері, яғни өнеркәсіп секторының нашар дамуы, экономиканы әртараптандыру мен бейімдеудің төмен деңгейі, дамыған әлеуметтік-экономикалық орталықтардан алшақтығы, 9-суретте көрсетілген.

Сурет 9 – Шетелде аймақтық дамудың артта қалуының көздері мен белгілері

Сонымен қатар, Франциядағы аймақтық дамудағы сәйкессіздіктерді азайту үшін шектеу және ынталандыру шаралары қолданылды. Шектеу шаралары іскерлік белсенділік деңгейін және өнеркәсіптік кәсіпорындардың шоғырлануын төмендетуге бағытталған. Ынталандыру шаралары елдің қалған аймақтарының тартымдылығы мен жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттырудан тұрды. Осы мақсаттар үшін аймақтардың аймақтық және салалық дамуын үйлестіруге негізделген жоспарлау әдістері қолданылды. Атап

айтқанда, елдің депрессивті аймақтарында бәсекеге қабілеттілік кластерлерін құру тәжірибесі жағынан ең танымал болды.

Франциядағы аймақтарды дамытудың басқа ынталандыру шаралары ретінде көптеген басқа мемлекеттердегідей сараланған салық ставкалары мен салық жеңілдіктері кеңінен пайдаланылып келеді. Мысалы, депрессивті аймақтарда белгілі бір жұмыс орындарын құру немесе сақтау кезінде айтарлықтай салықтық жеңілдіктер бар. Сонымен қатар, ынталандыру шарасы ретінде әртүрлі әлеуметтік жеңілдіктер қолданылады. Әлеуетті инвесторларды белсенді түрде хабардар ету, соның ішінде шетелдік компанияларға үлкен көңіл бөлінуде (осы мақсаттар үшін жеке агенттік құрылды). Франциядағы аймақтық сыйлықтар беру тәжірибесіне ерекше назар аудару керек. Қазіргі уақытта ол қолайсыз аймақтарда жұмыс істеп тұрған өндірістерді құратын немесе кеңейтетін өнеркәсіптік сектор компанияларына ұсынылады. Сонымен қатар, ол бүкіл Францияда ғылыми-зерттеу жобаларына ұсынылуы мүмкін. Аймақтық сыйлықақы алу үшін компаниялар заңмен белгіленген ең төменгі қаражат көлемінен асып, белгілі бір жұмыс орындарын құруы керек [62].

Жалпы, депрессивті аймақтарды дамытудың Француз тәжірибесі аймақтың дамуының күшті жақтарын анықтауға және осыған сүйене отырып, осы аймақтың дамуын ынталандыру үшін нақты құралдар жиынтығын анықтауға бағытталған. Польшада депрессивті аймақтарды дағдарысқа қарсы басқарудың негізгі құралы ретінде дамудың кешенді бағдарламалары бар, олардың аясында белгілі бір аймақтың проблемалары, оларды шешу жолдары мен іске асыру механизмі анықталады. Аталған бағдарламалар өңірлік өкілдердің қатысуымен, орталық билік органдарының қатысуымен, көрші өңірлерді, ғылыми қоғамдастықты, жергілікті кәсіпорындарды тарта отырып әзірленеді. Бұл бағдарламалардың маңызды ерекшелігі-депрессивті жағдайды еңсерудің қарқынды шараларын қолдануға қатаң уақытша шектеу. Осындай бағдарламалардың бірі 2007-2013 жылдарға арналған Шығыс Польшаның бес аймағын дамыту бағдарламасы болды. Бұл бағдарлама ағымдағы проблемалар мен олардың дамуын тежеген факторлар тұрғысынан өңірлерді жан-жақты талдауды, сондай-ақ өңірлердің бәсекеге қабілеттілік факторларын талдауды және проблемаларды еңсеру жолдарын іздеуді көздеді. Барлық ресурстар бір бағдарламада үйлестірілді, бұл ретте бағдарламаның қолданылу кезеңі ішінде нәтиже алу көзделді [63].

Осылайша, шетелдік тәжірибе мысалында депрессивті аймақтардың пайда болу себептерін зерттеу депрессивті аймақтардың пайда болу себептерін анықтайды. Депрессивті аймақтардың басты себебі бұрын халық шаруашылығының тірегі рөлін атқарған және қазіргі уақытта инновациялық жаһандануны қажет ететін негізгі салалардың тоқырауы; салааралық теңгерімсіздік пен баға диспараттілігінің болуы; аймақтың бәсекелестік ортасының қатал табиғи-климаттық факторлармен шартталуы; техногендік авариялардың апатты салдары; әлеуметтік-экономикалық қақтығыстардың теріс әсері және т.б. жайттардан туындайтындығын атап, жүйелеп өттік.

Қазіргі жағдайда депрессивті аймақтардың даму себептері олардың біркелкі емес әлеуметтік, инновациялық және инфрақұрылымдық дамуы болып табылады. Осыған байланысты өңірлердің даму әлеуетінің құрылымына сәйкес кешенді түрде жоспарланған әлеуметтік – экономикалық жүйелердің әлеуетін теңгерімді қалыптастыру кеңістіктік поляризацияны басқарудың негізгі тәсілдердің бірі екендігі даусыз. Сәйкесінше шетелдердегі аймақтық саясатының үлгілері 8-кестеде қарастырылған.

Кесте 8 – Шетелдегі аймақтық саясаттың үлгілері

Аймақтық саясаттың үлгілері	Поляризацияланған селективті аймақтық саясат	Селективті аймақтық саясатты теңестіру	
		Ынталандырушы	тежеуші
1	2	3	4
Жалпы қағидалар	«Өсу нүктелері», «ақылды мамандандыру» қағидаты, елде экономикалық өсуді тудыратын және оны шеткі аймақтарға тарататын жетекші аймақтардың болуы	Инклюзивті даму және әлеуметтік әділеттілік қағидаты, онда елдің барлық өңірлерінің тұрғындарының әлеуметтік және қоғамдық игіліктерге, өмірлік маңызды қоғамдық инфрақұрылымға қол жеткізуге және халықтың нақты кірістерін арттыруға шамамен тең мүмкіндіктер беріледі.	
Аймақтық саясат объектілері	Экономикалық өсу әлеуеті жоғары аймақтар	Дамымаған (артта қалған) аймақтар; депрессивті аймақтар; аз қамтылған аймақтар; жер пайдалануға жарамсыз жерлері бар шөлді аймақтар; халық тығыздығы төмен аймақтар; шеткергі, шалғай аудандар (шекаралық, таулы)	Кептелетін қалалық агломерациялар; халқы және өндіріс тығыздығы жоғары, ауаның ластануы жоғары, парниктік газдар шығарындылары жоғары, экологиялық жүйелер бұзылған қолайлы өңірлер
Жарияланған мақсаттар мен міндеттер	Өндірістің «өсу нүктелерінде» шоғырлануы; жетекші өңірдің өндірістік ресурстарын тиімді пайдалану, экономиканың өсу тиімділігін шет аймақтарға тарату және халықтың әл-ауқатын арттыру. Экономиканы тиімді кеңістіктік	Депрессивті аудандарды дамытудың өңірлік бағдарламаларын әзірлеу Реттеудің экономикалық әдістерін қолдану: мемлекеттік субсидиялар, тікелей мақсатты трансфертер, мемлекеттік инвестициялар, жеңілдікті салық режимі, жеңілдікті несиелер Проблемалық аймақтардың ішкі	Қала агломерацияларының экономикалық әлеуетінің өсуін тежеу, аймақаралық айырмашылықтарды азайту Экологиялық тепе-теңдікті сақтау, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мақсатында өндірістің өсуін шектеу Республика бойынша халықты неғұрлым

8-кестенің жалғасы

1	2	3	4
	ұйымдастыруды ынталандыру	әлеуетін барынша пайдалануды ынталандырудың ұйымдастырушылық-институционалдық әдістерін қолдану (қолайлы бизнес-климатты, іскерлік аймақтарды, инновациялық кәсіпорындарды құру, шағын және орта бизнесті дамыту)	ұтымды қоныстандыру, көлік ағындарына жүктемені азайту мақсатында халықтың қала маңындағы және серіктес қалаларға көшуін ынталандыру
Аймақтық саясаттың негізгі әдістері мен механизмдері	«Өсу нүктелері», орталықтары және «даму осьтері» бойынша нысаналы мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу Аумақтық ұйымдастырудың жаңа нысандарын дамытуды ынталандыру: технополистер, технопарктер, басым даму аймақтары, ғылымды қажет ететін экономиканы қалыптастыру бағыттары, ғылым қалалары және т.б.	Депрессивті аудандарды дамытудың өңірлік бағдарламаларын әзірлеу Реттеудің экономикалық әдістерін қолдану: мемлекеттік субсидиялар, тікелей мақсатты трансферттер, мемлекеттік инвестициялар, жеңілдікті салық режимі, жеңілдікті несиелер Проблемалық аймақтардың ішкі әлеуетін барынша пайдалануды ынталандырудың ұйымдастырушылық-институционалдық әдістерін қолдану (қолайлы бизнес-климатты, іскерлік аймақтарды, инновациялық кәсіпорындарды құру, шағын және орта бизнесті дамыту)	Ірі қалаларда өндіріс объектілерінің орналасуын бақылау (өнеркәсіптік даму сертификаттары, рұқсаттар, тыйымдар, лицензиялар), аймақтық саясаттың басқа да әкімшілік және институционалдық әдістерін қолдану
Аймақтық саясаттың белгілі бір түрін қолданатын елдер	Қытай Халық Республикасы (1970-1990), Греция (1960-1980), Корея Республикасы (1960-1980), Жапония (1960-1970)	Америка Құрама Штаттары, Канада, Еуропалық Одақ елдері, Корея Республикасы, Жапония (1990-шы жылдардың екінші жартысынан 21-ші ғасырға дейін)	Франция (1950-1970); Ұлыбритания (1950-1970); Нидерланд (1990-е), Жапония (1970-2000)

Әлемдік тәжірибеде даму факторларының әсерін бағалаудың өзіндік тәсілдері де бар. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына (ЭЫДҰ) мүше елдердің негізінде жүргізілген эконометрикалық талдау артта қалған аймақтар үш негізгі фактордың – инфрақұрылымға инвестиция, білім беру секторын дамыту және инновациялық белсенділіктің үйлесімі негізінде тиімді дамуға қабілетті екенін көрсетті [64].

Инфрақұрылымға инвестициялау факторы, әрине, аймақ дамуының сыртқы факторы болып табылады, өйткені ол федералдық қорлар немесе ірі ұйымдардың қаражаттары есебінен қаржыландырылады. Тиісінше, аймақ бұл фактордың дамуына шектеулі ғана әсер ете алады.

Білім беру саласы мен инновациялық белсенділікті дамыту факторлары өз кезегінде аймақ дамуының ішкі факторлары болып табылады. Сонымен қатар, инновациялық қызмет белгілі бір аумақтағы білім беру жүйесінің дамуына ішінара байланысты. Жоғары білімнің дамуы аумақта тіркелген патенттер санының өсуіне ықпал етеді.

Осыған сәйкес, аймақтық даму факторларын талдау мен бағалаудың практикалық маңызы бар және күтілетін ресурстар негізінде оларды шешу механизмін кейіннен әзірлей отырып, аймақтың проблемаларын анықтау болып табылады.

Еуропа елдерінің мысалдары аймақтың дамуы осы факторлардың барлығының үйлестірілген өзара әрекеттесуімен ғана мүмкін болатынын көрсетеді. Депрессивті аймақтарды дамыту бағдарламалары осы үш фактордың теңгерімді дамуына негізделуі керек. Көбінесе күйзеліске ұшыраған өңірдің даму факторлары біртұтас даму бағдарламасы аясында келісіліп, онда өңірдің проблемалары айқындалып, оларды шешу жолдары мен іске асыру тетіктері анықталады. Сонымен қатар, бұл бағдарламаны тек аймақтық қатысушылар ғана емес, сонымен қатар федералды органдар, көршілес аймақтар, ғылыми қауымдастық, бизнес құрылымдары әзірлеуі керек. Бағдарламаны жасау үшін аймақтарды аумақтық жақындығы бойынша ғана емес, сонымен қатар олардың проблемалары мен мүмкіндіктерінің ұқсастығы бойынша топтастыруға болады. Бұл бағдарламаның маңызды ерекшелігі қатаң уақыт шегі болуы керек. Депрессивті жағдайдан шығу үшін қарқынды шаралар болуы керек.

Мысал ретінде Шығыс Польша аймақтарын дамытудың 2007-2013 жылдарға арналған бағдарламасын келтіруге болады. (2007 жылғы ЕО-ның ең кедей аймақтары) 7 – бес «воеводство». Бұл бағдарламада осы өңірлерге қазіргі проблемалар мен дамуды тежейтін факторлар тұрғысынан кең талдау жасалған. Өңірдің бәсекеге қабілеттілік факторлары да айқындалып, түйткілді мәселелерді шешу жолдары қарастырылды. Бұл бағдарлама Еуропалық Одақтың, Польшаның федералды билігінің, бес воеводствоның, сондай-ақ көптеген мүдделі тараптардың қатысуымен жасалған.

– жергілікті компаниялар, ғалымдар және т.б. Барлық ресурстар бір бағдарламада келісілген, ал нәтиже бағдарлама барысында алынуы тиіс.

Жоғарыда аталған факторларға инфрақұрылымға, білімге және инновацияға инвестиция негізделген Ресейдің депрессивті аймағының дамуын қарастырылды. Инфрақұрылымдық инвестициялар сыртқы даму факторы бола отырып, ұлттық мүдделерге сәйкес бөлінеді және Ресей аймақтары арасында бірдей бөлінбейді. Ресей Федерациясының аймақтық саясатындағы соңғы тенденциялар мемлекеттік инфрақұрылымдық инвестициялар елдің өсу тіректерінде шоғырланатынын, сондай-ақ саяси жағдайы қиын аймақтарға (Солтүстік Кавказ) бағытталатынын көрсетеді. Дәлел ретінде 1995-2008

жылдардағы жол жамылғысының тығыздығының өзгеру тарихына жүгінуге болады ма? Осы кезеңде еліміздің 20 облысы ғана жалпы пайдаланымдағы асфальтталған жолдардың тығыздығын 1000 шаршы шақырымға арттыра алды. км аумақта республикалық көрсеткіштен жоғары. Сонымен қатар, бұл аймақтарда 1995 жылдың өзінде басқа аймақтармен салыстырғанда жолдардың тығыздығы жоғары болды (8-кесте). Негізгі өсімді өсу орталықтары – Мәскеу мен Мәскеу облысы, Краснодар өлкесі, Калуга, Калининград және Самара облыстары, Татарстан Республикасы мен Чувашия көрсетті. Кабардин-Балқар және Қарашай-Черкес республикалары да жоғары өсім көрсетті.

Демек, тұрақты күйзеліске ұшыраған аймақтар ірі федералды инвестицияларға сене алмайды, сәйкесінше инфрақұрылымға салынған инвестициялар аймақ дамуының негізгі факторы бола алмайды.

Ресейдің депрессивті аймақтарының көпшілігінің инновациялық белсенділігі бірқатар факторларға байланысты мардымсыз.

– әлеуметтік-экономикалық дамудың төмен деңгейі: шағын қалалар, қалалар, ауылдық елді мекендер көрсететін муниципалитеттердің экономикасы мен инфрақұрылымының жай-күйі инновациялық дамуға көшу үшін қажетті еңбек нарығының сапалық сипаттамаларын қалыптастыруға ықпал етпейді;

– субъектіні қаржылық қамтамасыз етудің әлсіздігі: инновациялық қызметті қаржыландырудың қолданыстағы нысандарының алуан түрлілігімен негізгі көз кәсіпорындардың меншікті қаражаттары болып қала береді;

– муниципалитеттердің инвестициялық тартымдылығы мен белсенділігінің төмендігі;

– үкіметаралық трансферттердің жоғары үлесі;

– ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларға жұмсалған шығындар үлесінің төмендігі (шығыстардың 0,2%-дан азы), тіркелген патенттердің аздығы және т.б.

Өңірлердің көпшілігінің инновациялық белсенділігінің төмендігі елдің көп аймақтарында ЖӨӨ-де ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалатын шығындардың төмен үлес салмағынан көрінеді. Тек 16 өңір ғана бұл көрсеткіштің мәнін республикалық орташа деңгейден жоғары көрсетті (2009 жылы ЖӨӨ-нің 1,2%). Көшбасшылар Мәскеу, Калуга, Нижний Новгород, Ульянов, Новосибирск облыстары, сондай-ақ Мәскеу мен Санкт-Петербург болды.

Патенттердің негізгі саны Мәскеуде, Мәскеу облысында және Санкт-Петербургда тіркелген. Басқа аймақтарда белсенділік өте төмен. Мысалы, 2009 жылы өнертабысты тіркеуге 25 мыңнан астам өтінім берілді (Роспатент мәліметтері), ал 57 өңір өтінімдердің жалпы санының 1%-дан азын тіркеді. Өтініштердің 3%-дан астамы тек 3 аймақта тіркелді - Мәскеу, Мәскеу облысы және Санкт-Петербург.

Өңірде инновациялық белсенділікті дамыту ұзақ уақытты қажет етеді. Осылайша, қазіргі жағдай орта мерзімді перспективада инновациялық белсенділік депрессияға ұшыраған өңірлер үшін маңызды даму факторына айналмайтынын көрсетеді.

Адами капиталдың сапасын арттыру – күйзеліске ұшыраған аймақты дамытудың маңызды факторы. Басты рөлді білім беру жүйесінің сапасы атқарады. Сонымен қатар, халықтың жас құрылымындағы тенденциялар, экономикалық белсенді халық саны және аймақтағы басым кіріс деңгейі маңызды, бірақ бұл факторларды өзгерту мүмкіндігі ұзақ мерзімді және даму деңгейіне байланысты. аймақ. Тиісінше, даму мақсатында білім беру жүйесінің сапа факторына басты назар аударылады, өйткені оған ұшыраған кезде орта және тіпті қысқа мерзімді перспективада әсер алуға болады:

- білім беру инфрақұрылымының кеңдігі, шағын сыныптардың көптігі, бұл қаражаттың тиімсіз жұмсалыуына әкеледі;

- мамандық бойынша түлектердің жұмысқа орналасу деңгейінің төмендігі;

- кәсіптік бастауыш білім беруді бітірушілердің 5%-ға жуығы, орта мектеп түлектерінің 35%-ы және жоғары кәсіптік оқу орнын бітіргендердің 20%-ы ғана жұмысқа орналасады;

- мамандарды кәсіби даярлаудағы құрылымдық теңгерімсіздіктер;

- мамандарды даярлау сапасы мен тізбесі облыс экономикасының қажеттіліктерін толық қанағаттандырмайды;

- гуманитарлық-әлеуметтік бейіндегі мамандықтар бойынша және «экономика және менеджмент» бейіні бойынша түлектердің саны бұрынғысынша жыл сайын артып келеді, бұл ретте түлектердің 1/3 бөлігі осы кәсіптерге жұмысқа орналастырылған;

- құрылыс және сәулет, пәнаралық жаратылыстану-техникалық мамандықтар, информатика және есептеуіш техника, технология сияқты мамандықтар бойынша тапшылық байқалады;

- жұмысшылар жетіспейді;

- ЖОО түлектерінің саны республикалық орташа көрсеткішке сәйкес келеді, бірақ бұл түлектердің сапасын көрсетпейді;

- еңбекке қабілетті халықтың өмір сүру деңгейі жоғары аймақтарға көші-қоны, оның ішінде. жоғары табыс;

- бизнес пен оқу орындары арасындағы байланыстың болмауы. Мысалы, бұрын ірі машина жасау кәсіпорындарында мектептер болса, қазір олар жеке оқу орындарына айналды. Қазіргі уақытта жергілікті кәсіпорын басшылары түлектер жаңа инновациялық жобалар мен жұмыс түрлеріне (өңірлік стратегияны әзірлеу кезінде) дайын емес деп есептейтіні анықталды. Жұмыспен қамту және қарым-қатынас мәселелерін шешу - мақсатты оқыту;

- өңір үшін басым мамандықтар бойынша оқу бағдарламалары жеткіліксіз: ағаш өңдеу және дайындау, химия өндірісі, машина жасау. Фин университеттерімен бірлесе отырып, орман шаруашылығы мамандықтары бойынша кадрларды даярлауды айтарлықтай кеңейтуге толық мүмкіндік бар. Студенттерді тәжірибеден өтуге немесе қашықтықтан оқытуға жіберіңіз;

- аймақтың еңбек ресурстарының барлық сипаттамалары орталық-перифериялық заңдылықтарға бағынады, яғни. облыс шекарасына қарай еңбек ресурстарының саны мен сапасы төмендеуде. Ірі кәсіпорындар әрқашан қала

ішінде орналаса бермейді, керісінше олар негізгі ресурстар көздеріне жақын орналасқан;

– профессорлар құрамы қартаюда, жас мамандар басқа мамандықтарды таңдауда, педагогикалық қызметкерлердің еңбекақысы айтарлықтай төмен.

Ішінара бұл проблемаларды оқу орындары мен жергілікті кәсіпорындар арасында өзара әрекеттестік орнату арқылы шешуге болады. Облыс экономикасының басым бағыттары бойынша арнайы кадрлар даярлау бағдарламаларын құруға болады. Дегенмен, облыстың өзінде еңсеру қиынға соғатын қиындықтар бар. Бұл ретте мемлекеттік аймақтық экономикалық саясатты іске асырудың басымдықтары, құралдары мен тиімділігі көбінесе елдің белгілі бір аймағының даму ерекшеліктеріне байланысты. Мемлекеттік құрылымының сипаты, ресурстарының ерекшелігі, экономика құрылымы, табыс деңгейі және экономикалық институттардың типі бойынша айырмашылықтары бар аймақтар әртүрлі тәсілдермен дамып, әртүрлі ынталандыруға жауап береді және әртүрлі тәсілдермен табысқа жетеді.

Осылайша, шетелдік тәжірибені зерделеу барысында аймақтық саясатты іске асырудың басымдықтары мен тетіктерін өзгертудің негізгі тенденциялары анықталды. Аймақтық саясаттың шетелдік үлгілерінің ерекшеліктерін, оны жүзеге асыру құралдары мен әдістерін талдау және жалпылау негізінде 21 ғасырда көптеген елдердегі жаһандық үдерістердің әсерінен оның негізгі мақсаты - проблеманы шешу болды деген қорытындыға келді. Ол кедейлік аймақтарын жою және сонымен бірге елдің депрессивті аудандарының экономикалық өсуін қамтамасыз ету.

Шетелдік тәжірибені жалпылау өңірлік саясатты іске асырудың жалпы тәсілдері, басымдықтары мен тетіктері күйзеліске ұшыраған аймақтардың мәселелерін шешуге қарай үнемі өзгеріп отырады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, алынған қорытындыны күйзеліске ұшыраған аудандардың және тұтастай алғанда аймақтың экономикасына экстраполяциялауға болады: нақты өндіріспен байланыстың жоқтығынан және соңғысының инновацияларға қызығушылық танытуынан аймақтағы ғылыми зерттеулер мен білім берудің жоғары деңгейі, бүгінгі күні депрессияға ұшыраған аймақтарда инновациялық белсенділіктің артуына әкеле алмайды.

2 ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ДЕПРЕССИВТІ АУДАНДАРЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ МЕН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

2.1 Шығыс Қазақстан облысы аудандарының әлеуметтік-экономикалық дамуын талдау

Ақпараттық қоғам жағдайында инновациялық процестер халықтың өмір сүру сапасының жаңа деңгейін қалыптастыратын технологиялық, ұйымдастырушылық және әлеуметтік инновацияларды қамтитын көп қырлы сипатқа ие. Бұл мемлекеттің әлеуметтік стратегиясын жүзеге асырудың басымдықтарын, институттары мен тетіктерін қалыптастыру векторларының өзгеруін, адамдардың өмір сүруіне қажетті жағдайларды қамтамасыз ететін және олардың өмір сүруін қамтамасыз ететін салалар мен салаларды түбегейлі реформалаудың объективті қажеттілігін тудырады. Қоғамның адами капиталының ұдайы өндірісімен және дамуымен байланысты. Бұл мақсатты іске асыру халықтың лайықты өмір сүру сапасын қамтамасыз ету мәселелерін шешуге түбегейлі жаңа көзқараспен байланысты.

Еліміздің инновациялық даму жолына өтуі жағдайында жаңа әлеуметтік басымдықтар мен институттарды қалыптастыруда халықтың әл-ауқатының стандарттарын қамтамасыз ету тұрғысынан дамыған елдердің әлеуметтік саясатты жүзеге асыруда жаңа тетіктерді пайдалану қажет. Қазіргі уақытта халықтың өмір сүру сапасын жақсарту технологиялар, сонымен қатар өмір сапасының негізгі дәстүрлі құрамдастарын қамтамасыз етуді жалғастыруда қоғам дамуын басқарудың ең алдымен адамның өзіне, интеллектуалдық әлеуетін дамытуға, жаңа білімді құруға және жаңа білімді меңгеруге байланысты мүлде басқа міндеттерді орындауды талап ететіні белгілі болып отыр (9-кесте).

Кесте 9 – Қазақстан Республикасы халқының өмір сүру сапасын реттеудің институционалдық негізі болып табылатын қажеттіліктер контекстіндегі Мемлекеттік бағдарламалар

Экономикалық сала	Әлеуметтік сала	Рухани сала
1	2	3
ҚР-ның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы	ҚР-ның денсаулық сақтауды дамыту жөніндегі 2020-2025 жж арналған мемлекеттік бағдарламасы	ҚР-ның білім мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі 2017-2021 жж. арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы	«Нұрлы жер» тұрғын үй құрылысы мемлекеттік бағдарламасы.	ҚР-да тілдерді дамыту және қолдану жөніндегі 2011-2020 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы

9-кестенің жалғасы

1	2	
ҚР-сын индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.	Діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл бойынша мемлекеттік бағдарлама	
ҚР-ның туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы		
ГП «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы		
Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары		
Қазақстан-2050» Стратегиясы		
Ескертулер: Мәліметтер негізінде автормен құрастырылған		

Ең үлкенінен ең мамандандырылғанға дейін әрбір бағдарламаны бөлек қарастырайық. «Қазақстан-2050» стратегиясы Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі дамуының негізгі бағыттарын айқындайтын жан-жақты ұзақ мерзімді бағдарламалық құжат болып табылады. Құжат барлық басқа мемлекеттік бағдарламалар мен стратегияларды әзірлеудің тұжырымдамалық негізі бола отырып, Қазақстанның және жаңа саяси мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының барлық негізгі бағыттарын сипаттайды.

Стратегияның негізгі бағыттары:

- жаңа бағыттың экономикалық саясатына көшу - рентабельділік, инвестицияның қайтарымы және бәсекеге қабілеттілік принциптеріне негізделген прагматизм:

- ұлттық экономиканың негізгі қозғаушы күші ретінде кәсіпкерлікті жан-жақты қолдау;

- әлеуметтік кепілдіктер мен жеке жауапкершілікке қатысты әлеуметтік саясаттың жаңа принциптерін енгізу;

- білім берудің, кадрларды даярлаудың және қайта даярлаудың заманауи жүйесін білім мен кәсіптік дағдыларға бағыттау;

- мемлекеттілікті нығайту және қазақ демократиясын дамыту;

- ұлттық мүдделерді ілгерілету және сыртқы саясаттың негізі ретінде өңірлік және жаһандық қауіпсіздікті нығайту;

- жаңа қазақстандық патриотизм көпұлтты және көпконфессиялы қоғамның негізі ретінде [65].

Бағыттардың әрқайсысында бірқатар міндеттер айқындалған, олардың орындалуы халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етуі тиіс.

Қазақстан Республикасы аймақтарының тұрғындарының өмір сүру сапасының курсының оның экономикалық саясатының негізі ретінде анықтау еліміздің аймақтары жекелеген аймақтардың артта қалуын қалай еңсеріп, табысқа қол жеткізеді деген мәселені шешуге жақындауға мүмкіндік береді. Таяу онжылдықтарда елге экономикалық қуат халықтың есебінен емес, керісінше, бүкіл халықтың өмірін жақсарту үшін қажет. Осының негізінде

өңірдің бәсекеге қабілеттілігін арттыруда инновациялық дамуды белсендіру қажеттілігін анықтауға болады.

Шығыс Қазақстан облысы аудандарының әлеуметтік-экономикалық дамуының біркелкі еместігі табиғи құбылыс бола тұра, облыстың әлеуметтік-экономикалық дамуында орташа деңгейден айтарлықтай және тұрақты артта қалу жағдайында күрделі мәселе болып табылады.

Қазақстан Республикасының инновациялық тұрғыдан дамыған өңірлерінің бірі 1932 жылы құрылған Шығыс Қазақстан облысы (ШҚО) болып табылады. Облыс аумағы 283,3 мың шаршы шақырымға созылып, жоғарғы Ертіс бассейнінде орналасқан, оңтүстігінде Қытаймен және Алматы облысымен, солтүстік-шығысында Ресеймен, батысында Қарағанды және Павлодар облыстарымен шектеседі. 2019 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша ШҚО-да халық саны 1 миллион 376 мың адамды құрады. Облыс аумағы – 283,3 мың ш.км (Қазақстан аумағының 10,2%). Урбандалу деңгейі (қала халқының үлесі) - 61,8%. Айта кетейік, Қазақстанда урбандалу деңгейі 58,2%-ды құрайды, Халықтың тығыздығы-бір шаршы метрге 4,86 адам [66].

Облыста 19 әкімшілік-аймақтық бірлік бар, сегіз моно және шағын қала орналасқан. Бұл Риддер, Алтай, Курчатов, Серебрянск, Аягөз, Зайсан, Шар, Шемонаиха. Онда облыс халқының 13,4%-ы немесе 184,1 мың адам, 754 ауыл мен кент, 246 ауылдық және кенттік округ тұрады (10-сурет). Әкімшілік орталығы-316,9 мың тұрғыны бар Өскемен қаласы, бұл облыс халқының 23%-ын құрайды.

Сурет 10 – ШҚО әкімшілік бөлінісі

Нақты сектордағы оң нәтижелер әлеуметтік сала көрсеткіштерінен көрініс тапты (11-сурет).

Сурет 11 – 2020 жылғы ШҚО әлеуметтік-экономикалық дамуы

2020 жылдың қорытындысы бойынша Шығыс Қазақстан облысы әлеуметтік-экономикалық дамудың негізгі көрсеткіштері бойынша оң өсу үрдісін көрсетіп отыр. Осылайша, облыс бойынша 2020 жылға қысқа мерзімді экономикалық көрсеткіш 100,9 пайызды құрады.

Сонымен қатар 519,8 мың шаршы метр пайдалануға берілді. м., өсім 117,4% тұрғын үй. Жұмыс істеп тұрған шағын және орта бизнес субъектілерінің саны 90,5 мың бірлікті құрады. 101,7%-ға өсті.

2020 жылы бес бөлімді қамтитын рейтинг бойынша:

- білім беру;
- денсаулық сақтау;
- әлеуметтік-экономикалық белсенділікті ынталандыру;
- өмір сапасы;
- мемлекеттік басқару сапасы.

Шығыс Қазақстан облысы 2021 жылдың 2-тоқсанында 7-орында.

Облыс 2021 жылдың 1-тоқсанындағы 10-шы орынмен салыстырғанда 5-ші орынды иеленді. Нәресте өлімінің 37%-ға артуы аймақ позициясының айтарлықтай жақсаруына әкелді. Медициналық төсек-орынның жеткіліктілігі және «Ашық диалог» порталында азаматтардың өтініштерін кешіктіру бойынша облыс көшбасшылығын сақтап қалды.

ШҚО-ның әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі көрсеткіштері ұлттық жүйедегі жетекші өңірлердің бірі болу үшін айтарлықтай бәсекелестік артықшылықтарға ие. Облыстың қазіргі экономикасы тұрақты даму траекториясында қалып отыр, макроэкономикалық көрсеткіштердің оң динамикасы байқалады. Мәселен, 2020 жылы ЖӨӨ 2019 жылмен салыстырғанда 12,6%-ға ұлғайды және 4729,3 млрд.теңгені құрады, нақты көлем индексі - 104,9%. 2020 жылы ЖӨӨ 4 трлн теңгеден астам сомаға жетті. Республиканың ЖІӨ-дегі облыстың үлесі 5,81%-ды құрады. 2010-2020 жылдардағы облыстың ЖӨӨ өзгеруі келесі деректермен сипатталады (12-сурет).

Сурет 12 – Жалпы өңірлік өнім, млрд. теңге

Ескерту – Мәліметтер негізінде автормен құрастырылған

Облыс сондай-ақ азық-түлік және жеңіл өнеркәсіп, машина жасау, түсті металлургия, энергетиканың ірі кәсіпорындары орналасқан елдің негізгі өнеркәсіптік әлеуеті болып табылады. Оның аумағында атом электр станцияларына арналған отын өндіру бойынша әлемдегі ең ірі зауыт жұмыс істейді, бериллий, тантал өндіріледі. Облыс қорғасын (Қазақстанның баланстық қорларының 27%), мырыш (48%), мыс (жалпы республикалық қорлардың 49%) сияқты ресурстарға бай. Мұнда 50 алтын кен орны орналасқан. Республиканың өнеркәсіп өнімінің 6%-ы, өңдеу өнеркәсібінің бестен бір бөлігі және металлургия мен машина жасау өнімінің төрттен бір бөлігі өндіріледі. Тауарлар бөлінісінде облыс бірінші кезекте өңделмеген қорғасын мен мырыш өндірісіне маманданған – республикалық деңгейден 100%. Бұдан басқа, облыс тағы 9 тауар өндіру бойынша өңірлер арасында 1-орынды, 14 тауар өндіру бойынша 2-орынды және 16 тауар өндіру бойынша 3-орынды иеленеді [67].

Облыс экономикасында тауар өндіру үлесі 42,6%-ға, қызмет көрсету үлесі 57,4%-ға жетті (12-сурет). Өңір экономикасының құрылымында өнеркәсіптің үлесі айтарлықтай: облыстың өнеркәсіп өндірісінің 70%-ы өңдеуші өнеркәсіптің үлесіне тиеді. 2020 жылдың 4 айының қорытындысы бойынша өңдеу өнеркәсібі саласының кәсіпорындары 2019 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 111 пайызға өсіп, 500 миллиард теңгенің өнеркәсіп өнімін өндірді. 2021 жылы облыста өнеркәсіп өнімінің көлемі 3,8 есеге өсіп, 421 508,6 млн. теңгені құрады. Өнеркәсіптегі негізгі проблемалар: шикізат базасының сарқылуы; НӨҚ тозуының жоғары дәрежесі; қоршаған ортаның ластануының жоғары дәрежесі; технологиялық артта қалушылық; өнімнің жоғары энергия, Еңбек және материал сыйымдылығы; шығарылатын өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі; машина жасау және жеңіл өнеркәсіп өнімдерін ішкі тұтынудың шектеулі номенклатурасы және төмен үлесі; машина жасау кешені инфрақұрылымының жеткіліксіз дамуы (ғылыми-зерттеу институттары, конструкторлық бюролар, тәжірибелік-эксперименттік базалар, сынау және техникалық бақылау орталықтары); Ағаш өңдеу өнеркәсібінде-төмен дайын және ағаш сүрегін кәдеге жарату бойынша өндірістердің болмауы,

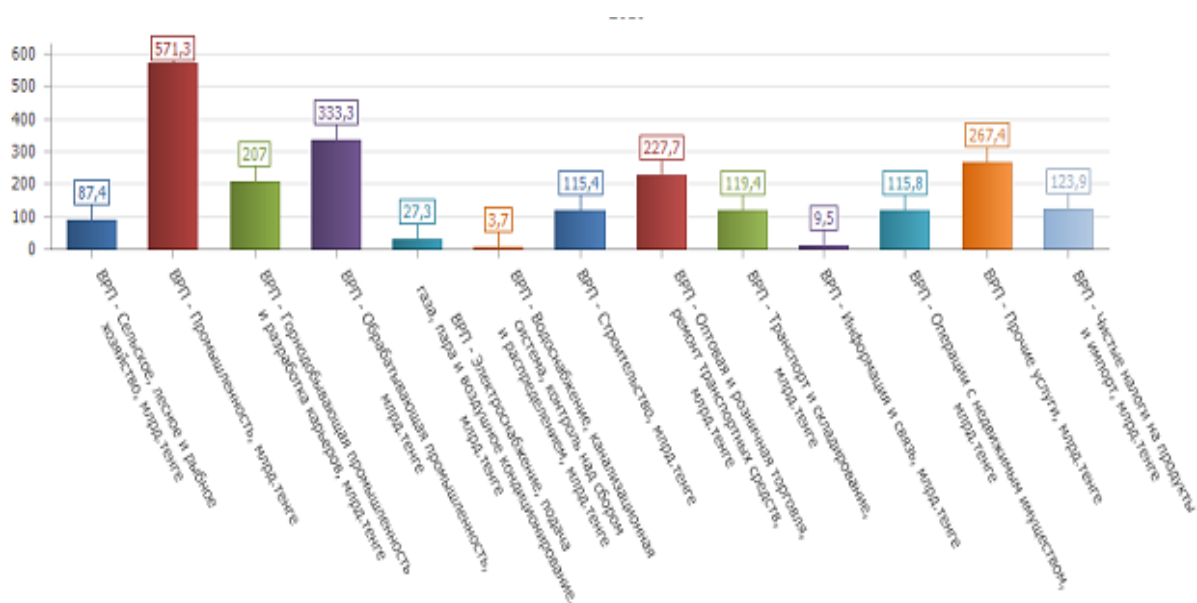
кедендік аймақта СЭҚ-қа тыйым салу, барлық ағаш тұқымдарының орман өнімдерінің экспорты мен кері экспорты (10-кесте).

Кесте 10 – Саланың даму жағдайын SWOT-талдау

Күшті жақтары (S):	Әлсіз жақтары (W):
<ol style="list-style-type: none"> 1) меншікті минералдық-шикізат базасының болуы; 2) өңірлік индустрияландыру картасының болуы; 3) индустриялық аймақтарды дамыту; 4) машина жасауда кластерлеу үшін әлеуеттің болуы; 5) энергетикалық ресурстармен қамтамасыз етілуі; 6) индустрия үшін мамандар даярлау жөніндегі жоғары оқу орындары мен колледждердің болуы; 7) шикізатты терең және кешенді қайта өңдеу бойынша отандық ҒЗТКЖ-тың болуы; 8) түсті металлургияның экспортқа бағдарланған өнімін өндіру жөніндегі жетекші компаниялардың болуы; 9) ірі нарыққа-өнімді импорттаушыларға жақындық (Ресей, Қытай). 	<ol style="list-style-type: none"> 1) қайта бөлудің төмен деңгейі және металл бұйымдарының шағын номенклатурасы; 2) геологиялық барлау жұмыстарына қаражат салудың жеткіліксіздігі; 3) шетелдік ұқсас кәсіпорындармен салыстырғанда өнім өндірудің жоғары ресурс-және энергия сыйымдылығы; 4) еңбек өнімділігінің төмен деңгейі; 5) техникалық кадрларды даярлау сапасының төмендігі; 6) Технологиялық жабдықтың жоғары тозуы (70% - ға дейін), негізгі қорларды баяу жаңарту; 7) өндірістерді жаңғырту және техникалық қайта жарақтандыру үшін кәсіпорындарда айналым қаражатының жеткіліксіздігі
Қауіп-қатерлер (Т)	Мүмкіндіктер (О)
<ol style="list-style-type: none"> 1) тау-кен металлургия кешені өнімі экспортының шикізаттық бағыттылығын сақтау; 2) машиналар, жабдықтар, механизмдер импортының жоғары көлемі, бұл машина жасау және аспап жасау саласының, металдар мен металл өнімдерінің негізгі тұтынушысының дамуын тежейді; 3) Қытай мен Ресейдің машина жасау саласы тарапынан бәсекелестік; 4) минералдық-шикізат базасының сарқылуы; 5) шикізат ресурстарына бағаның төмендеуі; 6) ішкі нарықтың салыстырмалы түрде аз көлемі. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) 2020-2025 жылдарға арналған ИИДМБ шеңберінде мемлекеттік қолдау шаралары; 2) шикізат пен жиынтықтаушылардың экспорты мен импортын жеңілдететін ЕАЭО-ға интеграциялануына байланысты нарықты кеңейту; 3) елішілік және халықаралық кооперацияны дамыту, оның ішінде әлемдегі ең ірі шикізат жеткізушілер және төмен бөліністердің құрамдас базасы ретінде Ресей мен Қытайға жақындықты пайдалану; 4) ең алдымен сабақтас салалар тарапынан өсіп келе жатқан өңірішілік сұраныс; 5) өндірілетін түсті және сирек металдар негізінде ЖҚҚ-мен жаңа өндірістер құру

Сонымен қатар, өңірдің АӨК-і де жоғары қарқынмен дамуда, ол инвесторлар үшін тартымды болып табылады, өйткені әртүрлі аграрлық жобаларды іске асыру үшін мінсіз жағдайлар бар. Облыстың ЖӨӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі 8,7%-ды құрайды. 15 ауданның 14-і үшін (Зырян ауданынан басқа) экономиканың базалық секторы ауыл шаруашылығы болып табылады. Қуатты жемшөп базасы мал шаруашылығын дамыту үшін іс жүзінде

шексіз мүмкіндіктер жасайды. Өзінің мамандануы бойынша облыстың ауыл шаруашылығы негізінен өсімдік шаруашылығы дамыған мал шаруашылығы бағытына ие. Облыс елімізде сүт, бал, мүйіз және күнбағыс майын өндіру бойынша 1-орын, ет өндіру бойынша 2 – орын алады. Сүтті мал шаруашылығын дамыту бағдарламасы аясында салынған инвестициялар өңдеу кәсіпорындарының қуатын 29-дан 75%-ға дейін жүктеуге мүмкіндік берді. Бұдан басқа, ет өңдеу кәсіпорындарын салу бойынша 2 жоба іске асырылуда (13-сурет).

Сурет 13 – 2020 жылдағы жалпы өңірлік өнімнің құрылымы, %

Ескерту – Мәліметтер негізінде негізінде құралған.

2020 жылдың 4 айында ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымы 82,9 млрд. теңгені немесе 2019 жылдың деңгейіне 111%-ды құрады. 2020 жылы осы бағытта 26,98 млрд теңге субсидия бөлінді, оның ішінде өсімдік шаруашылығын қолдауға – 5,5 млрд. теңге, мал шаруашылығына – 9,9 млрд. теңге, инвестициялық субсидиялауға – 4,98 млрд. теңге, басқа бағыттар бойынша – 6,5 млрд. теңге. Несиелеу бағдарламалары бойынша 12.05.2020 ж. жағдай бойынша «Аграрлық несиелік корпорациясы» АҚ және «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ филиалдары арқылы облыстың ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне 4104,2 млн. теңге несиелер берілді.

Өңірде жұмыскерлердің орташа айлық жалақысы 140126 теңгені құрап, аталған көрсеткіш бойынша ел өңірлері арасында 8-ші орынға тұрақтады. Тұтыну нарығының жағдайы аймақтағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды нақты көрсетеді. Экономика өсуінің негізгі факторлары жоғары тұтынушылық сұраныс және облыста инвестициялық белсенділіктің байқалып отырған жандануы болды. Шығыс Қазақстан облысында 2020 жылы бөлшек тауар айналымы өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда салыстырмалы

бағамен 5,6%-ға өсіп, 695,3 млрд. теңгені құрады. Өскеменде бөлшек сауда табысты жүргізілуде: 395,3 млрд. теңге немесе облыстың тауар айналымының 56,9%, Семей қаласы – облыстық сату көлемінің 23,3%, Риддер және Алтай ауданы – тиісінше 3,2 және 2,6%. Басқа облыстардың үлесі Глубоковский ауданындағыдай 2,5%-дан Абай ауданында 0,2%-ға дейін. Бөлшек сауданың негізгі бөлігін базарларда сауда жасайтын және жеке сауда қызметін жүзеге асыратын жеке тұлғалар қамтамасыз етеді. Олардың айналымы облыстың бөлшек сауда айналымының 69,7 пайызын құрады. 2020 жылы ол да 3,5%-ға өсті. Сауда кәсіпорындарының көлемі өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 47,1%-ға өсті. Ол облыстың жалпы бөлшек тауар айналымының 30,3 пайызын қамтамасыз етті. Бөлшек тауар айналымының жалпы көлемінде азық-түлік емес тауарлар 65,8%, азық-түлік тауарлары 34,2% құрайды. Шығыс Қазақстан бөлшек тауар айналымының республикалық көлемі бойынша төртінші орында. Бөлшек тауар айналымының республикалық көлемдегі үлесі 8,9%-ды құрады. Ағымдағы жылдың сегіз айында көтерме сауда көлемі 583,8 млрд. теңгені немесе өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 109,5 пайызды құрады. Көтерме тауар айналымының құрылымында азық-түлік емес тауарлар мен өндірістік-техникалық тауарлар 67,1%, азық-түлік тауарлары 32,9% құрайды. Экономикалық өсудің негізгі факторлары тұтынушылық сұраныстың жоғары болуы және аймақтағы инвестициялық белсенділіктің жандануы болды [68].

Облыста қазіргі шаруашылық жүргізу жағдайында интеграциялық процестер жеделдетілуде, шаруашылық жүргізуші субъектілер өңірлік және жаһандық экономикалық бірлестіктердің белсенді қатысушыларына айналууда. Елдер арасындағы шекараларды кеңейту және халықаралық экономикалық кеңістікке кірігу сыртқы сауданың дамуына ықпал етеді. Облыстың отандық кәсіпорындары сыртқы сауда арқылы өздерінің бәсекелестік артықшылықтарын, шығындар деңгейін, өндірілетін өнімнің халықаралық сапа стандарттарына сәйкестігін және т. б. анықтайды.

2019 жылы мемлекеттік кірістер комитеті мен ҚР Статистика комитетінің деректері бойынша \$343,3 млн. сомасына ауыл шаруашылығы өнімдері экспортталды, оның ішінде өңделген өнім \$77,8 млн. сомасына немесе ШҚО ауыл шаруашылығы өнімдерінің барлық экспортының 22,7%-на. Өңірдің өндірілген ауыл шаруашылығы өнімдері әлемнің 20-дан астам еліне: Ресей Федерациясы, Қытай, Иран Ислам Республикасы, Тәжікстан, Қырғызстан, Латвия, Литва, Түрікменстан, Германия, Түркия, Италия және басқа елдерге экспортталды. Шикізаттық емес экспорттың негізгі түрлері бидай ұны, қарақұмық жармасы, өсімдік майлары, құс еті, балық және балық өнімдері, шұжықтар мен консервілер, сары май, ірімшік болды.

2020 жылы облыстың ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге субсидиялау және жеңілдікті кредиттер сияқты мемлекеттік қолдау шаралары көрсетіледі.

Жалпы, Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың он жылдық кезеңге арналған тұжырымдамасының жобасында мемлекеттік қолдаудың негізгі

шаралары түпкілікті өнім өндірумен байланыстырылады. Бұл ретте АӨК субъектілерін мемлекеттік қолдаудың тұрақтылығы мен сабақтастығы қағидаттарын заңнамалық тұрғыдан бекіту жоспарлануда.

Қаржы құралдары бойынша ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің несие ресурстарына қолжетімділігін кеңейту, банктерді агроөнеркәсіптік кешенді қаржыландыруға тарту, несиелерді кепілдендіру және сақтандыру құралдарын әзірлеу жоспарланып отыр. 2020 жылы осы бағытта 26,98 млрд теңге субсидия бөлінді, оның ішінде өсімдік шаруашылығын қолдауға – 5,5 млрд. теңге, мал шаруашылығына – 9,9 млрд. теңге, инвестициялық субсидиялауға – 4,98 млрд. теңге, басқа бағыттар бойынша – 6,5 млрд. теңге. Несиелеу бағдарламалары бойынша 12.05.2020 ж. жағдай бойынша «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ және «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ филиалдары арқылы облыстың ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне 4 104,2 млн. теңге несие берілді. Нақты сектордағы оң нәтижелер ұлттық бюджетті, жергілікті бюджеттерді қоса алғанда, салық түсімдерін 121%-ға 114%-ға ұлғайтуға мүмкіндік берді. Халықтың табысы 116%-ға, орташа айлық жалақы – 114%-ға, жеке тұлғалардың салымдары – 111%-ға ұлғайды.

Сонымен бірге, мемлекеттік қолдау шараларына қарамастан, экспорт көлемінің төмендеуінің негізгі себептеріне мынадай факторларды жатқызуға болады: экспорттың әртараптандырылмауы; шикізат бағасының ауытқуы; шикізатқа сұраныстың төмендеуі, дәстүрлі басты экспорттық позициялар бойынша сатудың төмендеуі; шикізатты өндіруде, өңдеуде және тасымалдауда инновациялық технологиялардың болмауы; жаңа өткізу нарықтарының игерілмеуі

Бүгінде 266 МЖӘ жобасы жұмыс істеуде, бұл ҚР бойынша жобалардың 30%-ын құрайды. ҚР-дағы Еуропалық Қайта Құру және даму банкімен өңірлік келісімдер мен шарттардың 29%-ы – Шығыс Қазақстан облысы.

Облыстың даму перспективасын қарастыра отырып және өңірді қағидатты жаңа деңгейге шығаруға қабілетті стратегиялық ұзақ мерзімді резервтерді талдай отырып, аграрлық кешен нақты сектордың векторлық бағыты болып айқындалды. Сарапшылар Қытай нарығын соя бойынша 97 млн. тонна көлемінде бағалайды. ҚХР жыл сайын 3 млн. тоннаға жуық жүгері импорттайды. Дәл осы екі бағыт алдағы бірнеше жылда ШҚО ауыл шаруашылығы құрылымын өзгертеді.

Экономиканың тағы бір перспективалық даму жолы – облыстың минералдық-шикізат базасына негізделген жаңа технологияларды құру, өндірістік процестерді жаңғырту. Моно- және шағын қалалардың экономикасын әртараптандыру үшін жалпы сомасы 55,2 миллиард теңгеге 13 «зәкірлік» (жеке бизнес инвестициялайтын) жоба көзделген. Оның ішінде: моноқалаларда – құны 15,5 миллиард теңге болатын алты жоба, шағын қалаларда – 39,7 миллиард теңгеге жеті жоба. Осылайша, Риддерде «ВостокЭнергоИндустрия» ЖШС тау-кен өндіру кәсіпорнының өндірісін әртараптандыру бойынша құны 92,5 миллион теңге болатын жоба іске асырылды. Ағымдағы жылы Алтай қаласында Тұрғысын ГЭС пайдалануға беру

жоспарланған. Оның құны-12,5 миллиард теңге. Аягөз қаласында қуаттылығы ауысымына 1400 бас мүйізді ұсақ мал сою цехының (9,4 миллиард теңге) және құрылыс материалдары комбинатының (2,3 миллиард теңге) құрылысы жүргізілуде. «Еңбек» нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту мемлекеттік бағдарламасының қалалар мен моноқалаларды шағын несиелендіру бойынша екінші бағытын іске асыру аясында 2020 жылы 1,3 млрд теңгеге 137 жоба қаржыландырылды [69].

Пандемия кезінде аймақтағы ең көп зардап шеккен салалар көлік, сауда және қызмет көрсету болып табылады. Сонымен қатар, эпидемиологиялық жағдай жеңіл өнеркәсіптің (жеке қорғаныс құралдарын өндіру), тауарларды, азық-түлікті, дәрі-дәрмектерді жеткізуді дамытуға серпін берді. Сонымен қатар, өңірде цифрлық технологиялар қарқынды енгізілуде. Жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету, көлік, әлеуметтік нысандар, авариялық-құтқару және коммуналдық қызметтер, географиялық ақпараттық жүйелердің ақпараттық жүйелерінің өзара әрекеттесуіне кешенді, біртұтас көзқарасты қамтамасыз ететін Ведомствоаралық бірыңғай ситуациялық цифрландыру орталығы жұмыс істейді. Соның арқасында тұрғындардың өтініштеріне жауап беру уақыты қысқарып, азаматтардың сенімі артты [70].

Карантин уақытында тұрғындарды әлеуметтік қолдау төмендегі 14-суретте берілген.

Атаулы әлеуметтік көмек алғандар: 10 969 отбасы 4,7 млрд.тг. сомасында
 Мемлекеттік әлеуметтік көмек алғандар: 1-6 жас аралығындағы 12 135 бала
 Жеке қорғаныс құралдарын алғандар: 470 мың адам 160,0 млн.тг.
 Тұрмыстық азық-түлік жинақтарын алғандар: 79 716 мың адам әрбіреуі 5567
 теңгеден 1 735 млн.тг.
 42500 теңге мөлшеріндегі әлеуметтік төлемдер алғандар: 452 359 адам 30,7 млрд тг.
 оның ішінде:
 төтенше жағдай кезінде 296 485 адам 20,8 млрд тг.
 шектеу шараларын қолдану кезінде кезінде 155 874 адам 9,9 млрд тг.

Сурет 14 – Пандемия кезінде тұрғындарды әлеуметтік қолдау (2020)

ШҚО әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі көрсеткіштері Орталық-Шығыс макроөңірінің құрамына кіретін басқа өңірлермен салыстыру 11-кестеде көрсетілген.

Кесте 11 – ШҚО әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіштер	ШҚО	
	2	3
1		
Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі (15-24 жас), %	4,6	4,7
Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі (15-28 жас), пайызбен	8,1	8,0

11-кестенің жалғасы

1	2	3
Ұзақ мерзімді жұмыссыздық деңгейі, пайызбен	5,1	4,6
Бір қызметкердің орташа айлық номиналды жалақысы, теңге	185922	206743
АҚШ доллары	486	501
Номиналды жалақы индексі, өткен жылғы пайызбен	112,7	111,2
Нақты жалақы индексі, өткен жылғы пайызбен	107	104,2
Ең төменгі жалақы	42500	42500
Күнкөріс деңгейі	30 746	35 232
АҚШ доллары	80.33	85.32

2020 жылғы әлеуметтік-экономикалық даму серпіні бойынша өңірішілік талдау қорытындылары төмендегі 12-кестеде берілген.

Кесте 12 – 2020 жылғы әлеуметтік-экономикалық даму серпіні бойынша өңірішілік талдау

ШҚО аудандарының 2020 жылғы әлеуметтік-экономикалық даму динамикасы		
Жоғары	Орташа	Төмен
Аягөз	Алтай	Өскемен қ.
Көкпекті	Зайсан	Үржар
Абай	Ұлан	Курчатов қ.
Жарма	Семей қ.	Бесқарағай
Шемонаиха	Риддер қ.	Катонқарағай
Бородулиха	Глубокое	Тарбағатай
	Курчумский	

Өскемен қаласы. Көрсеткіштердің төмен мәндері негізгі капиталға жеке инвестициялардың НКИ, мемлекеттік бюджетке салықтық және салықтық емес түсімдердің өсу қарқыны және ауыр және аса ауыр қылмыстарды ашу деңгейі бойынша белгіленеді.

Үржар ауданы. Құрылыс жұмыстарының, бөлшек тауар айналымының, негізгі капиталға жеке инвестициялардың НКИ және халықты қауіпсіз ауыз сумен қамтамасыз ету және мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамтылған 1-6 жастағы балалар санының өзгеруі бойынша көрсеткіштердің төмен мәндері.

Курчатов қаласы. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы, құрылыс жұмыстары, негізгі капиталға жеке инвестициялар НКИ, жұмыс істеп тұрған шағын кәсіпкерлік субъектілері санының өсу қарқыны және туберкулезбен сырқаттану деңгейінің өзгеруі бойынша көрсеткіштердің төмен мәндері.

Бесқарағай ауданы. Өнеркәсіп өнімінің НКИ, ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы, құрылыс жұмыстары, халықты қауіпсіз ауыз сумен қамтамасыз ету, туберкулезбен сырқаттану деңгейінің және мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамтылған 1-6 жастағы балалар санының өзгеруі бойынша көрсеткіштердің төмен мәндері.

Катонқарағай ауданы. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы НКИ, жұмыс істеп тұрған шағын кәсіпкерлік субъектілері санының өсу қарқыны, халықты қауіпсіз ауыз сумен қамтамасыз ету, туберкулезбен сырқаттану деңгейінің өзгеруі, мектепке дейінгі тәрбиелеу және оқытумен қамтылған 1-6 жастағы балалар саны және қылмыс деңгейінің өзгеруі бойынша көрсеткіштердің төмен мәндері.

Тарбағатай ауданы. Өнеркәсіп өнімінің НКИ, мемлекеттік бюджетке салықтық және салықтық емес түсімдердің, бюджетке жеке кірістердің өсу қарқыны, туберкулезбен сырқаттану деңгейінің өзгеруі, мектепке дейінгі тәрбиелеу және оқытумен қамтылған 1-6 жастағы балалар саны және ауыр және аса ауыр қылмыстарды ашу бойынша көрсеткіштердің төмен мәндері [71].

Өндіруші өнеркәсіп және аграрлық сектор қазіргі заманғы технологиялардың дамуына, бизнес-процестерді автоматтандыруға және өндірісті ақпараттандыруға байланысты жеткілікті жұмыс орындарын құруға қабілетсіз. Қазіргі кезеңде жеткілікті мөлшердегі жұмыс орындарын қызмет көрсету секторы ұсына алады. Экономиканың сервистік секторлары урбандалған аймақтарда дамуда. Өңірлік саясат мағынасында бұл елдің шикізаттық емес ЖІӨ-ні арттыратын басқарылатын урбандалу саясатын білдіреді. Жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету және жұмыссыздық деңгейінің өсуіне жол бермеу, халықтың тұрақты кіріс алуы үшін Жұмыспен қамтудың жол картасы іске асырылуда. 01.2020 ж. жағдай бойынша Жұмыспен қамту органдары арқылы 7068 адам жұмысқа орналастырылды, оның ішінде тұрақты жұмысқа - 3324. 2020 жылы облыс бойынша шамамен 39 мың жұмыс орнын, оның ішінде 12 мың тұрақты жұмыс орнын құру жоспарланған. Ағымдағы жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша облыс экономикасының түрлі салаларында барлығы 7740 жұмыс орны құрылды, оның ішінде 3769 тұрақты жұмыс орны. Жұмыспен қамту органдарында тіркелген жұмыссыздар саны 01.05. 2020 ж.-ға жұмыспен қамтудың белсенді шараларына және жұмыспен қамтудың жол картасы шеңберінде инфрақұрылымдық жобаларды іске асыруға тартылатын 6652 адамды құрады. Тегін және кәсіптік білім беруді іске асыру үшін «Еңбек» нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған бағдарламасы шеңберінде жыл сайын республикалық бюджеттен 1730 орын бөлінеді. Қазіргі жағдайда туризм индустриясы экономикалық өсудің маңызды драйвері және жаңа жұмыс орындарын құру көзі болып табылады. Бағдарлама шеңберінде шамамен 20 мың жұмыс орнын, оның ішінде 18870 уақытша және 1150 тұрақты жұмыс орнын құра отырып, 77 млрд. теңгеден астам сомаға 800-ден астам инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру көзделген.

Өңірде халықтың өмір сүру сапасы, оның ішінде денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қамсыздандыру мәселелеріне ерекше көңіл бөлінеді. Облыста денсаулық сақтау ісі алға ұмтылу қағидасы бойынша дамуда. 3 жыл ішінде салаға 22 млрд. теңге инвестицияланды. Мекемелерді Халықаралық «Алтын стандартқа» - Joint Commission International сәйкестігіне аккредиттеу жүргізіледі, бұл медициналық туризмді дамытуға нақты қадам жасауға

мүмкіндік береді. Білім беру саласында облыстың барлық 648 мектебі ІТ-сыныптармен жабдықталған. Бүгінгі күні Шығыс Қазақстан облысының халқы 100% өңірлік электрондық денсаулық паспорттарымен қамтылған. Халықтың өмір сүру деңгейін арттыруды қамтамасыз етуге бюджет қаражаты ғана емес, сондай-ақ халықаралық қаржы институттарының инвестициялары, сондай-ақ мемлекеттік-жекеменшік әріптестердің инвестициялары да тартылған. 2020 жылы Израиль мен Түркияның клиникаларында 46 маманды оқыту, сондай-ақ қазақстандық және халықаралық мамандарды тарта отырып, жалпы сомасы 567,8 мың теңгеге мастер-кластар өткізу жоспарлануда [72].

Облыстың өнеркәсіптік аудандарының бірі Алтай ауданы болып табылады.

Өңір экономикасының негізі өнеркәсіп болып табылады. Тау-кен өндіру өнеркәсібі ауданның басым саласы болып табылады, оның жалпы көлеміндегі үлес салмағы 63%-ды құрайды, оның ішінде «Қазмырыш» ЖШС ЗКБК металл кендерін өндіру - 62,8%. Жалпы өндіріс көлеміндегі өңдеу өнеркәсібінің үлесі 27,9%-ды құрайды. Электр энергиясын өндіру Серебрянск қаласының маңында орналасқан «Казцинк» ЖШС Бұқтырма гидроэнергетикалық кешенінде жүргізіледі. Кешен жылына 2,5 млрд. кВт астам өндіреді.

Ауданда цемент өндіру бойынша Қазақстанның ірі кәсіпорны - «Бұқтырма цемент компаниясы» АҚ (Октябрьский кенті) жұмыс істейді.

Жеңіл өнеркәсіпті «Зырян тігін фабрикасы» ЖШС, «Рассвет» ЖШС, «Универсал Вектор» ЖШС кәсіпорындары ұсынады. Бұл кәсіпорындардың өнімдері тігін бұйымдары - жұмыс киімдері, әйелдер мен балалар ассортименті. «СБӨЗ» ЖАҚ-да орамды-сүзгіш материал, кәсіпорындар мен халық үшін тыныс алу органдарын қорғау құралдары, пластмассадан жасалған бұйымдар өндіріледі. Электр энергиясын өндіру Серебрянск қаласының маңында орналасқан «Казцинк» ЖШС Бұқтырма гидроэнергетикалық кешенінде жүргізіледі. Кешен жылына 2,5 млрд. кВт-сағаттан астам өндіреді.

Аудандағы негізгі көлік түрлері: теміржол және автомобиль. Қатты жабындысы бар жалпы пайдаланымдағы автомобиль жолдарының ұзындығы 391 км. (2003 жылы иесіз жолдар қатарынан 143,5 км берілді). Бұдан басқа, аудан аумағы арқылы ұзындығы 191 км Республикалық маңызы бар Өскемен-Зырян автожолы, Защита станциясынан Зырян станциясына дейін темір жол учаскесі өтеді. Бұқтырма су қоймасында Бұқтырма шлюзі, Бұқтырма айлағы жұмыс істейді.

Аудан басқа өңірлермен салыстырғанда өнімділігі жоғары, облыста ауыл шаруашылығы өнімдерін, оның ішінде дәнді дақылдарды негізгі өндірушілердің бірі болып табылады. Ауыл шаруашылығы алқаптарының болуы, табиғи жағдайлар Ауыл шаруашылығы дақылдарының кең спектрін өсіруге мүмкіндік береді, олардың ішінде экономикалық тұрғыдан дәнді, майлы дақылдар басым болып табылады. Жетекші сала - өсімдік шаруашылығы (өндіріс құрылымында 66%). Ауданда дәстүрлі мал мен құс түрлерінен басқа марал өсірумен айналысады. Тамақ және қайта өңдеу өнеркәсібінде ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу бойынша шағын, орта бизнес

кәсіпорындары және жеке кәсіпкерлер басым. Құрылысқа түсетін инвестициялардың негізгі көзі кәсіпорындардың өз қаражаты, халықтың қаражаты болып қалды. Аудан бюджетінен негізінен әлеуметтік сала объектілері мен жолдарды күрделі жөндеу қаржыландырылады [73].

Облыс экономикадағы жоғары көрсеткіштерді көрсетіп, әлеуметтік саланы дамытуда. Республикалық бюджеттен бес миллиардтан астам теңге бөлінді. Бүгінде облыс экономикасындағы ШОБ үлесі бар болғаны 16%-ды құрайды, бұл ҚР бойынша орташа көрсеткіш. Өңірде бизнесті дамыту үшін қолайлы жағдайлар және адамдардың өмір сүру сапасын жаңа деңгейге көтеру мүмкіндігі бар.

Зерттеу көрсеткендей, кез келген ашық жүйе сыртқы және ішкі орта факторларының өзара әсерімен сипатталады, сондықтан қаржыландыру көздері бойынша инвестициялар құрылымында кәсіпорындардың меншікті қаражаты 65,4%, республикалық бюджет 7,9% құрады. , жергілікті бюджет -15,5%, банк несиелері - 1,5%, басқа да қарыз қаражаттары - 9,7%. Инвестиция көлемі салалар бойынша: өңдеу өнеркәсібі - 77097,5 млн. теңге; тау-кен өнеркәсібі және карьерлерді қазу - 251204,5 млн. теңге; көлік және қойма шаруашылығы - 99041,1 млн. теңге; жылжымайтын мүлікпен операциялар - 85008,9 млн. теңге; электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауаны баптау - 36538,8 млн. теңге; құрылыс - 9415,3 млн. теңге; білім беруге - 6939,5 млн. теңге; денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтерге - 25944,0 млн.теңге; ауыл, орман және балық шаруашылығына - 36920,0 млн. теңге. Облыста инвестицияны одан әрі тартуға жағдай жасау мақсатында инвесторларға қызмет көрсету секторы мен кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталығы «бір терезе» қағидаты бойынша жұмыс істейді, инвестициялық портал жұмыс істейді. Шығыс Қазақстан инвестициялық орталығы ашылды, бұл әрбір инвестициялық жоба мен инвесторға «мақсатты» қолдау көрсетуге жағдай жасауға мүмкіндік берді.

2020 жылы шағын және орта бизнес субъектілерінен 89,6 млрд. теңге салық түсімдері мен төлемдері түсті, бұл 2019 жылмен салыстырғанда (75,5 млрд. теңге) 14,1 млрд. теңгеге немесе 18,6%-ға артық. «Бизнестің жол картасы-2025» бағдарламасы аясында 2020 жылы 27,2 млрд. теңге несиеге 1049 жоба бойынша субсидиялау келісіміне қол қойылды, 1,6 млрд теңгеге субсидия төленді. 457 жоба 13,7 млрд. теңге несие сомасына кепілдік алды. Кепілдіктер сомасы 5,6 млрд. теңгені құрады. 517,0 млн. теңгеге 106 грант берілді.

2020 жылы облыста экономиканың түрлі салаларында іс жүзінде 29 188 жұмыс орны құрылды немесе жоспарды қосқанда 104%, оның ішінде тұрақты жұмыс орнымен - 13863 (102%). Облыстық жұмыспен қамту органдарына еңбек делдалдығына 38 169 адам жүгінсе, оның 29 003-і (76,0%) жұмысқа орналастырылды. 2021 жылдың 1 қаңтарына тіркелген жұмыссыздар саны 4340 адамды құрады.

13-кестеде жұмыссыздық пен жалақы бойынша деректер берілген.

Кесте 13 – Жұмыссыздық және жалақы көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2019 жыл	2020 жыл
Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі (15-24 жас), %	4,6	4,7
Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі (15-28 жас), пайызбен	8,1	8,0
Ұзақ мерзімді жұмыссыздық деңгейі, пайызбен	5,1	4,6
Бір қызметкердің орташа айлық номиналды жалақысы, теңге	185922	206743
АҚШ доллары	486	501
Номиналды жалақы индексі, өткен жылғы пайызбен	112,7	111,2
Нақты жалақы индексі, өткен жылғы пайызбен	107	104,2
Ең төменгі жалақы	42500	42500
Күнкөріс деңгейі	30 746	35 232
АҚШ доллары	80.33	85.32

Халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шеңберінде 2020 жылы мемлекетпен субсидияланатын жұмыс орындарына 10 мыңнан астам адам жұмысқа орналастырылды (947 әлеуметтік жұмыс орны, 1211 жастар тәжірибесі, 8565 қоғамдық жұмыстар). 2020 жылы еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру шеңберінде Шығыс Қазақстан облысына 753 адам қоныстандырылды, оның ішінде: «Қандастар» - 200 адам (66 отбасы), қоныс аударушылар – 553 адам (225 отбасы). Статистика комитетінің мәліметінше, Шығыс Қазақстан облысында 2020 жылдың 3-тоқсанында жұмыссыздық деңгейі 4,9 пайызды құрады (2020 жылдың жоспары 4,8 пайыз). Жоспардың күтілетін орындалуы 4,8 пайызды құрайды (15-сурет).

29 188 жұмыс орны құрылды, оның 13863-і тұрақты
 Жұмыспен қамту орталықтарына 38 169 адам жүгінсе, оның 29 003-і жұмысқа
 орналастырылды.
 4 340 адам - жұмыссыздар (01.01.2021 ж. деректері бойынша)
 10,1 млрд теңге «Еңбек» бағдарламасын жүзеге асыруға бөлінген
 1730 адам білім алады (ТЖКБ-2,5 жыл)
 Қысқа мерзімді курстарды 1335 адам аяқтаса, оның ішінде 1231 адам оқуларын аяқтады.
 975 адам жұмысқа орналасқан.
 10 мыңнан астам адам мемлекет субсидияланатын жұмыс орындарына жұмысқа
 орналасқан.
 «Еңбек» жаппай кәсіпкерлікті дамыту аясында
 - 1964 адам кәсіпкерлік негіздеріне оқытылды.
 - Бастау және бизнесті кеңейту үшін 4,7 млрд теңгеге 990 шағын несие берілді.
 - 1028 млн.теңге сомасына 1852 мемлекеттік грант бизнес-идеяларды жүзеге асыру үшін
 берілді.
 Жұмыс күшінің ұтқырлығын арттыру аясында 753 адам қоныс аударды
 2020 жылдың 3-тоқсанында жұмыссыздық деңгейі 4,9% болды

Сурет 15 – 2020 жылға жұмыспен қамту мен жұмыссыздық деңгейі

Талдау көрсеткендей, ШҚО аудандары айтарлықтай әлеуеттің болуымен сипатталуы мүмкін, бірақ қазіргі уақытта бұл мүмкіндіктер бір немесе басқа

себептермен пайдаланылмай отыр. Ал, бүгінгі таңда облыстың жекелеген аудандарындағы экономикалық жағдайдың қанағаттанарлықсыз болуы жалпы облыс экономикасының дамуына тежеу болып отыр.

Шығыс Қазақстан облысының депрессияға ұшыраған аудандарының арасындағы елеулі айырмашылық бұрын олардың айтарлықтай өндірістік, ғылыми-техникалық, кадрлық және инфрақұрылымдық әлеуеті болды, бұл қазіргі уақытта оларды қалпына келтіру және жаңа инновациялық және индустриялық «өсу нүктелеріне» айналдыру өзектілігін анықтайды. Басқа елдердегі дағдарысты еңсеру тәжірибесі дәлелдеп отырғандай, экономикалық өсудің нүктесі шын мәнінде инновациялық және инвестициялық қызметті дамыту болып табылады. Сондықтан басым инвестициялық және инновациялық жобалар, сондай-ақ экономикаға қаржылық инвестициялар ретінде өсу нүктелерін анықтау тәсілінің болуы негізді. Т.О. Лащевтің айтуы бойынша «Экономикалық өсу нүктесі - белсендіру нәтижесінде аймақ экономикасының құрылымын әртараптандыру мен ұтымды етуді қамтамасыз ете алатын, оның жаңа элементтерінің пайда болуы мен дамуын ынталандыратын шаруашылық субъектісі, сала немесе қызмет түрі. халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға үлес қосу». Инновациялық көзқарас негізінде аймақ үшін «өсу нүктесі» қызметтің жаңа түрі, экономиканың (өнеркәсіптің) секторы немесе аумақтың белгілі бір әлеуетінің негізінде немесе нәтижесінде пайда болған инновациялық жоба болып табылады. бір мезгілде басым инвестициялық жоба болып табылатын және дамуы экономика құрылымының және тұтастай алғанда аймақтың әлеуметтік-экономикалық жүйесінің оң өзгеруін қамтамасыз ететін өндірістік факторларды тиімді үйлестіру мен пайдалану [74].

Сонымен, ШҚО аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуын зерттеу көрсеткендей, облыс аймақтарының ұдайы өндіріс процесін тежейтін негізгі себеп табиғи ерекшеліктерді білдіретін объективті факторлардың (табиғи-климаттық, табиғи ерекшеліктерді білдіретін), факторлардың болуы (табиғи-климаттық, табиғи ресурстардың құрамы мен масштабы, орналасқан жері, бар репродуктивті құрылымы және т.б.) болып табылады, сонымен қатар әлеуметтік мақсаттарға қайшы келетін саяси және экономикалық шешімдердің сәйкессіздігінен туындайтын субъективті жағдайлар кешені барлық бәсекелестік артықшылықтар мен өңірдің экономикалық дамуының басымдығы бәсекеге қабілетті экономиканы құру және өңірдің ресурстары мен елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайларын ескере отырып, халықтың өмір сүру сапасының жоғары деңгейін қамтамасыз ету болып табылады. Депрессивті аудандар экономикасының дағдарысты жағдайын еңсеру және олардың ұзақ мерзімді перспективада тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік инвестицияларды ұлғайту негізінде осы аудандарды инновациялық дамытуды бастау және жүзеге асыру қажет.

Осылайша, ШҚО аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуын зерттеу көрсеткендей, облыс аймақтарының ұдайы өндіріс процесін тежейтін негізгі себеп табиғи ерекшеліктерді білдіретін объективті факторлардың

(табиғи-климаттық, табиғи ерекшеліктерді білдіретін), факторлардың болуы (табиғи-климаттық, табиғи ресурстардың құрамы мен масштабы, орналасқан жері, бар репродуктивті құрылымы және т.б.) болып табылады. Сонымен қатар әлеуметтік мақсаттарға қайшы келетін саяси және экономикалық шешімдердің сәйкессіздігінен туындайтын субъективті жағдайлар кешені. барлық бәсекелестік артықшылықтар мен өңірдің экономикалық дамуының басымдығы бәсекеге қабілетті экономиканы құру және өңірдің ресурстары мен елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайларын ескере отырып, халықтың өмір сүру сапасының жоғары деңгейін қамтамасыз ету болып табылады. Даму депрессивті аудандар экономикасының дағдарысты жағдайын еңсеру және олардың ұзақ мерзімді перспективада тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік инвестицияларды ұлғайту негізінде осы аумақтарды инновациялық дамытуды бастау және жүзеге асыру қажет.

2.2 Шығыс Қазақстан облысы аудандарының инновациялық даму жағдайын бағалау

Қазіргі экономикалық жағдайларда, жаһандану мен халықаралық бәсекелестіктің күшеюінде инновациялардың рөлі мен маңызы айтарлықтай артты. Айта кету керек, ШҚО өңірлері инновациялық қызмет нәтижелерінің жоғары деңгейі мен оң серпінін көрсете отырып, осындай мәселелерді шешумен айтарлықтай табысты күресуде. Бұл ретте Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарында инновациялық дамуды жандандыру мәселелеріне жеткіліксіз көңіл бөлінуде, экономиканың жалпы жағдайы, жоғарыда атап өтілгендей, өнеркәсіптік өндіріс дамуының теріс қарқынымен, жұмыссыздықтың жоғары деңгейімен, төмен ЖӨӨ және жан басына шаққандағы өнеркәсіп өнімі төмендігімен сипатталады. Жоғарыда атап өткеніміздей, күйзеліске ұшыраған аудандардың ерекшелігі бұрын бұл аудандардың өндірістік-техникалық әлеуеті жоғары, біліктілігі жоғары кадрлар болған. Бірақ әртүрлі себептермен олар өздерінің экономикалық маңызы мен әлеуетін жоғалтты, өз бетінше даму мәселелерін толық шеше алмайды және сыртқы қолдауды қажет етеді.

Бүгінгі таңда өңірлік даму Қазақстан экономикасының басым бағыттарының бірі болып табылады, өйткені қарқынды дамып келе жатқан және бәсекеге қабілетті өңірлер өңірлік теңсіздіктерді азайту және теңгерімді дамуға жәрдемдесетін ұлттық саясаттың негізін құрайды. Еліміздің өңірлері айтарлықтай ресурстық әлеуетке ие және қазір индустриялық-инновациялық даму жағдайында. Өңірлер өздерінің бәсекелестік артықшылықтарын пайдалану үшін, ең алдымен, бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін инновациялық қызметті дамытуға барлық жағдайларды қамтамасыз етуі керек [75].

ШҚО-да 2020 жылы облыстың - 1831 кәсіпорны инновациялық қызметпен айналысты. 2020 жылы 236 кәсіпорында инновациялар болды (2019 жылы – 273 кәсіпорын). 2019 жылмен салыстырғанда инновациялар енгізілген кәсіпорындар саны 37 кәсіпорынға азайды.

Шығыс Қазақстан облысында кәсіпорындардың өнім, технологиялық, ұйымдастырушылық және маркетингтік инновациялардағы инновациялық белсенділігі 12,9%-ды, оның ішінде өнім және технологиялық инновациялар бойынша 7,6%-ды құрады. Инновациялардың барлық түрлері бойынша инновациялар саласындағы ең жоғары белсенділік ірі кәсіпорындар арасында байқалды және 57,9%-ды құрады (126 ірі кәсіпорынның 73-і инновациялық қызметті жүзеге асырды).

2020 жылы инновациялық өнім көлемі 2019 жылмен салыстырғанда 47,7%-ға азайып, 116 747 млн. теңгені құрады. 110323,2 млн. теңгеге инновациялық өнім сатылды. Экспортқа шығарылған инновациялық өнім көлемі 4159,9 млн. теңгені құрады.

Талданып отырған кезеңдегі шығындар, өнім мен технологиялық инновацияларға кеткен шығындар өткен жылмен салыстырғанда 81,6%-ға өсіп, 112557,1 млн. теңгені құрады (2019 жылы - 61964,7 млн. теңге). Бұл ретте кәсіпорындардың өз қаражаты есебінен өнім және технологиялық инновацияларға жұмсалған шығындар 69 593,2 млн. теңгені құрады, бұл өнім және технологиялық инновациялардың жалпы шығындарының 61,8% құрайды.

Инновацияның барлық төрт түрі бар кәсіпорындардың ең көп саны Өскемен қаласы мен Глубокое ауданында жұмыс істейді.

Адами капитал сияқты факторға ерекше назар аудару керек, өйткені білікті жұмыс күші болмаса, тіпті ең заманауи және ең автоматтандырылған жабдық тиімді жұмыс істей алмайды. Облыс аудандарындағы кәсіпорындардың кадрлық құрылымының тұрақтылығы мен құрылымы оның инновацияға бейімділігіне және инновациялық дамуды белсендіруге нақты әсер етеді.

«Инновациялық белсенділік» категориясы өндіріске инновацияларды жасау мен енгізудің нақты нәтижесі ретінде қарастырылуы керек. Аймақтың инновациялық белсенділік деңгейін зерттеу тек өзара байланысты жеке көрсеткіштердің жиынтығы және оларды біріктіру негізінде мүмкін болады. Бір интегралдық көрсеткішке айналдырады. Шығыс Қазақстан облысының аймақтарындағы инновациялық белсенділіктің нақты мәндерде есептелген әртүрлі деңгейлері аймақтағы инновациялық белсенділіктің жай-күйін және қолда бар ресурстарды пайдалану тиімділігінің дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді [76].

Жеке индикаторлар ретінде инновациялық тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің) көлемі жөнелтілген тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің) жалпы көлеміне пайыздық қатынасы және ұйымдардың инновациялық белсенділігі (%) сияқты көрсеткіштерді пайдалануды ұсынамыз.

Елдің инновациялық дамуы оның аймақтарының тұрақты экономикалық өсімінсіз мүмкін емес. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуында диспропорциялар бар. Облыс аймақтарының одан әрі дамуының негізі - аймақтың инновациялық стратегиясы негізіндегі өңірлік инновациялық саясаттың табысты жүзеге асырылуы.

2020 жылы инновациялық өнім көлемі 223,6 млрд. теңге деңгейіне жетті. 2017 жылмен салыстырғанда 2,8 есеге артып, өткен жылмен салыстырғанда

өсім 28,4 пайызды құрады. 2019 жылы инновациялық өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) көлемі республика бойынша сатылған инновациялық өнімнің жалпы көлемінің 22,8%-ын құрады. Бұл көрсеткіш бойынша облыс Қазақстан Республикасының облыстары арасында 1 орында (Қостанай облысы екінші орында - 21,5% және Нұр-Сұлтан қаласы 3 орында - 13,2%). Облыста бұл көрсеткіштің өсу динамикасы айқын.

Шығыс Қазақстан облысы инновациялық дамудың негізгі көрсеткіштері бойынша көш бастап тұр. Шығыс Қазақстан облысының инновациялық дамуының негізгі көрсеткіштері 14-кестеде және 16-суретте көрсетілген.

Кесте 14 – ШҚО инновациялық қызметінің динамикасы

Көрсеткіштер	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл
ҒЗТКЖ жүзеге асыратын кәсіпорындарының саны	30	35	34	35	31	30
Инновациялары бар кәсіпорындар саны, бірлік	240	296	303	317	273	236
Инновация саласындағы белсенділік деңгейі, %	11,5	14,9	15,1	15,5	14,9	12,9
Инновациялық өнім көлемі, млрд. теңге	13,4	54,3	80,5	174,0	223,6	
ҒЗТКЖ-мен айналысатын қызметкерлер саны, адам.	2303	2205	2325	2295	2010	
ҒЗТКЖ-мен айналысатын қызметкерлер саны, адам.	3 300,0	3 475,4	5 000,5	5 319,1	7 082,3	

Сурет 16 – Шығыс Қазақстан облысындағы инновациялық белсенділіктің динамикасы

Өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындары инновациялық өнімнің жалпы көлемінің 40%-ын өндірді. Сатылған инновациялық өнімнің жартысынан астамы экспортқа шығарылады.

Шығыс Қазақстан облысының еңбек ресурстарының әлеуеті жоғары. Облыста 1913 ғылыми қызметкер шоғырланған (барлық елдердің 9,38%).

Шығыс Қазақстан техникалық университеті. Д. Серікбаев, облыстың ірі өнеркәсіптік кәсіпорындары - «Казцинк» ЖШС, «ҮМЗ» АҚ бірлесіп жалпы құны 5,1 млрд. теңгені құрайтын 7 жоба жүзеге асырылуда, оның ішінде республикалық бюджеттен - 2,7 млрд. теңгеге.

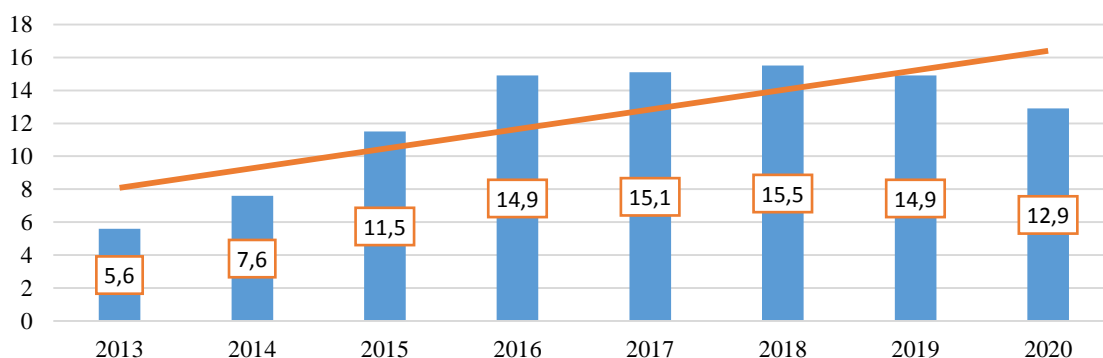
Инновациялық өнімнің айтарлықтай үлесі Өскемен қаласының металлургиялық кәсіпорындарына, сондай-ақ Риддер қаласының кәсіпорындарына және Ұлан ауданының агроөнеркәсіптік кәсіпорындарына тиесілі. Шығыс Қазақстан облысының инновациялық өнімінің жартысынан астамы экспортқа шығарылады. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің мақсатты ғылыми-технологиялық бағдарламасы аясында 2019 жылы 500 млн. Жобаларды іске асыру өнеркәсіптік кәсіпорындарда нәтижелерді коммерцияландыруға мүмкіндік береді.

Шығыс Қазақстан облысында 34 ғылыми ұйым жұмыс істейді, оларда 1700-ден астам адам жұмыс істейді. Олар түсті металлургия, химия-металлургиялық процестер мен машина жасау саласында ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар жүргізеді, олар республикалық ғылыми-техникалық жұмыс көлемінің 17%-ға дейін шоғырланған, Алматы мен Астана қалаларының ұйымдарынан кейін екінші орында. Облыста инновациялар енгізген кәсіпорындар саны 2020 жылмен салыстырғанда 13,6%-ға (273-тен 236 кәсіпорынға дейін) азайды. ЖӨӨ-ден ішкі ҒЗТКЖ шығындарының үлесі және ҒЗТКЖ-мен айналысатын қызметкерлер саны да азайды.

Шығыс Қазақстан облысының кәсіпорындарында әртүрлі ноу-хаудың қаншалықты белсенді түрде енгізіліп жатқаны туралы қорытындыны Қазақстан Республикасы Статистика комитеті жүргізген 28 мың кәсіпорынның инновациялық қызметі бойынша зерттеулері негізінде жасауға болады. Статистикалық бақылау нәтижелері барлық сауалнамаға қатысқан компаниялардың 7,5%-ы ғана технологиялық инновацияларды енгізетінін көрсетті. Ең жоғары инновациялық белсенділік Алматы, Нұр-Сұлтан, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарының кәсіпорындарында байқалады.

Алайда, егер 2019 жылы ШҚО кәсіпорындарының инновациялық белсенділік деңгейі бойынша олар Қазақстан Республикасының облыстарынан озып, бұл көрсеткіш республикалық көрсеткіштен (11,3%) асып, 14,9%-ды құраса, 2020 жылы бұл көрсеткіш төмендеді және 12,9 құрады, яғни төмендеу 13,5%-ды құрады (17-сурет).

(Қосымша Ә)-да облыс аудандары бойынша кәсіпорындардың көлемі бойынша инновациялық қызмет көрсеткіштері келтірілген. Әдетте, инновациялық белсенді ұйымдардың экономикалық көрсеткіштері осы процестерге қатыспайтын ұйымдарға қарағанда жоғары.

Сурет 17 – ШҚО аудандарының инновациялық белсенділік деңгейі

Бірақ инновацияларды генерациялауға қабілетті бәсекеге қабілетті нарықтың жоқтығы бәсекелестік мәселелері әсіресе Шығыс Қазақстан облысы үшін өзекті екенін көрсетеді. Қазақстанның «Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қорына біріккен мемлекеттік компаниялар немесе басқа да ірі фирмалар экономикада үстемдік етеді. ШОБ секторы дерлік атомистік нарық құрылымымен және күрделірек бизнес ортасымен сипатталады, бұл өз кезегінде олардың өсуін тежейді. Тиісті бәсекелестіктің болуы қазіргі уақытта бірнеше ірі кәсіпорындар үстемдік ететін салада инновацияларға үлкен қызығушылық тудырады. Бірақ шағын және орта бизнес секторының қазіргі құрылымын ескере отырып, бәсекелестіктің пайдалы әсерлері екіталай [77].

Шығыс Қазақстан облысының жоғары оқу орындарында ғылыми қызметте белгілі бір серпілістер байқалды. Бірақ инновацияларды енгізумен айтарлықтай байланыс жоқ, яғни өндіріс облыстағы оқу және ғылыми мекемелермен байланыстан толығымен дерлік абсорбцияланған. Сонымен қатар, күйзеліске ұшыраған аудандарда жаңа өндірістер түріндегі инновациялардың пайда болуымен ауыл шаруашылығының жалпы өнімі көрсеткішінің мәні күрт өсіп, келесі жылдарда да осы деңгейде қалуы керек. Сонымен бірге, инновацияларды депрессияға ұшыраған аймақтарға келген инвестор әкеледі.

Облыстың тоқырау аймақтарында топырақ құнарлығын сақтауға және жақсартуға, еңбек өнімділігін арттыруға және көп еңбекті қажет ететін процестерді механикаландыруға байланысты жаңа бағыттарды енгізуге баса назар аудару қажет. Маңызды қадам, соның ішінде осы депрессивті аудандардағы экономиканың басқа секторлары үшін, ауыл шаруашылығы қалдықтарын тек энергетикалық мақсатта ғана емес, сонымен қатар вермикултура сияқты басқа да жоғары қосылған құны бар өнімдерге қайта өңдеу болуы мүмкін.

Осылайша, біздің зерттеулеріміз көрсеткендей, Шығыс Қазақстан облысы инновациялық белсенділік серпіні орташа аймақтарға жатады.

Өңірлер экономикасының инновациялық дамуын, атап айтқанда, депрессивті аудандарды экономиканың өсу қарқынының әлеуметтік мақсатқа сай коэффициенттерін белгілей отырып, өңірдің және оның субъектілерінің экономикалық және әлеуметтік дамуының және өңірдің әлеуметтік-

экономикалық дамуының стратегиялық бағыттарымен тығыз байланыста жүзеге асыру қажет.

Айта кету керек, Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарында инновациялық дамуды белсендіру үшін ішкі ынталандыру мен сыртқы реттеушінің болуы қажетті шарт болып табылады. Шығыс Қазақстан кәсіпорындарының инновациялық қызметінің өнім, процесс, ұйымдастырушылық және маркетингтік инновациялар бойынша негізгі көрсеткіштері 15-кестеде көрсетілген.

15-кесте деректері облыс кәсіпорындарының 12%-ында ғана инновациялық әзірлемелері бар және олар негізінен Өскеменде (52%) орналасқанын көрсетеді. Семейде - 10,6 пайыз, Алтайда - 6,7 пайыз, Риддер мен Аягөзде - 4 пайыз. Инновациялық қызметке тартылған қызметкерлердің жалпы саны 176 714 адамды құрайды. Негізінен инновациялық әзірлемелерге тартылған қызметкерлер саны облыстың екі ірі қаласында орналасқан: Өскемен қаласында - 50%, Семей қаласында - 23%.

Кесте 15 – Инновацияның барлық түрлері бойынша Шығыс Қазақстан облысының аудандары бойынша инновациялық белсенділік көрсеткіштері (2020)

Аудандар	Кәсіпорындар саны, бірлік	Олардың ішінен инновацияға ие	Шығыс Қазақстан облысы мен облыстың қалалары бойынша инновациялық белсенділік деңгейі, %	Есепті кезеңнің соңындағы қызметкерлердің жалпы саны, адам	Инновация саласында басқа ұйымдармен ынталы мақтасатын кәсіпорындар саны, бірлік
1	2	3	4	5	6
Облыс бойынша барлығы	1 831	236	12.9	176 714	99
Өскемен қалалық әкімшілігі	925	123	13.3	88 344	42
Курчатов қалалық әкімшілігі	20	5	25.0	2 933	2
Риддер қалалық әкімшілігі	74	10	13.5	4 595	6
Семей қалалық әкімшілігі	404	25	6.2	40 695	9
Абай	8	1	12.5	564	-
Аягөз	26	10	38.5	9 239	2
Бесқарағай	9	1	11.1	385	-
Бородулиха	29	2	6.9	1 261	2

15-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
Глубокое	56	5	8.9	5 114	3
Жарма	37	5	13.5	4 746	2
Зайсан	14	2	14.3	1 471	-
Алтай	87	16	18.4	5 617	16
Көкпекті	24	3	12.5	1 379	-
Күршім	10	3	30.0	882	-
Катонқарағай	13	2	15.4	853	-
Тарбағатай	16	4	25.0	1 479	4
Ұлан	21	8	38.1	2 135	5
Үржар	15	4	26.7	1 368	3
Шемонаиха	43	7	16.3	3 654	3

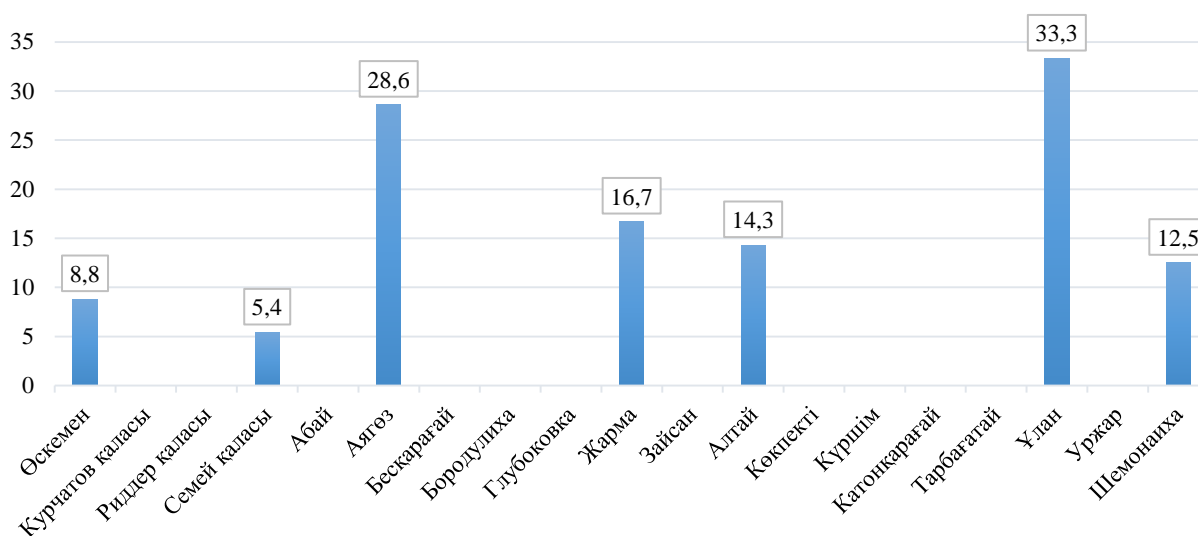
Инновациялық белсенділік деңгейі Статистиканың анықтамасы бойынша технологиялық, ұйымдастырушылық немесе маркетингтік инновацияларды жүзеге асырған ұйымдар санының аймақтағы белгілі бір уақыт аралығында зерттелген ұйымдардың жалпы санына қатынасы ретінде анықталады. ШҚО аудандары бойынша технологиялық инновацияларды енгізген кәсіпорындар саны кестелерде, (Қосымша Б)-да, маркетинг 16-кестеде, (Қосымшалар В, Г)-да, өнім инновациялары көрсетілген.

Кесте 16 – Инновациялық белсенділік деңгейі

ШҚО аудандары	Инновациялық белсенділік деңгейі, %		
	шағын кәсіпорындар	орташа кәсіпорындар	ірі кәсіпорындар
Облыс бойынша барлығы	6.1	36.5	57.9
Өскемен қалалық әкімшілігі	7.6	40.5	57.4
Курчатов қалалық әкімшілігі	9.1	25.0	60.0
Риддер қалалық әкімшілігі	11.3	20.0	50.0
Семей қалалық әкімшілігі	0.9	20.4	40.0
Абай	-	100.0	-
Аягөз	23.5	66.7	66.7
Бесқарағай	-	-	100.0
Бородулиха	-	33.3	100.0
Глубокое	-	33.3	28.6
Жарма	-	50.0	60.0
Зайсан	-	-	200.0
Алтай	10.5	57.1	100.0
Көкпекті	-	40.0	100.0
Күршім	25.0	-	100.0
Катонқарағай	-	100.0	-
Тарбағатай	-	50.0	100.0
Ұлан	25.0	100.0	66.7
Үржар	15.4	-	100.0
Шемонаиха	5.7	50.0	75.0

Облыстың ірі кәсіпорындарында инновациялық белсенділік деңгейі әлдеқайда жоғары. Облыста барлығы инновация енгізген кәсіпорындар бар: шағын кәсіпорындарда - 93; орта - 70 және ірі - 73 кәсіпорын. Қолданыстағы инновациялары бар кәсіпорындар негізінен Өскемен қаласында (64% - шағын кәсіпорындар, орта - 45,7% және ірі - 42,4%, Семейде сәйкесінше - 3,2%; 14,2%; 16,4%) Абай, Бесқарағай сияқты аудандарда орналасқан. Бородулиха, Зайсан және Катонқарағай аудандарында инновациялық қызметпен айналысатын кәсіпорындар жоқтың қасы. Басқа аймақтарда да инновациялық белсенділік әлсіз. Аудандар бойынша кәсіпорындардың көлемі бойынша инновациялық қызметтің толығырақ көрсеткіштері (Қосымша F)-да келтірілген.

Өңдеу өнеркәсібінде өңірде инновациялық қызмет жақсы дамыған. Өңдеу өнеркәсібіндегі инновациялық белсенділік деңгейін сипаттайтын мәліметтер 18-суретте келтірілген.

Сурет 18 – Өңдеу кәсіпорындарының өнім және технологиялық инновациялар бойынша инновациялық белсенділік деңгейі (2020)

Көріп отырғанымыздай, облыстағы 19 аудан мен қаланың ішінде тек Өскеменнің 2 қаласы мен Семей қаласында және 5 ауданда (Аягөз, Жарма, Алтай, Ұлан және Шемонаиха) инновациялық қызметпен айналысатын кәсіпорындар бар және инновациялық белсенділік деңгейі 5,4 және 33,3% шегінде ауытқиды.

17-кестеде келтірілген деректерден 2020 жылы инновациялық өнім (тауарлар, қызметтер) көлемі 116 747,0 млн. теңгені құрады, оның ішінде сатылған - 110 323,2 (94%). Осы тауарлар мен қызметтердің жартысынан көбі (86%) нарыққа жаңа - 100934,8. Бұл инновациялық өнімдердің басым бөлігі (90%) Өскемен, Семей (7%) қалаларына тиесілі.

Инновацияларды әзірлеу және енгізу өте қымбатқа түседі, сондықтан табысты дамып келе жатқан ұйымдар ғана инновациялық қызметпен айналысуға мүмкіндік алады. 18-кестеде экономикалық қызмет түрлері бойынша инновация құны көрсетілген.

Кесте 17 – Шығыс Қазақстан облысының аудандарындағы инновациялық өнім көлемі

Аудандар	Инновациялық өнімнің (тауарлардың, қызметтердің) көлемі, барлығы	Сатылған инновациялық өнімнің (тауарлар, қызметтер) көлемі, барлығы	Оның ішінде тауарлар (қызметтер) нарығына арнаған жаңа тауарлар (қызметтер)
ШҚО	116 747.0	110 323.2	100 934.8
Өскемен	105 853.6	99 921.9	91 018.0
Курчатов	31.2	31.2	31.2
Риддер	64.9	64.9	64.9
Семей	8 249.1	7 598.1	7 598.1
Аягөз	х	х	х
Глубокое	725.4	803.7	691.7
Алтай	44.7	44.7	-
Ұлан	315.7	327.7	-

Кесте 18 – Экономикалық қызмет түрлері бойынша инновациялар шығындары

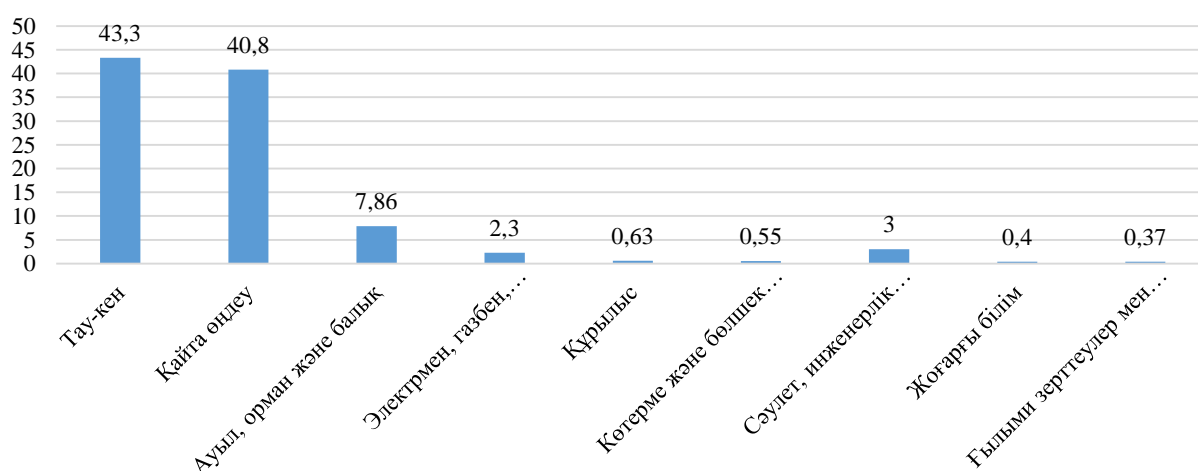
Қызмет түрлері	Инновацияларды жүзеге асыруға шығындар, барлығы	Технологиялық (өнім және процесс) үшін	Соның ішінде			
			өнімдік инновацияларға	процестік инновацияларға	маркетингтік инновацияларға шығындарі	ұйымдас тырушылық инновацияларға шығындар
1	2		3	4	5	6
Барлығы	112 557.1	112 391.3	35 816.0	76 575.3	90.9	74.9
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	8 847.4	8 821.7	565.8	8 255.8	0.8	24.9
Тау-кен өндірісі және карьерлерді қазу	48 744.8	48 744.8	5.7	48 739.1	-	-
Өңдеу өнеркәсібі	45 879.4	45 829.8	34 047.5	11 782.3	49.6	-
Электрмен, газбен, бұмен, ыстық сумен және кондиционерлік ауамен қамтамасыз ету	2 558.0	2 557.4	-	2 557.4	0.2	0.4
Суды жинау, өңдеу және тарату	551.3	551.3	-	551.3	-	-
Қалдықтарды жинау, өңдеу және утилизациялау; материалдарды қайта өңдеу (қалпына келтіру).	69.5	69.5	-	69.5	-	-
Құрылыс	710.1	703.5	17.1	686.5	-	6.5
Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу	626.8	587.1	583.9	3.3	39.6	-

18-кестенің жалғасы

1	2		3	4	5	6
Тасымалдау және қоймалау	0.9	0.9	-	0.9	-	-
Сәулет, инженерлік ізденістер, техникалық сынақтар мен талдаулар саласындағы қызмет	172.2	172.2	-	172.2	-	-
Ғылыми зерттеулер мен әзірлемелер	422.5	422.5	237.0	185.5	-	-
Басқа да кәсіптік, ғылыми және техникалық қызмет	112.0	112.0	112.0	-	-	-
Жоғарғы білім беру	502.9	502.3	17.2	485.0	x	-
Денсаулық сақтау саласындағы ішаралары	3 359.3	3 316.3	229.9	3 086.4	-	43.0

18-кестедегі мәліметтер негізгі шығындардың өнім және технологиялық инновациялармен ұсынылған технологиялық инновацияларды әзірлеуге жұмсалатынын көрсетеді. Маркетингтік инновацияның құны шағын бөлік болып табылады және ол негізінен өңдеу өнеркәсібінде және көтерме және бөлшек саудада. Ұйымдастырушылық инновациялық шығындар денсаулық сақтау мен ауыл шаруашылығында байқалады. ШҚО аудандары бойынша шығындар түрлері бойынша өнім және технологиялық инновациялардың шығындары (Қосымша Д).

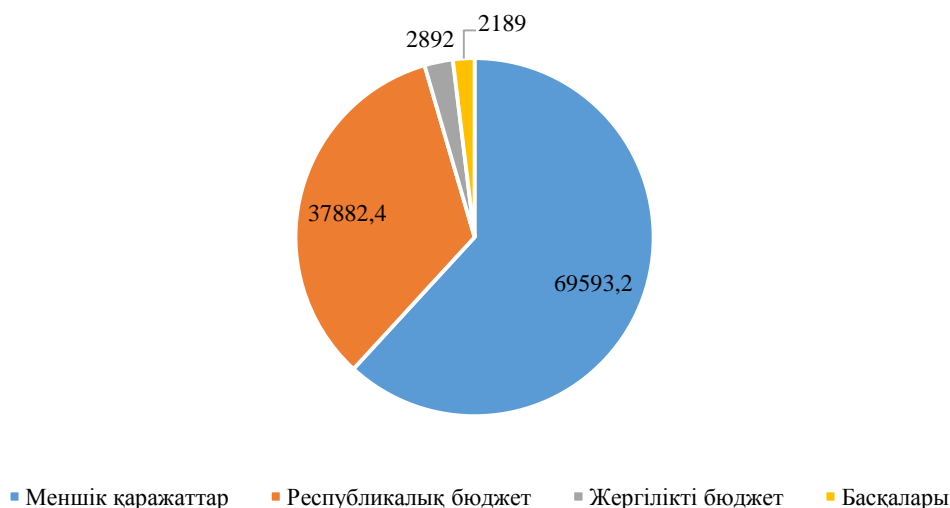
Экономикалық қызмет түрлері бойынша инновацияларға шығындары 19-суретте көрсетілген.

Сурет 19 – Экономикалық қызмет түрлері бойынша инновациялардың шығындары

19-суреттегі деректер инновациялар шығындарының едәуір бөлігі тау-кен өндіру және өңдеу өнеркәсібіне (тиісінше 43,3% және 40,8%), ауыл, орман және балық шаруашылығына - 7,86% келетінін көрсетеді. Ал, басқа қызмет түрлері 3,0 және 0,6% шегінде инновация құнын құрайды.

Сәйкесінше, қаржыландыру көздері бойынша инновациялар шығындар төмендегі 20-суретте келтірілген.

Сурет 20 – Қаржыландыру көздері бойынша инновацияның шығындары

19-кесте деректері жаңа технологиялар мен жабдықтарды жасаған кәсіпорындардың көпшілігі Шығыс Қазақстан облысының қалаларында Өскемен мен Семейде орналасқанын көрсетеді.

Кесте 19 – Шығыс Қазақстан облысындағы жаңа технологияларды жасаған кәсіпорындар саны

Аудандар	Саны			
	жаңа технологиялар мен жабдықтарды жасайтын кәсіпорындар	жасалған жаңа технологиялар мен жабдықтар	жаңа технологиялар мен жабдықтарды пайдаланатын кәсіпорындар	жаңа технологиялар мен жабдықтарды пайдалану
ШҚО	11	56	11	51
Өскемен	6	32	4	19
Курчатов	1	4	2	3
Семей	2	12	2	15
Глубокое	1	7	1	12
Жарма	1	x	1	x
Алтай	-	-	1	1

19-кесте деректері жаңа технологиялар мен жабдықтарды жасаған кәсіпорындардың көпшілігі Шығыс Қазақстан облысының қалаларында Өскемен мен Семейде орналасқанын көрсетеді.

Төменгі 20-кестедегі мәліметтер негізгі шығындардың өнім және технологиялық инновациялармен ұсынылған технологиялық инновацияларды әзірлеуге жұмсалатынын көрсетеді. Маркетингтік инновацияның құны шағын бөлік болып табылады және ол негізінен өңдеу өнеркәсібінде және көтерме және бөлшек саудада. Ұйымдастырушылық инновациялық шығындар денсаулық сақтау мен ауыл шаруашылығында байқалады.

Кесте 20 – Инновация саласындағы серіктестері бар кәсіпорындардың саны

Көрсеткіштер	Серіктестер			
	өз облысының	ҚР облыстары	ТМД елдері	басқа елдер
Жабдықтарды, материалдарды, компоненттерді және бағдарламалық қамтамасыз етуді жеткізушілер	24	51	30	21
Жеке сектордан клиенттер немесе тұтынушылар	18	21	7	4
Мемлекеттік сектор тұтынушылары	9	15	1	-
Бәсекелестер немесе басқа ұйымдар	10	14	5	5
Кеңесшілер, коммерциялық зертханалар немесе жеке зерттеу институттары	7	15	10	5
Университеттер	6	18	7	5
Мемлекеттік немесе жеке ғылыми-зерттеу институттары	7	18	7	4

Республикасының басқа аймақтарынан, ТМД елдерінен және басқа да елдерден серіктестермен ынтымақтаса жұмыс істейтінін көрсетеді. Бұл ретте облыс аудандарының инновациялық қызметін талдау және бағалау инновациялық қызмет негізінен ірі немесе орта кәсіпорындарда жүзеге асырылатынын және кәсіпорындардың көпшілігінде инновациялық даму көрсеткіштері әлі де төмен екенін көрсетті.

Кәсіпорындардағы инновация саласындағы жағдайдың бұлай болуының басты себебі – қаражат пен кадр тапшылығы. 2020 жылы инновацияны қаржыландыру көзі көбінесе кәсіпорындардың жеке қаражаты болды (440 млрд. теңге немесе 82%). Әртүрлі деңгейдегі бюджеттерден жалпы соманың 7,8 пайызы ғана (42 миллиард теңге) бөлінеді, несиелер мен несиелер 12 пайызды (64 миллиард теңге) құрайды.

Әртүрлі жауаптардың ішінде ең көп таралғандары: қаражаттың жетіспеушілігі, жақсартуды қажет етпеу, өйткені инновациялық өнімге сұраныс жоқ. Кейбір респонденттер инновациялық шығындар кәсіпорын үшін тым жоғары, білікті кадрлар жетіспейді деген пікір білдірді.

2020 жылы инновациялық қаржыландырудың негізгі көзі көбінесе кәсіпорындардың жеке қаражаты болды (440 млрд. теңге немесе 82%). Әртүрлі деңгейдегі бюджеттерден жалпы соманың 7,8 пайызы ғана (42 миллиард теңге) бөлінеді, несиелер мен несиелер 12 пайызды (64 миллиард теңге) құрайды.

Әртүрлі жауаптардың ішінде ең көп таралғандары: қаражаттың жетіспеушілігі, жақсартуды қажет етпеу, өйткені инновациялық өнімге сұраныс

жоқ. Кейбір респонденттер инновациялық шығындар кәсіпорын үшін тым жоғары, білікті кадрлар жетіспейді деген пікір білдірді. Осы аталған себептер 21-кестеде келтірілген.

Кесте 21 – Шығыс Қазақстан облысының аймақтарында инновациялық қызметтің жүзеге асырылмау себептері көрсетілген

Себептері	ШҚО	Өскемен қаласы	Семей қаласы	Риддер қаласы	Глубоковский	Алтайский	Шемонаихинский	Курчатов	Аягозский
Қаражаттың жетіспеушілігі	513	251	92	26	18	36	8	10	5
Сыртқы қаржыландыру көздерінен қаражаттың жетіспеушілігі	23	16	2	2	-	-	-	1	-
Инновациялық шығындар тым жоғары	100	43	20	3	5	10	4	-	-
Білікті кадрлардың жетіспеушілігі	31	17	3	-	-	-	4	-	2
Технологиялық ақпараттың болмауы	19	14	3	-	-	-	2	-	-
Нарық туралы ақпараттың болмауы	25	16	3	-	4	-	-	-	1
Инновация үшін серіктестер табудың қиындығы	15	8	7	-	-	-	-	-	-
Нарықтағы қалыптасқан кәсіпорындардың үстемдігі	16	4	11	-	1	-	-	-	-
Инновациялық тауарларға немесе қызметтерге сұраныстың белгісіздігі	108	50	33	8	2	4	3	-	1
Бұрынғы инновацияларға байланысты қажеттіліні жоқ	90	46	21	5	-	2	-	2	-
Инновацияға сұраныстың жоқтығынан қажет емес	505	206	165	21	21	26	17	1	9

Ұйымдастырушылық инновацияларды аудандар бойынша енгізетін кәсіпорындардың саны негізінен Өскемен қаласында ұсынылған, олардың ішінде: бизнесті жүргізу бойынша жұмысты ұйымдастырудың жаңа әдістері (жұмыс тізбегін басқару, бизнесті жүргізу әдісін қайта құрылымдау, жинақталған білімді басқару, жұмыс сапасын басқару, т.б. - 15; жауапкершілікті бөлуді және шешім қабылдауды ұйымдастырудың жаңа әдістері - 8; ұйымдастырудың жаңа әдістері басқа ұйымдармен немесе мемлекеттік органдармен қарым-қатынастар (яғни альянста, серіктестікте және т.б. жұмыс алғаш рет жүргізіліп жатқанда) - 15 және басқа ұйымдастырушылық жаңалықтар - 29.

Маркетингтік инновациялар негізінен Өскемен қаласында жүзеге асырылады, 100% тауарларды жылжытудың жаңа әдістері мен тәсілдері (баспасөзде және бұқаралық ақпарат құралдарында алғаш рет жарнаманы пайдалану, жаңа логотипті, брендті пайдалану және т.б.) және 50% - бұл өнімді орналастырудың жаңа әдістері немесе жаңа тарату арналары (тікелей сату, эксклюзивті сату, өнімді ұсынудағы жаңа тұжырымдама және т.б. пайдалану).

2.3 Депрессивті аудандардың инновациялық дамуын белсендіру мәселелері

Шығыс Қазақстан облысының инновациялық дамуы облыс аймақтарындағы инновациялық белсенділікпен, яғни олардың өзін-өзі жаңарту, өзгерістерге бейімделу, ғылыми-техникалық прогрестің өнімдерін генерациялау және коммерцияландыру қабілетімен анықталады. Сонымен қатар, аймақтың инновациялық жүйесінің дамуына ғылыми-техникалық және өндірістік әлеуеттің шамасы, кадрлармен қамтамасыз ету және жұмысшылардың біліктілік деңгейі, әлеуметтік инновациялардың алғышарттары сияқты бірқатар факторлар шешуші әсер етеді. сондай-ақ инновациялық инфрақұрылымның қолданыстағы және құрылған элементтері, оның инновациялық ортасын қалыптастыру және т.б. Жалпы алғанда, өңір аудандарының, атап айтқанда, депрессияға ұшыраған өңірлердің инновацияға негізделген дамуы бәсекеге қабілеттіліктің ең маңызды факторы болып табылады. Депрессивті аудандарындағы инновациялық белсенділігінің төмендеу себептері 22-кестеде көрсетілген.

Кесте 22 – Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарындағы инновациялық белсенділіктің төмендігінің проблемалары мен себептері

Төмен инновациялық белсенділіктің проблемалары мен себептері	
<p>Өңірлік тапсырыс шеңберінде инновациялар мен инновациялық өнімге қалыптаспаған тұрақты сұраныс.</p> <p>Жаңашыл менеджерлердің жетіспеушілігі.</p> <p>Экономикада жаңа технологиялардың таралуына кедергілердің болуы (салалық реттеу, сертификаттау процедуралары, кедендік және салықтық реттеу).</p> <p>ШОБ субъектілерін инновациялық қызметті дамытуға ынталандыратын бәсекелестіктің болмауы.</p> <p>Кәсіпорындардың көпшілігінде артта қалған технологиялық құрылымдардың басым болуы; кәсіпорындардың жаңа технологиялық шешімдерге бейімділігінің төмен деңгейі.</p>	<p>Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарда жұмыс істейтін адамдар санын қысқарту.</p> <p>Инновациялық белсенділікті мемлекет тарапынан қолдау мен ынталандырудың тиімсіз саласы.</p> <p>Инновациялық ҒЗТКЖ әзірлемелерін тәжірибеге, сондай-ақ RIPP-ке тиімді біріктіретін құралдардың тиімсіздігі.</p> <p>ҒЗТКЖ-ға жеке инвестициялардың болмауы, өңірлердің инновациялық дамуына бизнестің әлсіз тартылуы.</p> <p>Өндірістік секторда инновациялық саясатты қалыптастыру мен жүзеге асыруда МЖӘ төмен деңгейі.</p> <p>Кәсіпкерлердің қысқа уақыт ішінде пайда мен супер пайда табуға деген ұмтылысының басым болуымен бизнес қауымдастығының консерватизмі.</p>

Шығыс Қазақстан облысының инновациялық дамуы саласындағы жағдайдың күшті және әлсіз жақтарын анықтауға және құрылымдауға, сондай - ақ осы жағдайда туындайтын мүмкіндіктер мен қатерлерді бағалауға мүмкіндік беретін сенімді құрал - бұл SWOT-талдауы. Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық бағыттарын таңдау барлық деңгейдегі менеджерлердің SWOT талдауына қаншалықты байыпты қарайтынына байланысты. SWOT-талдау ішкі және сыртқы факторлардың өзара әрекеттестігінің логикалық келісілген схемасы түрінде Шығыс Қазақстан облысының әлеуметтік-экономикалық даму жағдайы мен оның бәсекелестік ортасы туралы белгілі, бірақ шашыраңқы және жүйесіз идеяларды қалыптастыруға мүмкіндік берді. қоршаған орта. Өткізілген SWOT-талдауы аймақтық экономиканың даму проблемаларын да, перспективаларын да анықтауға мүмкіндік берді (23-кесте).

Кесте 23 – Инновациялық қызметтің даму жағдайын SWOT-талдау

SWOT-талдау	
1	
Күшті жақтары (S)	Әлсіз жақтары (W):
1) халықтың жоғары білім деңгейі; 2) инновациялық инфрақұрылым элементтерінің болуы: ЖОО, ҒЗИ, инжинирингтік компаниялар; 3) технологияларды коммерцияландыру кеңсесінің болуы; 4) техника мен технологияларды дамыту жөніндегі бөлімшелері бар ірі кәсіпорындардың болуы; 5) ірі өнеркәсіптік кәсіпорындардың ҒЗЖ және ҒЗТКЖ бойынша өңірлік институттармен өзара іс-қимылы; 6) тікелей шетелдік инвестицияларды қоса алғанда, инвестициялардың оң серпіні; 7) Өскемен және Семей қалаларында индустриялық аймақтардың болуы; 8) инвесторларға қызмет көрсету орталығының (ИҚО) болуы; 9) өңірлік мемлекеттік-жекешелік әріптестік орталығының болуы; дайындық деңгейі жоғары концессиялық жобалардың болуы.	1) бизнестің инновациялық белсенділігінің төмен деңгейі; 2) технологияларды коммерцияландыру мәдениетінің болмауы; 3) қолданыстағы заңнама шеңберінде инвесторларға қызмет көрсету орталықтарының шектеулі мүмкіндіктері; 4) «Ертіс ӘКК ҰК» АҚ-ның инвестициялық жобаларға қатысуы бойынша шектеулі мүмкіндіктері; 5) сыртқы экономикалық ахуалдың нашарлауына байланысты инновацияларды дамытуға арналған бюджет шығыстарын қысқарту; 6) жұмыс істейтін өңірлік инновациялық жүйенің болмауы; 7) өңір аумағында жұмыс істейтін трансұлттық компаниялар шеңберінде инновацияларды таратудың әлсіз әсері; 8) ескірген сауда форматтарының төмен бәсекеге қабілеттілігін консервациялау; 9) өңірлік маңызы бар концессиялық жобаны іске асыратын концессионерлердің валюталық тәуекелдерін сақтандыру тетігінің болмауы.
Мүмкіндіктер (O):	Қауіп-қатерлер (T):
1) өңірлік кластерде инновацияларды дамыту үшін ИИДМБ мүмкіндіктерін пайдалану;	1) жаһандық экономикалық жағдайдың нашарлауына байланысты сыртқы инвесторлардың преференцияларының өзгеруі.

23-кестенің жалғасы

	1
<p>2) ҚР 2025 жылға дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасының және оны іске асыру жөніндегі ЖК мүмкіндіктерін пайдалану;</p> <p>3) мемлекеттік органдармен: инвестициялар және даму министрлігімен, инновацияларды дамыту мәселелерінде ТДҰА-мен өзара іс-қимылды кеңейту;</p> <p>4) «100 нақты қадам» ұлттық іс-шаралар</p> <p>5) жоспары шеңберінде өнеркәсіпті, инвестициялар мен инновацияларды дамыту;</p> <p>б) сыртқы инвесторларды тарту; «мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» ҚРЗ шеңберінде МЖӘ нысандарын кеңейту</p>	<p>2) Отандық кәсіпорындардың шетелдік технологиялық процестерге кірігуінің күрделілігі.</p> <p>3) Қытай өндірушілерімен баға бәсекелестігі.</p> <p>4) Жабдықтарды ұстауға кететін шығындар үнемі өсуі.</p>
Ескерту - Автормен құрастырылған	

Жүргізілген инновациялық саясат Қазақстан экономикасындағы инновацияға сұраныс көздері туралы сұраққа нақты жауап бермейді. Негізгі үміттер оны дәстүрлі өндірістерден алуға байланысты болды. Бұл ретте Қазақстанның тау - кен металлургия секторына келген ірі ТҰК өздерінің инновациялық орталықтарын және коммерцияландыру сатысынан өткен технологияларды алуды басшылыққа алатыны назардан тыс қалды. Ірі жергілікті компаниялар инновацияларды басқаруда әлсіз және технологиялар трансфертіне көбірек көңіл бөледі. Мемлекеттік компаниялар да дәлелденген технологияларға сүйенеді және жергілікті инновацияларды дамытуға байланысты технологиялық тәуекелдерді қабылдауға дайын емес [78].

Осылайша, Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық әлеуеті нарықтық экономика талаптарына сай емес:

– ШҚО РАЖ негізгі элементтері бір-бірінен оқшауланған, МЖӘ жобалары үшін 2020 ССТ шеңберінде мемлекеттік қолдау алу мүмкіндігінің жоқтығы;

– инновациялық, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға қаржылық ресурстардың жетіспеушілігі; экономиканың нақты секторына интеграцияланған кәсіпорынішілік ғылымның ресурстары жоқ;

– жергілікті деңгейде венчурлық қаржыландырудың жоқтығы.

Біздің зерттеулеріміз бір бағытта инновациялық дамуды белсендіру кәсіпорындарда нашар жүргізілетінін, оны басқару депрессивті аймақтардағы кәсіпорындардың ұзақ мерзімді стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған жүйелік іс-әрекеттерден оқшауланғанын және қолданыстағы басқару тетіктерін көрсетті. нарықтық жағдайлармен байланысты ішкі және сыртқы ортаның ерекшеліктерін нашар есепке алады. Сондықтан, облыстың депрессивті аудандарында инновациялық қызмет тиімділігінің төмендігі және олардың стратегиялық мақсаттардан оқшаулануы байқалады.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының аймақтық саясатында «өсу нүктелері» теориясы басым, бұл депрессияға ұшыраған аудандарға тікелей мемлекеттік инвестициялардың төмендеуін болжайды. 2008-2009 жылдардағы дағдарыс кезінде депрессияға ұшыраған аудандарға мемлекеттік көмек негізінен өңірлік еңбек нарығын қолдаудан тұрды, бұл қысқа мерзімде жұмыспен қамту мәселесін ішінара шешті, бірақ сонымен бірге тиімсіз салаларды қайта құрылымдауға мүмкіндік бермеді. Алайда, біздің еліміздің депрессияға ұшыраған аудандарында одан әрі дамудың негізін қалыптастыру үшін дағдарыстың себептерін жою іс жүзінде орындалмай жатыр. Депрессивті аудандардың экономикалық құрылымын қайта құруда елеулі өзгерістер жүргізілмейді. Жағымды жағы, соңғы кездері өңірлік саясаттың басымдылықтарының өзгергенін атап өтуге болады - олар артта қалған өңірлердің инфрақұрылымына инвестиция салудың орнына, бәсекеге қабілеттілік факторларын анықтауға баса назар аудара бастады.

ШҚО қарқынды дамып, халықтың әл-ауқатын арттыра отырып, экономиканың даму қарқынын арттыру үшін барлық алғышарттарға ие. Бұл ретте өңірдің бірегей орналасуы оның елдің саяси, қоғамдық және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі ерекше рөлін айқындайды. ШҚО экспорттық түсімнің едәуір үлесін қамтамасыз ететін Ресей Федерациясымен, Қытай Халық Республикасымен байланыстырушы буын болып табылады.

Облыста ұзақ мерзімді дамуға және жалпыұлттық міндеттерді шешуге ықпал ететін бірқатар стратегиялық резервтер бар:

- өңірдің түсті металдарды өндіру мен терең өңдеудің, металлургия саласындағы технологияларды әзірлеу мен тәжірибелік пысықтаудың ірі орталығы ретіндегі рөлін күшейту;

- инвестициялық тартымдылыққа, ішкі және сыртқы нарықтардың сыйымдылығын ұлғайтуға, жаңа технологияларды енгізуге, шикізат секторынан дайын өнім өндіруге көшуге ықпал ететін жер қойнауын пайдалану сегментін кеңейту;

- азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және экспорттық әлеуетті, бірінші кезекте, Қытай нарығына кеңейту үшін агроөнеркәсіптік кешен сегментін дамыту;

- ішкі сұранысты қанағаттандыру және электр энергиясының тапшылығын болдырмау үшін жаңартылатын энергия көздерін қолдану есебінен энергия қауіпсіздігін нығайту;

- туристік әлеует-ұзақ мерзімді перспективада Шығыс Қазақстанның инновациялық дамуының құрамдас бөлігі, ұлттық экономиканың экономикалық тиімді және экологиялық қауіпсіз саласы.

ШҚО ШОБ сыртқы ортасын бағалау үшін факторлық PEST-талдау жүргізілді, ол сыртқы орта факторларының қайсысы кәсіпкерлікті дамыту перспективаларына елеулі әсер ететінін анықтауға мүмкіндік берді. Барлық факторлар төрт топқа бөлінді: саяси және құқықтық; экономикалық; әлеуметтік және технологиялық және техникалық. Бұл ретте әрбір топ шеңберінде барлық

факторлар ШОК-қа қатысты оң (мүмкіндік ашатын) және теріс (қауіп төндіретін) болып сараланды (24-кесте).

Кесте 24 – Шаруашылық жүргізуші субъектілердің сыртқы орта факторлары

Саяси және құқықтық факторлар	Экономикалық факторлар	Әлеуметтік факторлар	Технологиялық факторлар
1	2	3	4
Оң факторлар			
ШҚО және ҚР үшін ШОК дамытудың басым мәні, бұл қоғам мақсаттарына қол жеткізу үшін мемлекеттік ресурстар мен инфрақұрылымды іске қосуға мүмкіндік береді; Мемлекет басшысы мен Үкіметтің Қазақстанды индустрияландыру, инновацияларды дамыту және технологиялар трансферті жөніндегі мақсатты саясаты; елеулі жеңілдіктер мен преференциялардың болуы.	ШОК өнімдерінің әлеуетті тұтынушылары болып табылатын салалардың өсуі есебінен ҚР экономика қасының экономикалық өсуі және әрта раптандырылуы; - экономиканың шикі заттық емес секторларында кәсіпкерліктің өсуін қамтамасыз ету; - өнеркәсіпті жаңғыртуға және еңбек сыйымдылығы мен энергия тиімділігін төмендетуге бағытталған тиімділікке Инвестициялар; - әлемдік деңгейге сәйкес келетін жаңа технологияларды, инновациялар мен қызметтерді әзірлеу және енгізу, қолданыстағы технологияларды жаңғырту, өнеркәсіптің негізгі салаларын инновациялық дамыту, - интеграцияны дамыту (нарықтарды кеңейту)	жаңа жобаларды іске асыру шеңберінде жаңа өндірістер мен бірлескен компаниялар ашу есебінен жаңа жұмыс орындарын құру; ШОК жұмыс істейтін халықтың табысын арттыру, әлеуметтік жобаларды іске асыру саласында бірыңғай саясатты айқындау; жұмыс орындарын сақтау; халықтың оң өсуі.	инфрақұрылымға инвестициялар; технологиялар трансферті; «ақыл-ой» (басқа елдерден білікті мамандар) импорты; Интернет технологиялар және өзге де қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар, электрондық коммерция жүйесі негізінде ақпараттандыру және кәсіпкерлікті дамыту бағдарламаларын енгізу; өндірістің қазіргі заманғы технологиялары мен тиімділігі жоғары жабдықтардың пайдалануы.
Теріс факторы			
заңнаманы өзгерту мүмкіндігі (банктік, салықтық, кәсіпкерлікті қолдау саласындағы, инвесторлардың құқықтарын қорғау, қоғам үшін арнайы жағдайлар жасау); банктердің кәсіпкерлік	әлемдік экономиканың даму перспективаларының белгісіздігі; 2-деңгейдегі банктердің кредиттік рейтингтерінің төмендеуі; инновациялық саладағы шок дамуының төмен қарқыны; импорттың	шикізаттық емес сектордағы жұмыскерлер кірістерінің төмен деңгейі; ШОКС тоқтатылған немесе банкрот болған жағдайларда қысқарту және	қазіргі уақытта инновациялық инфрақұрылымды дамытудың жоғары емес деңгейі; технологиялар трансферті үшін басқа дамушы елдермен бәсекелестіктің жоғары деңгейі; меншікті

24-кестенің жалғасы

1	2	3	4
субъектілеріне кредит беру шарттарын қатаң дату мүмкіндігі; елде бизнес жүргізу жағдайларының нашарлауы (мысалы, салық ауыртпалығының өсуі); ШОКС-ты мемлекеттік қолдау жоспарларын әзірлеу қажеттілігі.	өсуі есебінен отандық тауарларға ішкі сұраныстың қысқаруы; ЖБ-ны орташа деңгейге трансформациялау тетіктерінің болмауы; негізгі салалардың көпшілігінің шетелден шикізат, материалдар мен технологияларды жеткізуге айтарлықтай тәуелділігі; энергия көздері мен көлік шығыстарының жоғары құны; ішкі нарықтың шектеулілігі және әлемдік өткізу нарықтарынан шалғайлығы; ОПФ-ның тозуы және т.б.	жұмыстан босату тәуекелі; мемлекеттік қолдау	инженерлік және конструкторлық мектептің жоғары емес деңгейі; инженерлік және конструкторлық кадрлардың болмауы; өндірістердің экологиялық қауіпсіздігінің жоғары емес деңгейі; жұмыс істеп тұрған өндірістердің едәуір металл сыйымдылығы

Жалпы алғанда, дамудың саяси және құқықтық факторлары тұрғысынан ШОКС белгісіздігінің әсері көбірек түседі, бұл инновациялық кәсіпкерлікті дамыту бағдарламаларын іске асыру мүмкіндігіне айтарлықтай қауіп төндіреді.

Әлеуметтік факторлар қоғамның хабардар болу, қолдау және ауқымды өзгерістерге қатысу дәрежесіне байланысты ШОК тәуекелдері мен мүмкіндіктерін анықтайды, олардың бір бөлігі инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясы болып табылады. Сондай-ақ, бұл жерде азаматтық институттардың даму деңгейі, инновациялық экономика үшін білікті мамандардың жаңа буынын даярлау үшін гуманитарлық және білім беру инфрақұрылымы сияқты факторлар тобын атап өткен жөн. Сыртқы ортаның технологиялық және техникалық факторлары Қазақстанның ұлттық экономикасын жаңғырту және әртараптандыру мақсаттарына қол жеткізу үшін басқару қажет мүмкіндіктерді, шектеулер мен тәуекелдерді айқындайды. Бұл факторлар инновациялық кәсіпкерлікті дамыту контекстінде, сондай-ақ Қазақстанның ұзақ мерзімді кезеңге арналған даму басымдықтары неғұрлым маңызды және маңызды болып табылады. Шын мәнінде, қазіргі Қазақстан проблемаларының едәуір бөлігі технологиялық шешімді талап етеді (бұл ретте әңгіме инженерлік те, әлеуметтік те технологиялар туралы болып отыр) [79].

Бұл олардағы аймақтық саясат тек әлеуметтік диспропорцияларды азайтуға ғана емес, сонымен қатар артта қалған аумақтарды дамытуға бағытталғандықтан мүмкін болды. Сондай-ақ, барлық аймақтар үшін даму факторларының бірыңғай әмбебап жиынтығы жоқ екені, олардың әрқайсысы өзінше бірегей және жеке көзқарасты талап ететіні анықталды.

Аймақтың даму факторларын бағалау өңірлік даму стратегиясын құрудың қажетті шарты болып табылады. Факторды талдау аумақтық субъекті экономикасының өсуінің негізгі нүктелерін түсінуге көмектеседі.

Аймақтық даму факторларының көптеген классификациялары бар. Аймақтық менеджментті жетілдіру мақсатында факторларды ішкі және сыртқы деп топтастыру барынша қолайлы. Сонымен, сыртқы факторлар деп Қазақстан Республикасының субъектісінің мемлекеттік органдары мен коммерциялық ұйымдардың іс-әрекеттеріне тәуелді емес, аймақтың дамуына елеулі әсер ететін жағдайлар түсініледі:

- елдегі макроэкономикалық жағдай;
- аймақтың дамуына әсер ететін биліктің әрекеттері;
- аймақтың экономикалық-географиялық жағдайы;
- дүниежүзілік тауар, ақпарат және қаржылық алмасу жүйесіне қатысу дәрежесі.

Ішкі факторлар – бұл аймақтық жағдайлар мен меншікті ресурстық әлеуеті, олардың негізінде Қазақстан Республикасының субъектісі өзінің даму стратегиясын негіздейді, бірақ рөлі сыртқы факторлардың әсерінен түзетілуі мүмкін:

- аймақтың табиғи ресурстық әлеуеті;
- демографиялық жағдай және адами әлеует;
- қалыптасқан есеп айырысу жүйесі;
- облыс аумағын инфрақұрылыммен қамтамасыз ету;
- экономиканың ағымдағы құрылымы және қалыптасқан даму тенденциялары;
- аймақ экономикасының бәсекеге қабілеттілігі;
- аймақтағы этномәдени ахуал және ұлтаралық қатынастар.

Даму факторларын бағалау болашақта өңірдің әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын қалыптастырудың негізгі талаптарының бірі болып табылады. Алайда Қазақстан Республикасының барлық аймақтары стратегиялық құжаттарында бұл факторларды бірдей ескермейді.

Сондай-ақ, барлық ішкі факторларға аймақтық билік белсенді түрде әсер ете алмайтынын атап өтеміз. Мысалы, табиғи ресурстық әлеует, экономиканың қазіргі құрылымы өзгеріссіз. Қолданыстағы даму тенденцияларын даму факторларына емес, басқару субъектілерінің ықпалының нәтижелеріне жатқызуға болады. Бәсекеге қабілеттілік факторы барлық басқа факторлардың интегралды көрсеткіші болып табылады, тар мағынада аймақта жаңа инновациялық технологиялар мен өндірістердің болуы деп түсінуге болады.

Депрессивті аймақтарға қатысты даму факторларының жиынтығы органикалық болып табылады. Көбінесе аймақтық билік ықпалына жататын ішкі даму факторларын ғана қолдануға болады. Дотациялар даму факторлары бола алмайды [79, с. 11].

Тиісінше, болашақта өңір экономикасы тиісті мамандықтар бойынша жұмыспен қамтудың ұтымды құрылымы талаптарымен бетпе-бет келуі мүмкін). Өңірде сұранысқа ие мамандықтар бойынша мамандар даярлау қажет.

Сонымен қатар, адами капитал сияқты факторды дамыту өмір сүру сапасын жақсартпайынша мүмкін емес. Өңірдегі еңбек және тұрмыстық жағдай басқа өңірлерге қарағанда жоғары болған жағдайда ғана түлектер облыста қала бастайды. Табысы төмен, күйзеліске ұшыраған өңір үшін білікті мамандардың көші-қонын тоқтату өте қиын болады. Білікті кадрлардың жетіспеушілігі аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын тежейтін факторға айналуы мүмкін. Дегенмен, талдау көрсеткендей, тек кәсіптік-техникалық білім беруді дамыту ғана өңірді оң өсім нәтижелеріне жетелейді. Өңірдегі түлектердің құрылымын ұзақ мерзімді перспективада экономиканың қажеттіліктеріне сәйкестендіру қажет.

Ол үшін аймақтағы мемлекеттік басқарудың түрлі деңгейлерінде мынадай іс-шаралар атқарылуы қажет.

- өңірге болашақта және қазіргі уақытта қандай мамандар қажет екенін анықтау, өңірді дамыту стратегиясын (жоспарын) және басым инвестициялық жобаларды облыстың барлық оқу орындарындағы әртүрлі мамандықтар бойынша орын санымен үйлестіру;

- мектеп бітірушілерінің ата-аналар жиналысын өткізу, оларды өңірдің қазіргі еңбекке деген қажеттілігі туралы хабардар ету;

- талап етілмеген мамандықтар бойынша студенттерге арналған орындардың санын қысқартып, олардағы студенттердің білім сапасына ерекше бақылау жасау;

- мектептерде, колледждерде, институттарда оқытылатын пәндер бойынша аймақтың ерекшеліктеріне (экономикалық және ресурстық жағынан да) назар аудару және аймақты бүкілресейлік көрсеткіштермен салыстыру;

- басқа өңірлердегі жұмыс істеп тұрған оқу орындарымен бірлесе отырып, облыста мамандандырылған мамандықтар бойынша техникумдар, колледждер, институттар құру;

- жұмыспен қамту қызметі базасында қызметкерлердің біліктілігін арттыру үшін әртүрлі курстар ұйымдастыру, сондай-ақ мүмкіндік беру;

- басым бағыттар бойынша қайта даярлау.

Облыс кәсіпорындарын қызметтің жұмысы және оның жоғары әлеуметтік маңыздылығы туралы хабардар ету.

Облыс аудандарында білім беру факторының халық табысының өсу қарқынынан асып түсуімен мамандардың басқа пәндерге бұдан да көп кетуі орын алуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Сондықтан кәсіптік білім беруді дамытумен қатар бәсекеге қабілетті жалақымен жаңа жұмыс орындарын ашуды ынталандыру қажет. Облыстың білім беру жүйесін жетілдіру жалпы облыстың күйзеліске ұшыраған аудандарының дамуына ықпал ете алады, инновациялық ортаны ынталандырады. Өз кезегінде инновацияларды дамыту облыс аудандарына, оның ішінде инфрақұрылымды дамытуға инвестиция тартуға мүмкіндік береді.

Білім беру ортасы күйзеліске ұшыраған аймақтың экономикасын дамытудың негізгі факторына айналуы мүмкін, бірақ сарапшылардың

пікірінше, орта мерзімді перспективада ғана көрінетін нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Сонымен қатар, ШҚО субъектілерінің әлеуметтік-экономикалық және инновациялық қызметін талдау алға қойылған мақсатқа қол жеткізудің негізгі проблемасы жекелеген субъектілердің даму деңгейіндегі және ерекше проблемалық мәртебесі бар аймақтық құрылымдардың болуы болып табылатынын көрсетті. Олардың арасында өңірлердегі депрессивті аудандар өзіне ерекше назар аударады. Олар бұл мәртебеге ел экономикасындағы трансформациялық және дағдарыстық тенденциялар нәтижесінде ие болды. Елдің бірыңғай өсімін молайту жүйесінің құрамдас бөліктері болып табылатын депрессивті аймақтар белгілі бір жағдайлар жасау кезінде орнықты өзін-өзі дамытуды қамтамасыз ету үшін оларда қалыптасқан өнеркәсіптік-өндірістік, ғылыми-техникалық, адами, табиғи-ресурстық әлеуетті пайдалана алады. Осы міндеттерді шешуде, біздің ойымызша, прогрессивті технологиялар мен технологияларды енгізу негізінде салаларды жаңғырту арқылы депрессивті аймақтардың инновациялық дамуын қамтамасыз ету, жоғары технологиялық салалардың жедел дамуын қамтамасыз ету және өнеркәсіптік өндірістің жалпы көлеміндегі инновациялық өнімдердің үлесін арттыру қажет [80].

Сонымен қатар, ШҚО-да бұрын әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан дамыған, өнеркәсіптік-өндірістік әлеуеті жоғары өңірлік жүйелер болып табылатын және өнеркәсіптік, ауыл шаруашылығы өнімдерінің жекелеген түрлерін өндіру немесе әлеуметтік қызметтер көрсету бойынша өңіраралық еңбек бөлінісінде белгілі бір орын алған депрессивті аймақтар қалыптасты. Қазіргі уақытта олар экономиканың негізгі салаларында, әсіресе аймақаралық және халықаралық еңбек бөлінісіндегі аймақты өндірістік мамандандыру саласы ретінде ұсынатын салаларда өндірістің құлдырауынан туындаған экономикалық дағдарысты бастан кешуде.

Депрессивті аймақтардың сипаттамалары:

- оларда қалыптасқан өнеркәсіптік-өндірістік әлеуеттің салыстырмалы түрде жоғары деңгейі;
- өңір экономикасы құрылымындағы өнеркәсіптің салыстырмалы жоғары үлес салмағы;
- өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылым салаларын жеткілікті дамыту;
- қалыптасқан жоғары білікті адами капитал;
- экономиканың негізгі салаларында, әсіресе өнеркәсіпте өндірістің айтарлықтай төмендеуі;
- инвестициялық және тұтынушылық сұраныстың төмендеуі;
- ресурстық әлеуетті пайдаланудың төмен деңгейі;
- жұмыс орындарының қысқаруы және жұмыссыздықтың өсуі;
- жалпы өңірлік өнім өндіру көлемінің төмендеуі;
- өңірлік және жергілікті бюджеттердің кіріс бөлігін азайту, өңірдің 1 тұрғынына есептегендегі нақты кірістерді және елдің орташа көрсеткіштерімен салыстырғанда барлық деңгейдегі бюджеттердің шығыстарын қысқарту.

2020 жылдың қорытындысы бойынша ел өңірлерінің бюджеттік өзін-өзі қамтамасыз етуі төмен деңгейде қалып отыр. 17 өңір мен Республикалық маңызы бар қалалардың тек төртеуі ғана өзін-өзі асырай алады. Қалған субсидияланатын облыстардың кіріс бөлігі көп жағдайда трансферттерден тұрады. Болжам бойынша үш жылдық бюджет бойынша алдағы жылдары жағдай өзгермейді. Дотацияланатын өңірлер тізімінде екінші орында өнеркәсіптік дамыған Шығыс Қазақстан. Оған 163,9 млрд. теңге бөлінді. Өңірдің кара және түсті металлургиясының өнеркәсіптік алыптарының корпоративтік салығы республикалық қазынаға кететіндіктен, жергілікті бюджеттің меншікті кірістері ЖТС, әлеуметтік салық және акциздер есебінен қалыптастырылды. Өткен жылы бұл сома 112 млрд. теңгені құрады. Бұл ақша Шығыстың білім беру, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, ауыл шаруашылығына деген өсіп келе жатқан қажеттіліктерін өтеуге жетпейді.

Депрессивті аймақтарда әлеуметтік-экономикалық дамуды басқарудың қолданыстағы тетіктері жеткілікті тиімді емес және бірқатар жағымсыз құбылыстарды тудырады: инвестициялық және репродуктивті процестер баяулады, бәсекеге қабілетті өнім шығару азаяды; экономиканы құрылымдық қайта құруды, баға белгілеуді, өндірушілер мен тұтынушылардың экономикалық қатынастарын басқару әлсіреді. Бартерлік қатынастардың қолданылу аясының кеңеюінен туындаған тауар-ақша айналымы бұзылды. Экономиканың әртүрлі салаларындағы өндіріс субъектілері арасындағы төлемдер тәртібінің әлсіреуі қаржылық тапшылыққа, депрессивті аймақтардың экономикасын дамытуды мемлекеттік реттеу мүмкіндіктерінің шектелуіне әкелді. Басқарудың әртүрлі деңгейлеріндегі (кәсіпорын, өңірлер мен ел экономикасы) топтық мүдделер арасындағы қайшылықтар тереңдей түсуде. Өндіріс тиімділігі төмендейді, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуы, халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасы сараланады [81].

Қазіргі кезеңде облыстың депрессивті аудандарының экономикасында өнеркәсіп нашар дамыған. Бұл топтың кейбір аудандарында аудандардың әлеуметтік-экономикалық дамуында белгілі бір маңызы бар бірде-бір өнеркәсіптік кәсіпорын жоқ. Олар өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымның даму деңгейі бойынша республиканың орташа көрсеткіштерінен едәуір артта қалып отыр. Олар жұмыс орындарының үлкен жетіспеушілігімен, жұмыспен қамту мен халықтың өмір сүру деңгейінің төмендігімен сипатталады. Республика аудандарының бұл тобы мемлекеттік қолдауға аса мұқтаж, мемлекеттік билік органдарының ерекше назарын талап етеді.

Облыс аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының біркелкі еместігі байқалады. Бұл өзара байланысты көрсеткіштердің үш түрінің өсу қарқынының айырмашылығымен көрінеді:

- а) экономикалық ресурстар аймақтарында пайдаланылатын көлемдер мен сапалар;
- ә) өндірілетін тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің көлемдері;

б) оларда орналасқан экономикалық субъектілер сатып алатын игіліктер көлемі.

Пайдаланылатын ресурстар көлемінің өсуі тұрғысынан аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының біркелкі еместігін келесі көрсеткіштердің динамикасын салыстыру арқылы бағалауға болады: негізгі қорлардың мөлшері; жұмыспен қамтылған халық саны; экономикалық белсенді халық саны. Олардың қатарына кәсіпорындар мен ұйымдар санының өсуін де қосу керек. Оның ұлғаюы аймаққа қосымша ресурстарды тарта алатын кәсіпкерлік белсенділіктің артуын көрсетеді. Өндірілетін тауарлар мен қызметтер көлемі тұрғысынан аймақтардың біркелкі дамымауы, ең алдымен, жан басына шаққандағы ЖӨӨ өсуімен, ал субъектілер сатып алатын тауарлар көлемі тұрғысынан - аймақ халқының орташа өмір сүру деңгейінің көрсеткіштерімен бағаланады [82].

Аймақтың аудандары арасындағы ресурстар көлемінің өсу қарқынындағы айырмашылықтар 25-кестеде көрсетілген.

Кесте 25 – Аймақтың аудандары арасындағы ресурстар көлемінің өсу қарқынының арақатынасы (2020)

ШҚО аудандары	Көрсеткіштің өсу қарқынының ШҚО көрсеткішінің өсу қарқынына қатынасы			
	экономикалық белсенді халық саны	жұмыспен қамтылған халық саны, мың адам	негізгі қорлардың құны, млн. теңге	кәсіпорындар мен ұйымдар саны
ШҚО	713,6	679,1	494597	14462/35/2295
Абай	7,2	6,8	2848	102
Алтай	47,7	36,1	29303	488
Аягөз	34,3	32,7	77400	320
Бесқарағай	9,0	8,6	10381	136
Бородулиха	19,7	18,9	8586	224
Глубокое	35,2	33,5	14823	366/2/61
Жарма	19,5	18,5	55802	245
Зайсан	18,4	17,5	6995	218
Катонқарағай	12,7	12,2	3671	223
Көкпекті	15,2	14,5	4864	245
Күршім	12,6	12,0	4655	195
Тарбағатай	18,5	17,5	6756	223
Ұлан	21,1	20,1	5586	273
Үржар	38,8	36,2	10254	285
Шемонаиха	24,4	23,3	17693	304
Курчатов қ.	7,3	7,0	5474	115/5
Риддер қ.	31,1	29,7	27901	409/2/55
Семей қ.	174,0	165,3	68631	3254/8/751
Өскемен қ.	177,6	168,7	132974/2614	6837 /18/1423

ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректерін талдау әлеуметтік-экономикалық даму қарқынында тек ҚР өңірлері арасында ғана емес, олардың

ішінде – ҚР субъектілері арасында, сондай-ақ ҚР субъектілерінің ішінде-оларға жататын аймақтар арасында елеулі айырмашылықтардың бар екендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл айырмашылықтар аймақтардағы ресурстарды пайдалану ерекшеліктерімен ғана емес, сонымен бірге олардың аймақтар арасындағы қозғалысымен де байланысты. Белгілі бір аймақтарда ресурстардың шоғырлануы болды, олар оларды тарту орталықтарының рөлін атқарды [83].

Еңбек әлеуетінің өсу қарқынындағы арақатынас екі негізгі көрсеткішпен анықталды: көші-қон сальдосының мөлшері және халықтың табиғи өсуі. Облыс аудандарында халықтың табиғи өсуінің неғұрлым жоғары көрсеткіштері және халықтың салыстырмалы түрде аз көшіп кетуі байқалады. Сондықтан ол еңбек әлеуеті санының өсу қарқыны бойынша көшбасшы болды (26-кесте).

Кесте 26 – Ресурстар көлеміндегі облыс аудандары үлесінің өзгеруі

ШҚО аудандары	Ауданның экономикалық белсенді халық санындағы үлесі, жылдар		Ауданның жұмыспен қамтылған халық санындағы үлесі, жылдар		Негізгі қорлар көлеміндегі ауданның үлесі, жылдар		Кәсіпорындар мен ұйымдар қатарындағы ауданның үлесі, жылдар	
	2010	2019	2010	2019	2010	2019	2010	2019
ШҚО	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Абай	1,0	1,01	1,02	1,00	1,02	0,5	0,80	0,7
Алтай	6,2	6,68	6,31	5,32	5,87	5,9	3,87	3,37
Аягөз	4,8	4,81	4,98	4,81	1,14	15,6	2,09	2,21
Бесқарағай	1,26	1,26	1,62	1,26	0,34	2,10	1,16	0,94
Бородулиха	3,17	2,76	3,09	2,78	2,75	1,74	1,59	1,55
Глубокое	5,08	35,2	4,98	4,93	2,81	3,0	2,89	2,53
Жарма	3,58	4,93	3,49	2,72	3,0	11,3	1,86	1,69
Зайсан	2,82	2,57	2,75	2,58	3,27	1,4	1,35	1,51
Катонқарағай	2,89	1,78	2,81	1,79	1,13	0,7	2,01	1,54
Көкпекті	2,89	2,13	2,81	2,13	0,91	0,98	1,81	1,69
Күршім	2,80	1,76	2,79	1,76	0,88	0,94	1,55	1,34
Тарбағатай	4,14	2,59	4,04	2,58	4,25	1,37	1,71	1,54
Ұлан	3,27	2,96	3,17	2,96	1,27	1,13	1,93	1,89
Үржар	5,88	5,44	5,76	5,33	2,52	2,07	1,92	1,97
Шемонаиха	3,83	3,42	3,72	3,43	3,0	3,58	2,58	2,10
Курчатов қ.	0,88	1,02	0,86	1,03	2,234	1,11	0,90	0,79
Риддер қ.	4,45	4,36	4,30	4,37	6,25	5,64	3,47	2,83
Семей қ.	22,05	24,38	20,81	24,3	15,06	13,88	24,9	22,5
Өскемен қ.	23,0	24,89	20,65	24,8	42,30	26,89	41,57	47,28

Экономикалық өсу факторларының бірі инвестициялық белсенділік болып табылады. 2019 жылдың негізгі капиталына инвестициялар көлемі 235 601,4 млн. теңгені немесе 2018 жылға 108,8% құрады. Инвестицияларды қаржыландыру көзі кәсіпорындардың, ұйымдардың және халықтың меншікті

қаражаты (жалпы көлемнің 73,4%), бюджет қаражаты (17,7%), банк кредиттері (3,3%), басқа да қарыз қаражаты (5,6%) болып табылады.

Негізгі капиталға инвестициялар бағытталған басым салалар ауыл, орман және балық шаруашылығы (45,7%), өнеркәсіп (13,4%), жылжымайтын мүлікпен операциялар (12,8%), Көлік және қоймалау (12,2%) болып табылады. 2019 жылдың жартыжылдығында ШҚО инвестицияларының жалпы ағыны 1016,5 млн. АҚШ долл. құрады, 2018 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда инвестициялар ағыны 7,9%-ға төмендеді (27-кесте).

Кесте 27 – ШҚО инвестицияларының жалпы ағыны. Қаңтар-маусым (млн. АҚШ долл.)

Атауы	Барлығы		Қорытынды өсу		ҚР үлесі,%	
	2019/06	2018/06	2018/06		2019/06	2018/06
Қазақстан	12130,8	12522,4	96,9	-391,6	100	100
ШҚО	1016,5	1103,8	92,1	-87,3	8,4	8,8

Бірінші орында Атырау облысы (2019 жылы 47,3%, 111,7%), екінші орында - Алматы қаласы (21,0%, 90,8%) және ШҚО ТШИ ағынының сомасы бойынша көшбасшылар үштігін тұйықтайды: 1 млрд. АҚШ долл. АҚШ долларын құрады, үлесі – ҚР-дан 8,4%.

Бүгінде ШҚО-ның өнеркәсіптік кәсіпорындары айналасында ірі индустриялық орталықтар жылдам қарқынмен өсіп келеді. Көршілермен тығыз ынтымақтастық үлкен қаржы құюды талап ететін жаңа инновациялық жобалар үшін қолайлы әсер етеді. 2019 жылы өңірге шамамен 490 миллиард теңге инвестиция тартылды. Бұл соманың үштен бірі-шетелдік капитал. Қазақстанның барлық өңірлерінде инвестициялық жобаларды іске асыруда негізгі қолдауды және жәрдемдесуді «Kazakh Invest ҰК» АҚ бір мезгілде әкімдердің штаттан тыс кеңесшілері болып табылатын өңірлік өкілдердің жеке желісі арқылы көрсетеді. Әкімдіктермен өзара тығыз іс-қимыл жасай отырып, әлеуетті және жұмыс істеп тұрған инвесторларға жергілікті атқарушы органдармен және бизнес өкілдері-әлеуетті әріптестермен кездесулерді қамтитын өңірлерге сапарларды ұйымдастырудан бастап, инвестициялық қызметті іске асыру үшін қажетті қызметтерді алуға жәрдемдесуге және инвесторлардың бизнес жүргізу жағдайларына қанағаттануына мониторинг жүргізуге дейін жергілікті деңгейде жан-жақты қолдау көрсетіледі. Жергілікті деңгейде Kazakh Invest ұсынатын ең көп таралған қызметтер: инвестициялық алаңды іздеуге және таңдауға жәрдемдесу; қажетті рұқсат құжаттарын алу (лицензиялар, сертификаттар және т.б.); қазақстандық серіктесті таңдауда ұсыныстар, инвестициялық жобаларды іске асыру барысында туындайтын мәселелерді шешуге көмек және т.б.

Еліміздің барлық өңірлерінде инвестициялар тартуға мамандандырылған ұйымдар ұсынылған мамандандырылған фронт-офистер белсенді түрде ашылууда. Олардың құрамы облыстар мен Республикалық маңызы бар қалалар әкімдерінің шешімімен айқындалады, фронт-офистердің жұмысын Kazakh

Invest өңірлік өкілдері үйлестіреді. Өңірдің көршілермен бизнес-байланыстарын нығайтуға басты кеме қатынасы магистралі-Ертіс те ықпал етеді. Түсті металлургия, машина жасау, энергетика, Ағаш өңдеу белсенді дамуда. 2019 жылдың қорытындысы бойынша өнеркәсіп өндірісінің көлемі 9%-ға артты.

Туристтік индустрия бүгінде экономикалық өсудің драйвері және жаңа жұмыс орындарын құрудың көзі бола алады. Бірақ бұл үшін инфрақұрылымды дамыту қажет, көлік-логистикалық инфрақұрылымды дамыту ішкі туризмнің ауқымын едәуір ұлғайтуға мүмкіндік береді [84]. ШҚО өңірлер арасында кластерлік құрылымдарды қалыптастыру және дамыту тұрғысынан ең тартымды болып табылады.

Бүгінгі таңда мемлекеттік билік тарапынан шекара маңындағы аймақтарға ерекше назар аудару қажеттілігі бар, өйткені шекара маңындағы аймақтарда жағымсыз процестер (заңсыз көші-қон және криминогендік және террористік сипаттағы басқа да тәуекелдер), сондай-ақ оң (туризмді дамыту, өзара тиімді сауда-экономикалық және ғылыми-техникалық ынтымақтастық және т.б.) болуы мүмкін, Ресей Федерациясымен шекара маңындағы аймақтар Риддер қаласы, Бесқарағай, Зырян, Бородулиха, Глубокое, Шемонаиха және Катонқарағай аудандары болып табылады. Қытай Халық Республикасымен Күршім, Зайсан, Тарбағатай және Үржар аудандары шекараласады. Шекара маңындағы аудандарды дамыту бағдарламалары әзірленді, онда инфрақұрылымды жақсартуға, Ауыл шаруашылығын, кәсіпкерлікті, білім беру және денсаулық сақтау салаларын дамытуға, сондай-ақ жаңа жұмыс орындарын құруға көңіл бөлінді. Сонымен қатар, осы аудандардың инновациялық дамуын белсендіру мәселелері қалып отыр.

ШҚО-ның Қытаймен шекаралас аймағының көптеген депрессивті аудандарының әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктері мыналардан көрінеді:

- өнеркәсіп өндірісі мен ауыл шаруашылығын дамытудың қысқаруы немесе неғұрлым төмен қарқыны (орташа республикалық деңгеймен және ҚР Орталық өңірлерінің көрсеткіштерімен салыстырғанда);

- негізгі құралдардың жоғары тозуы, түбегейлі санацияны не жаңа технологиялық негізде жабуды және қалпына келтіруді талап ететін сақталып қалған кәсіпорындардың технологиялық артта қалуы;

- аймақтың әлсіз инфрақұрылымдық жайластырылуы, байланыс және коммуникация, көлік инфрақұрылымы және логистика, қызмет көрсету саласы және т.б. сияқты салалардың болмауы немесе жеткіліксіз дамуы;

- халықтың әлеуметтік қызметтермен, оның ішінде, әсіресе ауылдық елді мекендерде білім беру және денсаулық сақтау қызметтерімен қамтамасыз етілуінің төмен деңгейі;

- қолайсыз іскерлік ахуал және кәсіпкерлер белсенділігінің төмендеуі;

- ШОК-тың, әсіресе инновациялық дамудың әлсіз дамуы;

- тиімді жұмыс орындарының жеткіліксіздігі, Жұмыспен қамтудың төмен деңгейі және жұмыссыздықтың жоғары;

– халықтың табыс деңгейінің төмендігі (орташа республикалық деңгеймен салыстырғанда);

– еңбекке қабілетті халықтың өңірден көшіп-қонуының өсуі және соның салдарынан біліктілік деңгейінің, еңбек ресурстарының төмендеуі, халықтың картаюы, қаңырап қалған елді мекендердің пайда болуы.

Шекара маңындағы аймақтарда экономиканың құлдырауы географиялық орналасуымен және нарықтық қайта құрулардың Тарихи шарттасқан процестерімен, Ауыл шаруашылығын жүргізуге жарамды табиғи ресурстар мен жерлердің болуымен немесе болмауымен, өндірістік әлеует пен инфрақұрылымның даму деңгейімен ғана емес, сондай-ақ аймақтарды кеңістіктік ұйымдастыру мен басқарудағы кемшіліктермен де түсіндіріледі. Басқаша айтқанда, шекара маңындағы өңірлер дамуының депрессивті сипаты көбінесе инфрақұрылымның өсуі мен дамуының ішкі ресурстарын тиімді пайдалануды әлсіз ынталандыратын жеткіліксіз тиімді өңірлік саясатқа негізделген [85].

Облыстың депрессивті аудандарында инновациялық дамуды жандандыру проблемалары негізінен инфрақұрылымға инвестицияларды ынталандыруға бағытталған депрессивті аймақтарға қатысты саясаттан туындады. Олар артта қалған аудандарды дамытуға үлес қоса алады деп есептелді. Қазақстан Республикасында аймақтардың депрессивті аудандары және оларға қатысты арнайы қолдау шараларын қолдану мүмкіндігі туралы заң жоқ. Бұл ретте облыстың барлық депрессивті аудандарына инвестиция тартуға мүмкіндігі жоқ.

Осылайша, облыстың депрессивті аудандарындағы инновациялық дамуды белсендіру мәселелерін зерттеу мынаны көрсетті:

– депрессивті аудандардағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық белсенділігін ынталандыру үшін аймақтық инновациялық саясаттың қағидаттарын әзірлеуге әсер ете алатын басқарудың түбегейлі жаңа тәсілдері талап етіледі;

– аймақтық саясатты іске асыру тәсілдерін өзгертіп, тікелей мемлекеттік қолдаудан мақсатты өңірлік бағдарламаларды инвестициялауға және облыстың күйзеліске ұшыраған аймақтарын ынталандырудың жанама әдістерін қолдануға көшкен жөн.

3 ЖАҢҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДА ШҚО ДЕПРЕССИВТІ АУДАНДАРЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУДЫ БЕЛСЕНДІРУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

3.1 Облыстың депрессивті аудандарында инновациялық белсенділік пен сезімталдықты ынталандырудың экономикалық тетіктерін жетілдіру

Жалпы, жұмыстың екінші тарауында зерттеулер көрсеткендей, ШҚО аудандары негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер бойынша, оның ішінде инновациялық даму деңгейі бойынша айтарлықтай дифференциацияға ие. Бұл олардың әлеуметтік-экономикалық гетерогенділігін көрсетеді және индустриялық-инновациялық сипаттағы белгілі бір шиеленісті тудырады. Демек, өңірлік саясат аймақтық сәйкессіздіктерді азайтуға ғана емес, сонымен қатар ШҚО-ның барлық аумағында халықтың әл-ауқатын қамтамасыз етуге бағытталған түрлі ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктермен іске асырылуы тиіс. Сонымен қатар, қазіргі уақытта ШҚО экономикасына жаңа әлеуметтік-экономикалық және технологиялық үрдістер әсер етуде. Осылайша, жаһандану және бәсекелестікті күшейту жағдайында ШҚО дамуының тұрақтылығы жаңғыртуды жүзеге асыру жағдайында инновациялық дамуды белсендіру проблемаларын шешуге ықпал ететін ішкі ерекше факторларды пайдалануға байланысты болады.

ШҚО үшін оның едәуір аумағы, табиғи-географиялық және шаруашылық жағдайларының әртүрлілігі мен әртектілігі бар көптеген әлеуметтік-экономикалық процестердің айтарлықтай айқын өңірлік аспектісі бар. Жаңғырту процесі де ерекшелік емес. Бір жағынан, индустрияландыру өндіріс деңгейлеріндегі өзгерістерге, облыс аудандарының мамандануын жақсартуға, аймақтарды дамытудың маңызды факторы ретінде табиғи ресурстарды пайдалануға мүмкіндік береді. Жаңа технологиялар индустрияландырудың негізгі бағыттарының бірі ретінде, әсіресе ресурс және еңбекті үнемдейтін, қалдықсыз, суды аз қажет ететін технологиялар, жетілдірілген техникалық құралдар өндірісті орналастырудың дәстүрлі факторларының әсерін жұмсартуға мүмкіндік береді.

Екінші жағынан, аймақтық факторлардың жиынтығын индустрияландырудың қарқыны мен ауқымына әсер ететіні сөзсіз. Технологиялық даму дәрежесі, аймақтың экономикасы, ғылыми базамен қамтамасыз ету, кадрлармен қамтамасыз ету, отын-энергетикалық, минералды-шикізат, жер, су және рекреациялық ресурстардың болуы мен ерекшеліктері, сондай-ақ экологиялық шектеулер.

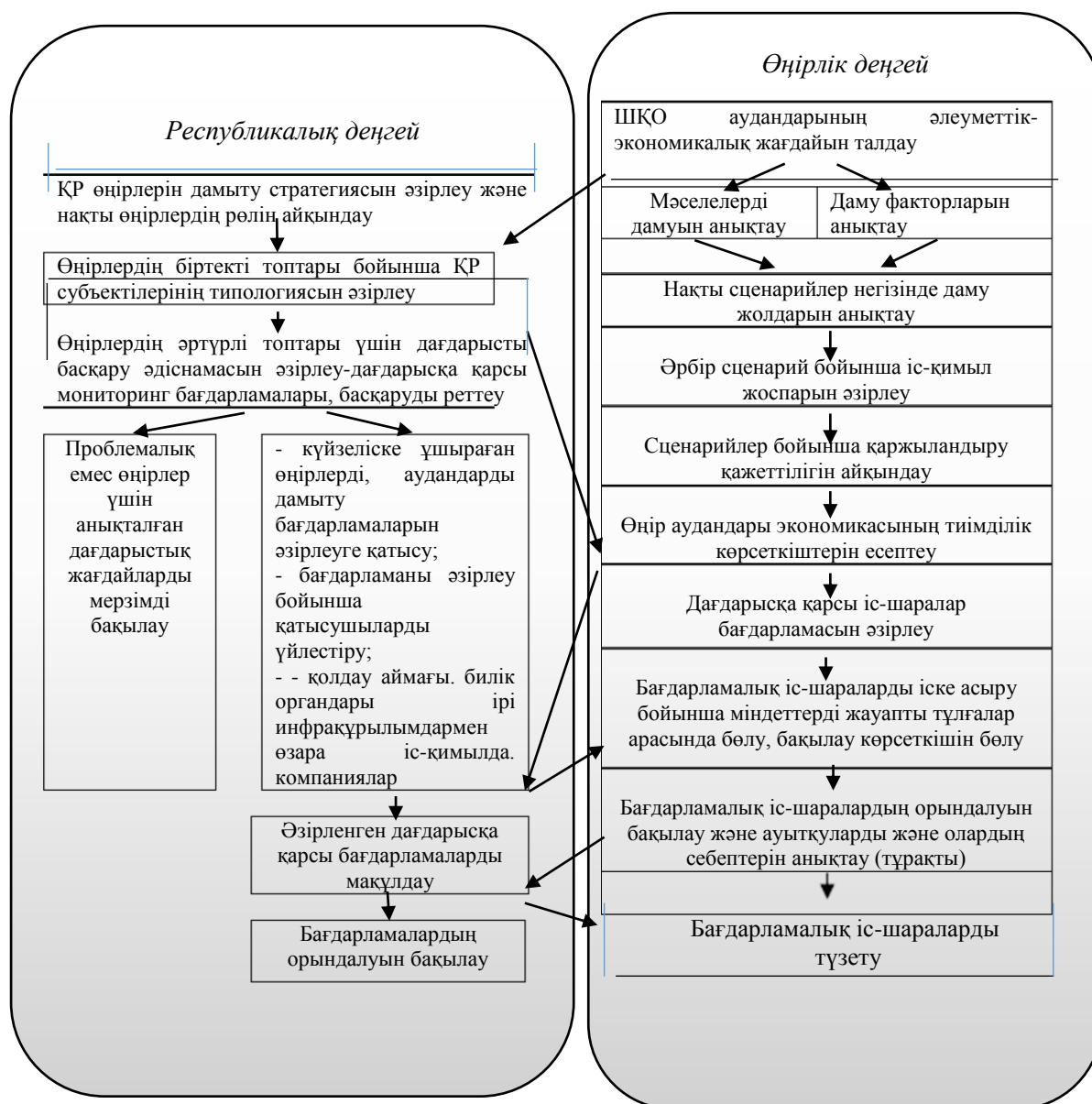
Осыған байланысты жаңғырту жағдайында депрессивті аудандардың инновациялық дамуын белсендірудің тиімді ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктерін әзірлеу ерекше маңызға ие болуда.

Бұл ретте экономиканы жаңғырту осы аудандардың экономикасына дамудың индустриялық-инновациялық векторын беру жөніндегі бірқатар қағидаларды, міндеттерді шешуді көздейді. Артықшылықтар ретінде орналасқан жердің пайдасы, табиғи ресурстармен қамтамасыз етілуі, білікті

адами капиталдың болуы, инфрақұрылымның қол жетімділігі тартылуы мүмкін. Артықшылықтардың түріне байланысты әртүрлі өсу нүктелері қосылады. Бұл өңдеу секторының дамыған әлеуеті бар аудандар немесе тиімді геоэкономикалық жағдайы бар аудандар және еркін экономикалық аймақтар жиі құрылатын шекара маңындағы аудандар; ресурстарды қарқынды игеру аудандары [86].

Облыс ауданын депрессия жағдайынан шығару ШҚО-ның осы ауданы үшін әзірленуі тиіс басқару тетігін (тіпті дағдарысқа қарсы басқару да болуы мүмкін) пайдалану арқылы жүреді.

Облыстың депрессивті аудандарын дағдарысқа қарсы басқару тетігінің сызбасы 21-суретте көрсетілген.

Сурет 21 – Облыс аудандарының дағдарысқа қарсы басқару тетігінің құрылымы

Ескерту - Автормен құрастырылған

Депрессивті аудандарды дағдарысқа қарсы басқару тетігі ретінде белгілі бір шаралар жүйесі түсініледі, оны қолдану арқылы дағдарыс кұбылыстары аудан деңгейінде анықталады және олардың теріс салдары толығымен жойылғанға дейін азаяды, бұл аймақтың одан әрі дамуына мүмкіндіктер ашады [87].

Біз облыстың депрессивті аудандарын дағдарысқа қарсы басқарудың екі деңгейлі тетігін қолдануды ұсынамыз: бірінші деңгей - республикалық, екінші деңгей - аймақтық. Басқару объектісі-Депрессивті аймақ. Дағдарысқа қарсы басқарудың жергілікті деңгейін өңірді дағдарысқа қарсы басқару тетігінде іске қосқан жөн республикалық деңгейде дағдарысқа қарсы басқару тетігін қолданудың негізгі мақсаты тұтастай алғанда елдің әл – ауқатын барынша арттыру болып табылады, ал өңірлік деңгейде бұл қолда бар ресурстардың өнімділігін барынша арттыру және қолда бар әлеуетті дамыту болып табылады. Республикалық деңгейдің рөлі аудандардың (аймақтардың) біртекті топтарын анықтау, мониторинг жасау, дағдарысқа қарсы іс-шараларды жасау әдістемесін әзірлеу, делдал, сондай-ақ бақылаушы рөлін жүзеге асыру болып табылады. Тетіктің жұмысын қамтамасыз ету жөніндегі қызметтің негізгі бөлігі өңірлік деңгейге келеді, өйткені дәл сол жерде дағдарыстық кұбылыстардың іргелі себептері анықталуы, іс-қимыл жоспары әзірленуі және іске асырылуы, орындалуын үздіксіз бақылау жүргізілуі тиіс.

Тетіктің негізгі элементтері дағдарыстық жағдайларды анықтау және оларды еңсеру жөніндегі шараларды әзірлеу болып табылатынын атап өткен жөн. Іс жүзінде дағдарысты анықтау біртекті топтар бойынша ел өңірлерінің типологиясын әзірлеу арқылы өңірлік деңгейде іске асырылуы мүмкін, ал өңір деңгейінде дамудың ұзақ мерзімді үрдістерін талдау қажет. Дағдарысты республикалық деңгейде еңсеру жөніндегі шараларды әзірлеу – бұл өңірлер типтері бойынша дағдарысқа қарсы басқару әдіснамасын жасау, ал өңір деңгейінде – нақты іс-шаралар жоспарын жасау.

Депрессивті ауданды дағдарысқа қарсы басқару құралы кешенді даму бағдарламасы болуы мүмкін, онда ауданның проблемалары анықталады, оларды шешу жолдары мен іске асыру тетігі табылады. Сонымен бірге, бұл бағдарламаны тек аймақтық қатысушылар ғана емес, сонымен бірге республикалық билік органдары, көрші аймақтар, жергілікті құрылымдар, ғылыми қауымдастық және жергілікті кәсіпорындар әзірлеуі керек. Бағдарламаны құру үшін сіз аймақтың аудандарын топтарға біріктіре аласыз, бірақ тек аймақтық жақындық негізінде ғана емес, сонымен қатар олардың проблемалары мен мүмкіндіктерінің ұқсастығы бойынша. Бұл бағдарламаның маңызды ерекшелігі қатаң уақытша шектеулі болуы керек. Депрессивті жағдайды еңсеру үшін қарқынды шаралар болуы керек. Мұндай бағдарламалар Қазақстанда бар (аймақтық дамудың мақсатты бағдарламалары), алайда олар депрессивті емес, проблемалық немесе саяси маңызды аймақтарға қатысты құрылады [88].

Өңірлік билік депрессивті субъектінің экономикалық белсенділігін аймақтық дамудың бірқатар факторларына, ең алдымен еңбек ресурстары мен

инфрақұрылымына мақсатты әсер ету арқылы ынталандыруға қабілетті. Мұндай әсердің сипаты мен бағыты, ең алдымен, аймақ экономикасының аймақтық-салалық құрылымымен анықталады. Осыны ескере отырып, өңірлік даму факторларын басқару өңірдің мамандану салаларының өсуіне жәрдемдесуге бағдарлануға тиіс. Өңірлік даму факторларын басқару әлеуметтік-экономикалық ахуалды, облыстың даму стратегиясын және аймақтық жоспарлау схемасын кешенді талдау негізінде құрылуға тиіс.

Қысқа мерзімді кезеңде өңір әкімшілігінің адам факторының дамуына әсері неғұрлым тиімді болып табылады. Атап айтқанда, күйзеліске ұшыраған ауданда білім беру жүйесін жаңғырту негізінен республикалық биліктің шектеулі қолдауымен өз ресурстарына сүйене отырып жүргізілуі мүмкін. Орта мерзімді және ұзақ мерзімді перспективада субъектінің экономикасы үшін өңірлік биліктің оның инфрақұрылымын жақсартуға бағытталған саясаты барынша оң әсер ететін болады, бұл өз кезегінде инвестициялық тартымдылықты арттыруға және жаңа инвестициялық жобаларды іске асыруға ықпал ететін болады (22-сурет).

Сурет 22 – Аймақтық биліктің басқарушылық әсеріне ұшыраған депрессивті аймақтың даму факторлары және олардың субъектінің әлеуметтік-экономикалық жағдайының өзгеруіне әсері

Сондай-ақ, аймақтық билік аудан экономикасының жекелеген салаларын дамытуға араласу деңгейін нақты анықтап, оларға қандай қолдау қажет екенін түсінуі керек. Депрессивті аймақтың билік органдары қабылдауы мүмкін шаралардың мысалы 28-кестеде келтірілген.

Кесте 28 – Өңірлік билік органдарының аудандардың басым салаларын мысалмен қолдаудың рөлі мен шаралары

Сала	Аймақтық биліктің рөлі
1	2
Металлургия және машина жасау	Уәкілетті органға деректерді бере отырып, шығарындылар мониторингінің автоматтандырылған жүйесін енгізуді жоспарлап отыр. Мемлекеттік тапсырыс алуға және техникалық қайта жарактандыруға көмек (мемлекеттік кепілдіктер беру және салықтық ынталандыру); Мамандарды дайындау үшін облыстың оқу орындары мен кәсіпорындардың қажетті құзыреттіліктермен байланысын жүзеге асыру; Өндірістер жабылған немесе олар толық жүктелмеген кезде босауы мүмкін кадрларды қайта даярлау.
Ағаш өңдеу кәсіпорындарының кластері	Тиімді орман пайдалануды және орман өсіруді бақылау, заңсыз ағаш кесудің жолын кесу; Әлеуметтік салада шағын елді мекендердің тұрғындары ауданда ағаш кесу аяқталғаннан кейін немесе өндірісті жаңғыртқаннан кейін артық жұмыс күшін босатқаннан кейін өмір сүру қаражатынсыз қалмауы үшін орман кенттеріне мониторинг жүргізу қажет; Аймақаралық үкіметтік байланыстар арқылы аз қабатты үй құрылысын дамытуға және осындай кәсіпорындарды басқа өңірлердің нарықтарына жылжытуға жәрдемдесу.
АӨК	АӨК кәсіпорындарына барлық деңгейдегі бюджеттерден субсидиялар алуға көмек және оларға ауыл шаруашылығы техникасын сатып алу кезінде мемлекеттік кепілдіктер беру; Облыс аудандарында инфрақұрылымды дамыту – газ тарту, электр мен жабдықтауды өнеркәсіптік деңгейге дейін күшейту, жол салу.
Биотехнологиялық	Негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының элиталық тұқым шаруашылығына инновациялық биотехнологиялық әдістерді енгізу; In vitro мәдениеті жағдайында сирек кездесетін және эндемикалық түрлердің регенерант өсімдіктерін алудың оңтайлы моделін жасау. Қазіргі заманғы Молекулярлық биология және биотехнология әдістерімен өсімдіктердің ауыл шаруашылығы дақылдарына вирустық инфекцияларға төзімділік беру; Өсімдіктердің ауыл шаруашылығы дақылдарын зақымдайтын вирустардың негізгі түрлеріне диагностикалық тест-жүйелерді әзірлеу және енгізу; Әртүрлі мемлекеттік бағдарламалардың қаражатын тартуға көмек көрсету; Облыстың жоғары оқу орындарында оқу бағдарламаларын әзірлеуге және кейіннен студенттерді жұмысқа орналастыруға көмектесу; Мұндай мамандарды өңірде ұстап қалу бағдарламасын әзірлеу, өйткені бұл мамандарды оқыту күрделі болып табылады және оларды басқа өңірлерге көшіру облыс үшін шығын болады.

28-кестенің жалғасы

1	2
Құрылыс материалдарын өндіру	Шикізат көздері орналасқан жерге көлік шектеулерін алып тастауға жәрдемдесу (авто және темір жолдар салу); Газ құбырларын жүргізуге және негізінен газ және өнеркәсіптік энергиямен жабдықтау жиі жоқ шикізат көздерінің жанында орналасқан өндіруші кәсіпорындарды энергиямен жабдықтауды күшейтуге ықпал ету.
Өндірістік кластерлер	Кластер кәсіпорындарының жұмысын үйлестіру; Дамуға қосымша инвестициялар тарту; Осы салалар үшін оқу бағдарламаларын құру; Шағын кәсіпкерлікті мына бағыттар бойынша дамыту
Туризмді дамыту экономикалық өсудің маңызды драйвері және жаңа жұмыс орындарын құру көзі болып табылады.	Шығыс Қазақстан облысының брендін қазақстандық және халықаралық туристік нарықта жылжыту; Бөлінген аймақтардағы туристік инфрақұрылымның сапасын жақсарту, оның ішінде тұрақты заманауи әуе қатынасын орнату; Су айдындарын абаттандыру, оларды тұрақты санитарлық бақылауды қамтамасыз ету, жағажайларды заманауи талаптарға сәйкес жабдықтау; Жоспарланған туристік орындардың, сондай – ақ басқа да байланысты салалардың жанында заманауи медициналық база құру-сауда және қызмет көрсету; Облыстың мәдени мұра ескерткіштерін сақтау
Ескерту – Автордың ұсыныстары	

Кез-келген механизм оның жұмысын бағалау үшін бақылау көрсеткіштерін анықтауды талап етеді. Дағдарысты басқару тұрғысынан тиімділік көрсеткіштері жиі қолданылады. Зерттеу объектісі ретінде аудан үшін жұмыспен қамтылған халықтың тиімділік көрсеткішін – жұмыспен қамтылған бір адамға шаққандағы ЖӨӨ немесе еңбек өнімділігін пайдаланатын боламыз. Бұл көрсеткіш Өңірлік даму тұрғысынан да маңызды болып табылады, мұны әлемдік тәжірибе дәлелдейді. Қазіргі заманғы идеяларға сәйкес нақты адамның аймақтың, елдің кірісіне қосқан үлесін бағалау қажет, яғни. бұл аймақтың өзі маңызды емес, бірақ онда тұратын халық [89].

Еңбек өнімділігінің көрсеткіші дағдарысқа қарсы басқару тетігінің тиімділігін бағалау кезінде индикатор ретінде қаралатын болады. Біз оның тарихи мағынасын анықтауға, болжам жасауға және белгілі бір аймақтағы жоспарланған көрсеткіштермен салыстыруға мүмкіндігіміз бар. Ол келесі (1) формула бойынша есептеледі:

$$\text{Аймақ экономикасының тиімділігі} = \text{ЖӨӨ} / \text{жұмыспен қамтылғандар саны} = \text{Еңбек өнімділігі} \quad (1)$$

Бұл көрсеткішті сондай-ақ Қор беру (ЖӨӨ/негізгі құралдар) және қор қарусыздандыру (негізгі құралдар/жұмыспен қамтылғандар саны) туындысы түрінде ұсынуға болады, бұл осы көрсеткіштер мен олардың компоненттерінің өнімділіктің өзгеруіне қосқан үлесін бағалауға мүмкіндік береді:

Сонымен, депрессивті аймақтардың әлеуетін іске асыру үшін аймақты дағдарысқа қарсы басқарудың екі деңгейлі механизмін пайдалану ұсынылады, оның нәтижелері аймақтағы еңбек өнімділігі мен оның құрамдас бөліктері бойынша бағаланады. Бұл механизмде республикалық билік дағдарысқа қарсы бағдарламаны құру әдістемесін әзірлеуге, мониторинг жүргізуге, ірі инфрақұрылымдық компаниялармен өзара іс-қимылдың үйлестірушісі және бағдарламаны іске асырудың бас бақылаушысы болуы керек. Өңірлік билік органдары, өз кезегінде, барлық мүдделі тараптардың пікірлерін ескере отырып, депрессивті аймақты тұрақты өсу сатысына шығару үшін нақты іс-қимыл бағдарламасын жасауы керек және бағдарламалық іс-шаралардың орындалуын үнемі қадағалап отыруы керек.

Өңірлерді дағдарысқа қарсы басқаруда республикалық, өңірлік және жергілікті билік органдарының дағдарысқа қарсы іс-шараларға бірлескен қатысуын көздейтін бағдарламалық-мақсатты тәсіл маңызды орын алады. Өңірлерді дамыту жөніндегі республикалық нысаналы бағдарламалар (КБҰ) туындаған проблемаларды қолайлы мерзімде шешу мүмкін болмаған кезде қолданыстағы нарықтық тетіктерді пайдалана отырып және технологиялық ұштасқан салалардың, өндіріс және тыныс-тіршілік салаларының күрделі байланыстарын нысаналы басқару қажет болған кезде әзірленеді. ҚР-да көптеген осындай бағдарламалар жүзеге асырылады. Бірақ мемлекеттің бастамалары бизнес-қоғамдастықтың тиісті қолдауына ие болған жоқ, өйткені Ұлттық бизнес әртіраптандырудың белсенді ойыншысы бола алатындай және Қазақстан үшін жаңа, инновациялық бизнес құра алатындай, Әлемдік нарықта сыналып, бәсекеге түсе алатындай, стратегиялық әріптестер ретінде әлемнің жетекші компанияларын тарта алатындай күшті емес. Бір бағдарлама бойынша жалпы қаржыландыру көзделген көлемнің 10%-ын құрайды. Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуы бойынша РЦП-ның құқықтық мәртебесі анықталмаған, бағдарламаны қалыптастыру мен іске асыруда, бюджеттен тыс қаржы қаражатын тартуда әртүрлі атқарушы органдардың өзара әрекеттесуінің ұйымдастырушылық механизмі әзірленбеген. Бұл ретте тартылған инвестициялар бағдарлама бойынша қаржылық шығындардың 75-80%-ын құрауы тиіс, бұл күйзеліске ұшыраған өңір үшін күрделі міндет болып табылады [90].

Республикалық бағдарламаларды әзірлеудің бекітілген әдістемесі негізінен өндірістік инвестициялық жобаларға бағытталған, ал өңірлік проблемалар әлеуметтік және экологиялық салалардың басымдығымен кешенді сипатқа ие. Бағдарламаларды қаржыландырудағы республикалық бюджеттің үлесі біртіндеп қысқаруда және қазіргі уақытта 5-6%-ды құрайды. Бағдарламада барлық іс-шаралар өзара байланысты, сондықтан бірінші кезеңде толық қаржыландырылмаған кезде мақсаттар мен міндеттерді қайта құру қажеттілігі туындайды, оған қаражат жетіспейді. Жауапты орындаушылар формальды түрде таңдалады, бағдарламаны орындау мониторингі әдетте

карастырылмаған. Өңірлік бағдарламалаудың кемшіліктеріне сондай-ақ іс-шаралардың теңгерімсіздігі, негізінен салалық тәсіл, кіші бағдарламалардың көп саны және т.б. жатады, сондықтан бағдарламаны іске асыруды дағдарысты басқарудың толыққанды құралы деп атауға болмайды [91].

Мемлекеттік қолдау нысандарының алуан түрлілігі, қаражат бөлудегі әртүрлі инстанциялардың сәйкес келмеуі, олардың жұмсалудың әлсіз бақылау бюджет қаражатын тиімсіз пайдалануға, олардың шашырауына алып келеді, бұл дағдарысқа қарсы іс-шаралардың, әсіресе әлеуметтік саладағы іс-шаралардың нәтижелілігін төмендетеді.

Өңірлерге мемлекеттік көмектің маңыздылығын жоққа шығармай, тоқырауды жеңуде аймақтық және жергілікті билік органдары басты рөл атқаратынын атап өткен жөн. Нарықтық реформалар жылдарында ҚР субъектілерінің қолында билік өкілеттіктері мен мүліктік құқықтардың шоғырлануы нәтижесінде олардың дербестігі өсті, өңірлік басқару нысандарының ішкі әртүрлілігі артты, оның күрделілігі артты. Өңірлік даму тәжірибесі орталықтандырылған қаржыландырумен қатар, жекелеген аймақтардың ерекшелігін ескере отырып, өңірлерде инвестициялық-өндірістік әлеуетті арттыру үшін дағдарысқа қарсы экономикалық тетіктер пайдаланылатынын, салық, кредит және амортизациялық саясатты өңірлік саралау жүргізілетінін көрсетеді [92].

Өңірлер қолайлы инвестициялық ахуал қалыптастыруға тырысуда:

- тұрақты нормативтік-заңнамалық база;
- сараланған салық-кредит саясаты, оның ішінде жеңілдікті салық салу;
- жергілікті халықтың біліктілігі мен білімінің жоғары деңгейі;
- дамыған инфрақұрылым (көлік, энергетика, Байланыс, ақпарат);
- мемлекеттік кепілдіктер мен кепілдіктерді пайдалану;
- саяси тұрақтылық.

Өңірлік басқармада шаруашылық байланыстардың криминализациясын және этносаралық шиеленісті еңсеруге ерекше көңіл бөлінеді.

Статистикалық деректерге сәйкес ҚР субъектілерінің заңнамасы қабылданатын заңдар саны бойынша да, қоғамдық-нарықтық қатынастарды реттеу көлемі бойынша да ұлғаюда. Қазір көптеген аймақтарда көптеген заңдар қабылданып, қолданылады.

Экономиканы тұрақтандырудың және депрессивті аймақтың тұрақты дамуына қол жеткізудің міндетті элементі тиімді Инвестициялық саясат. Инвестициялық қызметтің тиімділігі ақпараттық қауіпсіздік деңгейіне байланысты, ол экономикалық субъектілердің инвестициялық тартымдылығы туралы қол жетімді және сенімді ақпаратта көрінеді. Бұл қабылданатын инвестициялық шешімдерді жинау, өңдеу, болжау және экономикалық негіздеу міндеттері болатын мамандандырылған ақпараттық-талдау орталығын құруды талап етеді

Депрессивті инвестициялық аймақтық саясат инвестициялық көздердің барлық түрлерінің даму деңгейінің төмендігімен сипатталады, осыған байланысты бастапқы кезеңде мемлекеттік қаржыландыру және банктік

несиелеу сияқты дәстүрлі инвестициялық көздерді ынталандыру қажеттілігі туындайды.

Өңірде қолайлы инвестициялық ахуал жасауды инвестициялық қызметті заңнамалық-құқықтық ресімдеуден бастау керек. Салықтық жеңілдіктер жүйесін көздейтін мемлекеттік өңірлік инвестициялық бағдарламаны әзірлеу, инвестициялық қызметке қатысушыларды Өңірдің инвестициялық стратегиясына сәйкес мемлекеттік қолдаумен және кепілдіктермен қамтамасыз ету қажет. Өңірдің инвестициялық саясатын әзірлеу міндеттеріне өңірде инвестициялық жобаларды орындау жөніндегі міндеттер кіретін тиісті құрылымдарды құрумен және оларға тиісті өкілеттіктер берумен сүйемелденуі тиіс [93].

Ұдайы өндірістік инвестициялық саясат инвестициялық ресурстардың орташа даму деңгейін болжайды, нәтижесінде қаржыландырудың барлық дәстүрлі көздерін белсендіру қажет. Инвестициялық қызметті қаржыландырудың негізгі көзі жеке инвестициялар болуға тиіс. Сонымен қатар, шетелдік инвесторлардың қаражатын белсенді тарту қажет. ҚР-да инвестицияларды тарту бойынша өңірлік инвестициялық саясаттың базалық құралы салық жеңілдіктерін ұсыну болуы тиіс. Инвестициялық қызмет субъектілерін ынталандыру мақсатында салықтық жеңілдіктердің мынадай түрлері пайдаланылуы мүмкін (ал кейбір жағдайда пайдаланылып та жатыр):

- инвестициялық жобаларды қаржыландыру шеңберінде алынған пайдаға салық төлеуді оларды енгізу мен игерудің белгіленген мерзімдері уақытына кешірек мерзімдерге ауыстыру;

- жобаның белгіленген өзін-өзі ақтауы кезеңіне пайдадан төлемдерді төлемеуге рұқсат беру;

- жобаның белгіленген өзін-өзі ақтауы кезеңіне пайдадан төлемдерді төлемеуге рұқсат беру;

- жергілікті бюджеттерге салықтар бойынша жеңілдіктер;

- инновациялық жобаларға инвестициялық салық несиесін беру [94].

Бірте-бірте, аймақтардағы инвестициялардың көп бөлігі көбінесе өндірісті қайта құруға және тұрғын үй құрылысына бағытталған мемлекеттік емес кәсіпорындар мен ұйымдардың жеке қаражатынан басталады. Бюджет тапшылығын жабуға арналған қарыз қаражатының бір түрі өңірлік қарыз облигациялары немесе өңірлік қаржы органдары шығаратын басқа да бағалы қағаздар болып табылады. Алайда, инвестицияларды тартудың осы құралының дағдарысқа қарсы мақсаты айқын емес, өйткені аймақтық бағалы қағаздар негізінен аймақтық әкімшілік пен тиімсіз кәсіпорындар арасындағы қатынастарды реттеуде қолданылады. Басым аграрлық және шикізаттық өңірлерде табиғи ресурстарға - жер, Орман, пайдалы қазбалар кен орындарына кепіл құқығын тарату есебінен; ренталық төлемдерді шоғырландыру есебінен қосымша инвестициялар тартуға болады. Өңірдің инвестициялық тартымдылығы өңірлік бизнес-элитаның инвестициялық конкурстарға, көрмелерге, жәрмеңкелерге, байқауларға, симпозиумдарға, оның ішінде халықаралық деңгейдегі дайындығына және қатысуына тығыз байланысты [95].

29-кестеде Облыстың депрессивті аудандарында дағдарысқа қарсы әлеуметтік іс-шараларды іске асырудың маңызды бағыттары көрсетілген.

Кесте 29 – ШҚО депрессивті аудандарында дағдарысқа қарсы әлеуметтік іс-шараларды іске асыру бағыттары

Жаңа әлеуметтік стандарттарды негіздеу және белгілеу:	Халықтың табысын саралауды реттеу:	Еңбек қатынастарын реттеу:	Мемлекеттің, кәсіпкерлер мен жалдамалы қызметкерлердің күш-жігерін біріктіретін әлеуметтік әріпестіктің қазіргі заманғы нысандарын әзірлеу
<p>Аудан халқының тамақтануға, қызметтерге және төлемдерге арналған шығыстарының нақты құрылымын ескере отырып, ең төменгі күнкөріс деңгейін есептеу;</p> <p>- аймақтағы ең төменгі жалақы мен ең төменгі күнкөріс деңгейінің арақатынасын негіздеу, олардың арасындағы алшақтықтың рұқсат етілген мөлшерін белгілеу;</p> <p>- өмір сүрудің нақты құнын ескере отырып, жалақыға аудандық коэффициенттерді қайта қарау «тұтыну себетінің» құны</p>	<p>- халықтың табысы аз топтарының пайда сына дотацияларды қайта бөлу мақсатында азаматтардың санаттарына берілетін жеңілдіктердің қолданыстағы жүйесін қайта қарау;</p> <p>- зейнетақымен қамсыздандыруды жақсарту және тұрақтандыру үшін аймақтық бюджеттен тыс қорлар құру;</p> <p>- халықтың нақты табысының деңгейін ескере отырып, қызметтерге тарифтерді реттеу;</p> <p>- жұмыссыз азаматтарды белсенді жұмыс іздеуге, аймақтық еңбек нарығында сұранысқа ие жаңа кәсіптерге оқытуға ынталандыру үшін жұмыссыздық бойынша жәрдемақылардың мөлшері мен мерзімдерін түзету</p>	<p>- экономиканы құрылымдық қайта құру жағдайында өңірдің еңбекке қабілетті халқын ұтымды жұмыспен қамту тұжырымдамасын әзірлеу;</p> <p>- шағын бизнесті, қызмет көрсету саласын және т.б. дамытуды ынталандыру арқылы жаңа жұмыс орындарын құру.;</p> <p>- өңірлік жұмыспен қамту орталығының материалдық-техникалық базасын қолдау;</p> <p>- жеке кадр агенттіктерінің белсенді қызметі үшін жағдай жасау.</p>	

Депрессияны жеңудің көптеген мәселелері әртараптандыру, өндірісті жаңғырту, аймақтық инвестициялық ахуалды жақсарту, шағын бизнесті дамытуды ынталандыру, аймақтық өнімді ішкі және сыртқы нарықтарға

жылжыту, дағдарысқа қарсы іс-шараларды әзірлеуге және іске асыруға алдыңғы қатарлы кәсіпкерлерді, салалық қауымдастықтарды, қоғамдық ұйымдарды, халықтың белсенді бөлігін тарту арқылы өңірлер мен кәсіпорындар деңгейінде шешілуі мүмкін және шешілуі керек [96].

Депрессивті аудандардың инновациялық дамуын басқарудың нарыққа бағытталған ең маңызды тетіктері ретінде біз экономикалық, әлеуметтік және экологиялық тетіктерді анықтадық (30-кесте).

Кесте 30 – Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуын басқару тетіктері

Экономикалық механизмдер	Әлеуметтік механизмдер	Экологиялық механизмдер
қолайлы экономикалық жағдай жасау (дамыған несие жүйесі, жеңілдетілген салық салу жүйесі және т.б.) МЖӘ тетігін пайдалану; кәсіпорындардың инновациялық қызметін қолдаудың инфрақұрылымын дамыту; ЖҚҚ бар өнім өндіру бойынша өндірісті техникалық қайта жаратандыруға және жаңғыртуға бөлінген кредиттер бойынша сыйақыны төлеу құнының бір бөлігін бюджет қаражаты есебінен субсидиялау.	адами капиталды белсендіру; білім берудің қолжетімділігін, жоғары сапасы мен тиімділігін қамтамасыз ету; білім мен ғылымның интеграциясын күшейту; қызметкерлердің кәсіби дамуы. Білімі мен біліктілігі жоғары жұмысшыларға, мамандарға, басшыларға экономиканың қажеттіліктерін толық қанағаттандыру. Бұл кадрларды – мамандарды даярлау және қайта даярлау сапасын арттыруды көздейді.	кәсіпорындар арасында шикізатты – энергияны тұтынуды азайтуға мотивацияны қалыптастыруды қамтамасыз ететін құқықтық тетіктерді құру, шикізатты – энергия үнемдейтін технологияларды енгізуді ынталандыру және ресурс үнемдейтін инновациялық жобаларды іске асыру. Экономика құрылымында экологиялық қолайсыз кәсіпорындар мен салалар үлесінің қоршаған ортаға әсерінің айтарлықтай төмендеуі
Ескерту - Автормен құрастырылған		

Жеңілдікті салық салу жүйесін құру депрессивті аймақтардың өнеркәсіптік өндірісінде технологиялық инновацияларды ілгерілетудің негізгі шарттарының бірі болып табылады. Ол облыстық бюджетке бағытталған бөлігінде табыс салығының ставкасын төмендетуді көздейді; инвестициялық қызмет субъектісін мүлік салығынан және жер учаскелерін жалдау ақысынан босату; жергілікті өзін-өзі басқарудың заң шығарушы органының шешімі бойынша жер салығының ставкасын төмендету [97].

Депрессивті аумақтардың экономикасының инновациялық дамуын қамтамасыз етудің экономикалық тетіктерінің ішінде біздің ойымызша, бұл процесті ынталандыру шешуші мәнге ие.

Депрессивті аумақтардың экономикасын инновациялық дамытудың әлеуметтік тетіктері бағытталған

Депрессивті аймақтардың инновациялық дамуын басқарудың нарыққа бағытталған ең маңызды тетіктері ретінде біз экономикалық, әлеуметтік және экологиялық тетіктерді анықтадық. Депрессивті аумақтардың экономикасының

инновациялық дамуын қамтамасыз етудің экономикалық тетіктерінің ішінде біздің ойымызша, бұл процесті ынталандыру шешуші мәнге ие. Осы мақсаттар үшін қолайлы экономикалық жағдай жасау қажет – дамыған несиелік жүйе, қалыпты салық салу жүйесі және т.б. Ол облыстық бюджетке бағытталған бөлігінде табыс салығының ставкасын төмендетуді көздейді; инвестициялық қызмет субъектісін мүлік салығынан және жер учаскелерін жалдау ақысынан босату; жергілікті өзін-өзі басқарудың заң шығарушы органының шешімі бойынша жер салығының ставкасын төмендету.

Өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық дамуын ынталандыруда мемлекеттік-жекеменшік әріптестік механизмін пайдалану маңызды факторлар болып табылады; кәсіпорындардың инновациялық қызметін қолдаудың инфрақұрылымын дамыту; қосылған құны жоғары өнім өндіруге арналған өндірісті техникалық қайта жаратқандыруға және жаңғыртуға бөлінген кредиттер бойынша сыйақыны төлеу құнының бір бөлігін бюджет қаражаты есебінен субсидиялау [98].

Қоршаған ортаға ең аз әсер ететін жоғары технологиялы, білімді қажет ететін өндірістерге негізделген салалардың инновациялық дамуын қамтамасыз ету.

Аймақтың депрессивті аймақтарында инновациялық даму белсенділігін қамтамасыз ету және инновациялық қызметті басқару моделін әзірлеу кезек күттірмейтін міндетке айналады, оны қолдану шаруашылық жүргізуші субъектіге инновациялық белсенділік деңгейін арттыруға ғана емес, сонымен қатар экономикалық көрсеткіштерді жақсартуға мүмкіндік береді. Ол үшін депрессивті аймақтардағы инновациялық даму белсенділігін қамтамасыз етудің неғұрлым тиімді нысандары мен әдістерін таңдауға және инновациялық механизмдегі ең маңызды басқару моделін әзірлеуге мүмкіндік беретін ақпараттық базаны құру қажет.

Осылайша, егер ол өзін-өзі дамыту режиміне еңбесе, кем дегенде депрессияның қалыптан тыс ауырлығын жоюға мүмкіндік беретін әлеуметтік – экономикалық тұрақтандыру режиміне айналса, аймақты депрессия күйінен «шығару» күрделі көп қырлы процесс деп қорытынды жасауға болады. Оны жүзеге асыру үшін әр нақты жағдайда әртүрлі механизмдер мен рәсімдер қолданылады. Шаралардың даралығына қарамастан, мемлекет әр депрессивті аймаққа қатысты қолданатын және депрессивті ауданның алдында тұрған мәселелерді шешуге тікелей немесе жанама, ынталандырушы немесе шектейтін түрде әсер ететін бірқатар ұқсас тәсілдер шоғырланған. Экономиканың жалпы дағдарысы жағдайында жүйелі іс-шаралар мен санацияның кешенді механизмдері қажет. Маңызды нәтижелерге қол жеткізу үшін мемлекеттік саясат депрессивті аудандарды жүйелі қолдауға бағытталуы керек, бұл жан-жақты сауықтыру бағдарламасын жүзеге асыру арқылы мүмкін болады.

3.2 Жаңғырту жағдайында депрессивті аудандардың инновациялық дамуын белсендіру бойынша ұсыныстар

Қазіргі жағдайда инновациялық әлеуетті тиімді іске асыру негізінде орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуға көшу Қазақстан Республикасының ұлттық басымдығы болып табылады. Алайда, зерттеулер көрсеткендей, депрессивті аймақтар өзіне ерекше назар аудартады. Депрессивті аудандардың маңызды айырмашылығы - олардың бұрын айтарлықтай өндірістік, ғылыми-техникалық, кадрлық және инфрақұрылымдық әлеуеті болған [99].

Қазіргі жағдайда депрессивті аудандарды (аймақтарды) толық қалпына келтіру көбінше мүмкін емес. Кейбір жағдайларда бұған қаржылық және әкімшілік ресурстардың жетіспеушілігі кедергі келтіреді, ал басқаларында ауданның аймақтық даму моделінің өзгеруіне байланысты аймақтың дағдарысқа дейінгі рөлін қалпына келтірудің мағынасы жоқ. Сондықтан, негізгі міндет-дағдарыстың ауданның аумағында да, бүкіл аймақтың аумағында да тереңдеуіне және таралуына ықпал ететін ең өткір әлеуметтік, экономикалық және экологиялық проблемаларды еңсеру. Алайда, мұндай міндетті мемлекеттік қолдаудың қарапайым құралдарын, мысалы, субсидиялар бөлу арқылы шешу мүмкін емес. Бұл мәселені шешу үшін аймақтың экономикалық және әлеуметтік салаларындағы процестерге бір уақытта әсер ете алатын қуатты механизмдер қажет.

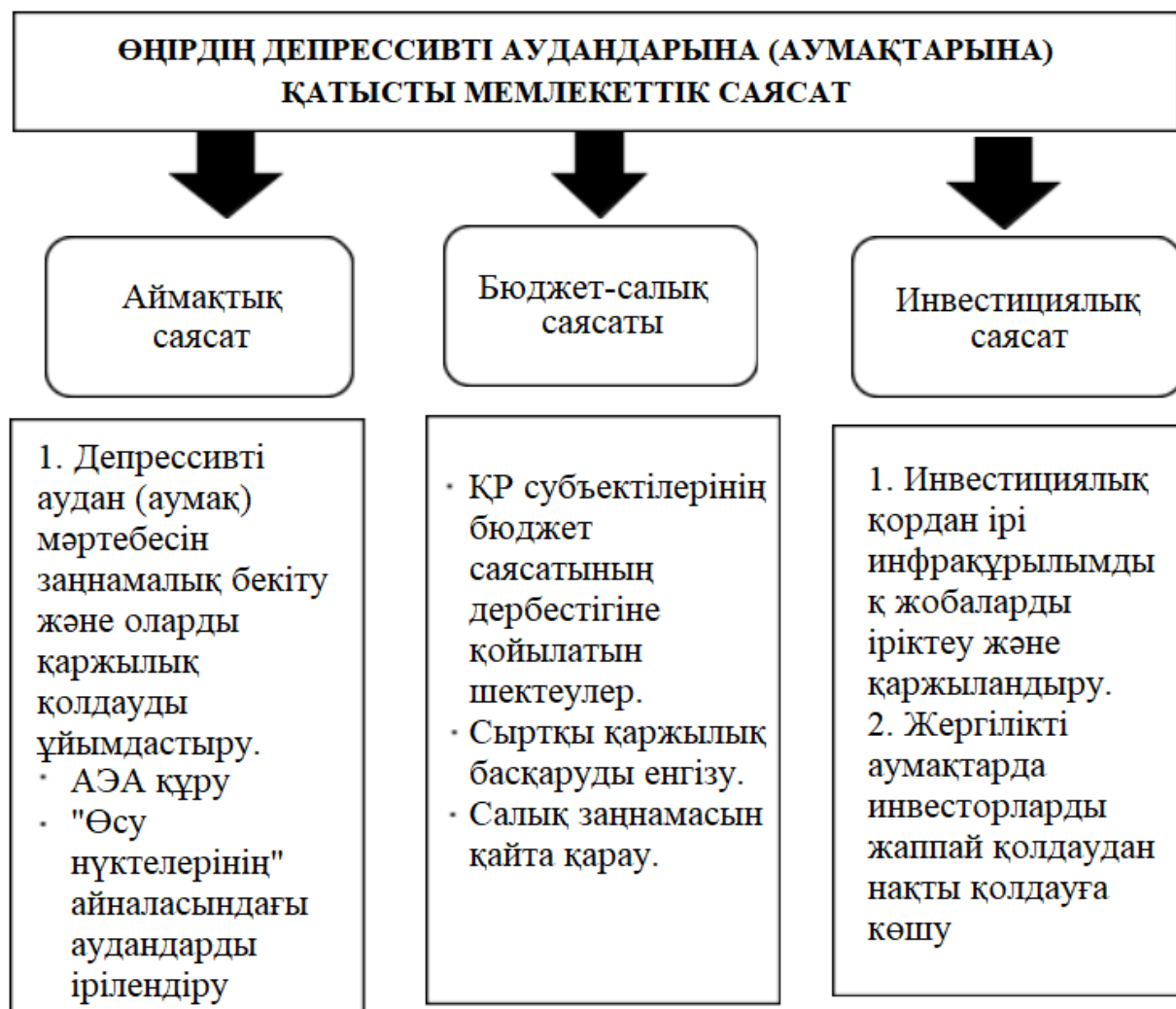
Әсер ету механизмдері жеке болуы керек және мақсаттар мен әдістерде әртүрлі болуы керек. Аймақтың депрессивті жағдайының себептері қаншалықты әртүрлі болса, қолдау формалары соншалықты жекелендірілуі керек. Сондықтан нақты субъектілер үшін жеке «сауықтыру» бағдарламаларын әзірлеу қажет. Алайда, бұл ереже жұмыссыздық салдарын жою, кәсіпкерлікті ынталандыру мақсатында ұйымдық-құқықтық базаны әзірлеу, көші-қон процестерін реттеу және т.б. мысал бола алатын әрбір жағдайда сауықтырудың бір үлгідегі шараларын қолданудың тиімділігіне дау туғызбайды [100].

Біздің ойымызша, дұрыс басқару шешімдерін қабылдау жағдайында олар инновациялық дамудың дайверлері бола алады. Осы мақсатта біз депрессивті аймақтарды мемлекеттік қолдаудың негізгі векторларын анықтадық: сонымен, мемлекеттің депрессивті аймақтарға әсер ету саясатын үш топқа бөліп, 23-суретте көрсетілген белгілі бір иерархиялық модельге көшіруге болады.

Мұндай жағдайларда мемлекеттің қатысуы бірінші кезекте аймақтардың әлеуметтік жеңілдеуіне ықпал етуі тиіс. Бұл жұмыспен қамтылмаған халықтың кетуін ұйымдастыруды және әлеуметтік инфрақұрылымның артық объектілерінен арылуды қамтиды. Осы аймақтарды көтеру бағыты негізінде тиімді кәсіпкерлерді және қаржылық жағынан өзін-өзі қамтамасыз ететін еңбек ресурстарын тарту бойынша нәтижелі шаралар болуы тиіс, олар қолда бар аймақтық ресурстарды түбегейлі жаңа нарықтық жағдайларда игерумен айналысатын болады [101].

Депрессивті жағдайлармен күресудің көптеген мәселелері өндірісті жаңғырту, оның тиімділігін арттыру, өндірісті әртараптандыру, жаңа нарықтық сегменттерді басып алу, өнеркәсіпті конверсиялау, шағын және орта

кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу, инвестициялық климатты өзгерту және басқа да шараларды жүзеге асыру арқылы аймақ пен кәсіпорын деңгейінде шешілуі мүмкін (23-сурет).

Сурет 23 – Депрессивті аймақтарға қатысты мемлекеттік саясаттың негізгі блоктары

Өнеркәсіптің шикізат және өндіруші салаларынан жоғары технологиялық салаларға басымдықтардың ауысуы депрессивті аудандардың жаңа дамуының, олардың ресурстық әлеуеті мен экономикалық мүмкіндіктерінің жаңа көрінісінің бастауы болуы мүмкін. Осы бағыттағы жұмыс аймақтарды одан әрі инновациялық дамыту үшін елеулі нәтижелер бере алады.

Депрессияның неғұрлым қауіпті салдарын жою және депрессивті аймақтарды дағдарыстан шығару-бұл ең күрделі міндет, оны сәтті шешу үшін сауықтыру рәсімдері мен тетіктерінің кешенін қалыптастыру қажет, олар мынадай құралдар: халықты әлеуметтік қолдау және қорғау құралдары; көші-қон процестерін үйлестіру; өнеркәсіп салаларын мемлекеттік бюджеттік қолдау шаралары; нысаналы мемлекеттік бағдарламаларды орындау; экономикалық субъектілердің, жер құқығы субъектілерінің өзара қарым-қатынастарын реттеу; салық-бюджет жүйесін қалыптастырудың және оның жұмыс істеуінің арнайы

нормалары; көпжақты мәмілелер мен келісімдерді және т.б. жасау және ресімдеу тетіктері [102].

Біз Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуын белсендірудің негізгі бағыттарын айқындадық:

1. *Депрессивті аудандарды республикалық және өңірлік деңгейлерде қаржыландыру тетігін жетілдіру.*

Қаржыландыру механизмі депрессивті аймақтарды қолдаудың ең күрделі, даулы және қайшылықты механизмі болуы мүмкін. Бұл депрессивті аймақтарды бөлу кезінде айқындықтың болмауымен, орталықтан алыс субъектілердің бюджеттік қамтамасыз етілуінің төмендігімен, бөлінген қаражаттың пайдаланылуын бақылауды жүзеге асырудағы проблемалармен түсіндіріледі. ҚР-дағы қаржылық қолдаудың негізгі түрлерін атап өтейік, олар: Ұлттық Банктен трансферттер; донор өңірлердің бюджеттерінен алулар есебінен түсімдер; «БЖК 2020» БП ШОБ қаржылық қолдау бағдарламалары; белгілі бір әлеуметтік мәселелерді шешуге арналған қаражат (министрліктер мен ведомстволар арналары бойынша бөлінеді); республикалық мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру процесінде ескерілетін қаржылық көмек көрсету үшін қажетті қаражат (әсіресе бұл өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуына бағытталған бағдарламаларға, өмір сүру деңгейін арттыру жобаларына тән) және т.б. [103].

Өңірлерді қаржылық қолдау жүйесін оның бағытын үйлестіру және республикалық бюджеттің тиімсіз шығыстарын азайту жолымен жетілдіру қажет. Соңғы жылдары ақпаратқа қол жеткізуге қатысты маңызды өзгерістер болғанына қарамастан («Ашық бюджеттер» онлайн-порталы әзірленді, Азаматтық бюджет енгізілді, оларды дайындау бойынша орталықтандырылған нұсқаулықтар ұсынылды. Бұл қадамдар Қазақстандағы бюджеттің ашықтығына қол жеткізу бойынша кезеңдер болып табылады. Сонымен бірге, басқа елдердің тәжірибесі үлгісінде бұл жаңа бастамалар пайдаланушылардың қажеттіліктерін болжау мен қолдауды ескере отырып дамуы және халықаралық стандарттарға сәйкес бюджеттің ашықтығын, тартылу мен есеп беруді арттыру құралдары ретінде тиімді жұмыс істеуі тиіс. Азаматтардың қатысуына келетін болсақ, әрбір министрлікке көптеген мүдделі тараптардың қатысуымен «қоғамдық кеңестерді» енгізу - бұл айтарлықтай оң әлеуеті бар инновациялық даму [104].

Алайда, бүгінде Қазақстан шектеулі ақпаратқа байланысты бюджет ашықтығы индексі бойынша 58-орында тұр. Коронавирус пандемиясы Қазақстандағы бюджеттеудің ең күрделі проблемаларын ашты. Дәл бүгін сәйкессіздіктер, бөлінген қаражат пен нәтижелер арасында байланыстың жоқтығы айқын көрінді. Сарапшылар қаражаттың қаржылық шектеулілігі жағдайында экономиканың барлық салаларында тиімді жобалар қажет екенін, ал мақсатқа жету үшін «жергілікті, сондай-ақ орталық және республикалық деңгейлерде бағдарламалардың жарыстылығы» сияқты маңызды компонент қажет екенін талқылады. «...Бізде бәсекелестік қағидасы жоқ. Бұл барлық басқа проблемалардың салдары» [105].

2. Депрессивті аймақтардың инвестициялық тартымдылығын арттыру саясатын жетілдіру

Экономиканы тұрақтандырудың және депрессивті аймақтың тұрақты дамуына қол жеткізудің міндетті элементі нәтижелі Инвестициялық саясат болып табылады. Инвестициялық қызметтің тиімділігі ақпараттық қауіпсіздік деңгейіне байланысты, ол экономикалық субъектілердің инвестициялық тартымдылығы туралы қол жетімді және сенімді ақпаратта көрінеді. Бұл қабылданатын инвестициялық шешімдерді жинау, өңдеу, болжау және экономикалық негіздеу міндеттері болатын мамандандырылған ақпараттық-талдау орталығын құруды талап етеді.

Қазіргі жағдайда депрессивті инвестициялық аймақтық саясат инвестициялық көздердің барлық түрлерінің даму деңгейінің төмендігімен сипатталады, осыған байланысты бастапқы кезеңде мемлекеттік қаржыландыру және банктік несиелеу сияқты дәстүрлі инвестициялық көздерді ынталандыру қажеттілігі туындайды. Облыс аудандарында қолайлы инвестициялық ахуал жасауды инвестициялық қызметті заңнамалық-құқықтық ресімдеуден бастау керек. Бүгінде мемлекеттік өңірлік инвестициялық бағдарламаларда салықтық жеңілдіктер жүйесін көздеу, инвестициялық қызметке қатысушыларға өңірдің инвестициялық стратегиясына сәйкес мемлекеттік қолдау мен кепілдіктерді қамтамасыз ету қажет. Өңірдің осындай инвестициялық саясатын іске асыру кезінде тиісті құрылымдар құрылуы тиіс, олардың міндеттеріне өңірде инвестициялық жобаларды орындау жөніндегі міндеттер және оларға тиісті өкілеттіктер беру кіреді [106].

Ұдайы өндірістік инвестициялық саясат инвестициялық ресурстардың орташа даму деңгейін болжайды, нәтижесінде қаржыландырудың барлық дәстүрлі көздерін белсендіру қажет. Инвестициялық қызметті қаржыландырудың негізгі көзі жеке инвестициялар болуға тиіс. Сонымен қатар, шетелдік инвесторлардың қаражатын белсенді тарту қажет. Инвестицияларды тарту бойынша ҚР-дағы өңірлік инвестициялық саясаттың базалық құралы салықтық жеңілдіктер беру болып табылады.

Инвестициялық қызмет субъектілерін ынталандыру мақсатында салықтық жеңілдіктердің түрлері жиі қолданылады:

– инвестициялық жобаларды қаржыландыру шеңберінде алынған пайдаға салық төлеуді оларды енгізу мен игерудің белгіленген мерзімдері уақытына кешірек мерзімдерге ауыстыру;

– жобаның белгіленген өзін-өзі ақтауы кезеңіне пайдадан төлемдерді төлемеуге рұқсат беру;

– жергілікті бюджеттерге салықтар бойынша жеңілдіктер;

– инновациялық жобаларға инвестициялық салық несиесін беру [107].

Дегенмен, депрессивті аудандарды сауықтыру шараларын тиімді жүзеге асыру келесі оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді:

– ауданның депрессивті күйден шығуы үшін қажетті нарықтық тетіктер мен өзін-өзі дамытудың табиғи-ресурстық мүмкіндіктері жоқ жергілікті

аймақтардың шектеулі санын оқшаулау, соның салдарынан мемлекеттің көмегі қажет;

– экономиканың үлкен аймақтары, салалары мен сфералары бойынша қаржы қаражаттын тиімсіз орталықсыздандыруды жою;

– әртүрлі арналар арқылы өтетін барлық деңгейдегі бюджеттік және бюджеттен тыс қаражатты жергілікті депрессивті нүктелерге шоғырландыру;

– іс-шаралардың мақсаттылығы мен айқындылығын арттыру, орындаушылардың жауапкершілігі мен міндеттемелерін нақты айқындау, ұсынылатын қолдаудың барлық құралдарының атаулы өтуін белгілеу;

– қолдау көрсетуге кепілдік беру, депрессивті аймақтарға басым қаржыландыру объектісі мәртебесін беру, ал талап етілетін шығыстарды бюджеттің баптарында қорғалған ету;

– проблемалық аймақтарды сауықтырудың бағдарламалық әдістеріне оны іске асырудың арнайы тетіктерін, орындалуы мен нәтижесін бақылаудың ерекше нысандарын, мониторинг пен есептілікті қолдана отырып қайта бағдарлану;

– әлеуметтік, ұлттық-этникалық, саяси жанжалдардың туындауының алдын алу;

– қоғамдағы жасырын әлеуметтік шиеленісті жою, табиғи катаклизмдердің пайда болу қаупін азайту [108].

Осылайша, егер ол өзін-өзі дамыту режиміне еңбесе де, кем дегенде депрессияның қалыптан тыс ауырлығын жоюға мүмкіндік беретін әлеуметтік - экономикалық тұрақтандыру режиміне айналса, бұл күрделі көп қырлы процесс. Оны жүзеге асыру үшін әр нақты жағдайда әртүрлі механизмдер мен рәсімдер қолданылады. Шаралардың даралығына қарамастан, мемлекет әр депрессивті ауданға қатысты қолданатын және депрессивті аймақтың алдында тұрған мәселелерді шешуге тікелей немесе жанама, ынталандырушы немесе шектейтін әсер ететін бірқатар ұқсас тәсілдер оқшауланған.

Жету жолдары:

1) мемлекеттік қолдау шараларын пайдалану есебінен қолайлы инвестициялық ахуал жасау;

2) жаңа технологияларды қолдана отырып, жаңа өндірістерді құруға, жұмыс істеп тұрғандарын кеңейтуге және жаңартуға инвестицияларды ынталандыру;

3) халықаралық және қазақстандық қаржы институттары арқылы инвестициялар тарту жөніндегі жұмысты жалғастыру;

4) ет, сондай-ақ сүт және сүт өнімдерін өндіру мен қайта өңдеуді дамыту үшін стратегиялық инвесторларды тарту және экономиканың басым секторларында қолдаушы инвесторлармен бірлескен кәсіпорындар құру (ТКМК, машина жасау, құрылыс материалдары өнеркәсібі, химия, ағаш өңдеу);

5) өңірде индустриялық аймақтарды дамыту арқылы инвестицияларды ынталандыру;

б) әлеуметтік саладағы және көлік инфрақұрылымындағы концессиялық жобаларды іске асыру арқылы өңірде мемлекеттік-жекешелік әріптестікті одан әрі дамыту болып табылады.

3. *Мемлекеттік-жекешелік әріптестік тетігін пайдаланудың экономикалық әлеуетін іске қосу*

Жеке және мемлекеттік секторлардың экономикалық мүдделерін оңтайлы үйлестіру ШҚО депрессивті аудандарының ресурстық әлеуетін пайдалану тиімділігін арттырады. Бірақ бұл үшін МЖӘ-нің жетілдірілген тетіктері пайдаланылуы тиіс. МЖӘ-дегі кәсіпкерлік жобалар импортты алмастыру үрдістерін жеделдетуді ескере отырып, экономиканың шикізат секторы мен осы аудандарда жеңіл өнеркәсіпті дамытуға бағытталған креативті инновациялық кәсіпкерлік арасындағы байланыстырушы буын болуға тиіс. МЖӘ-де корпоративтік кәсіпкерлік жобаларды дамыту кезінде аймақтық мемлекеттік-жеке даму құралдары (арнайы экономикалық аймақтар) кеңінен қолданылуы мүмкін.

Өз кезегінде Қазақстанда МЖӘ тиімді моделін құру көптеген проблемалық аспектілер бойынша кәсіпкерлік пен мемлекет мүдделерінің теңгерімділігіне қол жеткізуге мүмкіндік береді, атап айтқанда тәуекелді инновациялар және жаңа технологиялар саласындағы жеке сектордың тәуекелдері төмендетіледі немесе жойылады, кәсіпкерлер жеке-мемлекеттік инновациялық кәсіпорындар есебінен қаржыландырылатын ұйымдастырушылық қолдау инфрақұрылымына еркін қол жеткізе алады.

Экономика салаларын дамыту басымдықтары бойынша мемлекеттік-жекешелік әріптестікте мүдделерді келісу тетіктерін жетілдіру: Қазақстан Республикасын индустрияландыру қарқынын және экономиканың кәсіпкерлік секторының дамудың инновациялық жолына көшуін жеделдетуге; түпкілікті ішкі тұтынушыларға бағдарланған аяқталған өндірістік циклмен бәсекеге қабілетті өнім өндіруді ұйымдастыруға; сауда-делдалдық және коммерциялық кәсіпкерлікке негізделген тиімсіз шағын және орта бизнесті таратуға мүмкіндік береді; өндірістік кәсіпкерлік саласын кеңейту; өнеркәсіптегі ҒЗТҚЖ-ны жетілдіру үшін негіз құру; өндірістік кәсіпкерлік секторында халықтың жұмыспен қамтылуын арттыру; өндірістерді дамыту және кадрлық әлеуетті қалыптастыру саласында тиімді жоспарлаудың негіздерін құру; тиімді сыртқы сауда балансын қалыптастыру; ұлттық валюта бағамының шет мемлекеттердің валютасына байлануын жою; ұлттық қауіпсіздік пен сыртқы экономикалық факторлардың әсеріне ұшырамайтын тұрақтылықтың берік негіздерін жасау.

Әлеуметтік саладағы мемлекеттік-жекешелік әріптестікте мүдделерді келісудің экономикалық тетіктерін дамыту мынадай бағыттар бойынша іске асырылуы мүмкін:

– ел өңірлерінде ӘКК жұмыс істеуінің экономикалық тетіктерін жетілдіру;

– әлеуметтік жауапкершіліктің халықаралық стандарттарын енгізу және кешенді пайдалану бойынша кәсіпкерлік құрылымдарды белсендіру.

Еліміздің өңірлерінде ӘКК жұмыс істеуінің экономикалық тетіктерін жетілдіру, біздің ойымызша, негізгі тұтынушысы жеке меншіктегі шикізат өнеркәсібінің жетекші кәсіпорындары болып табылатын табиғи-ресурстық әлеуетті тиімді және қарқынды пайдалануға негізделуі тиіс.

Өңірлердің ӘКК өңірлердің әлеуметтік инфрақұрылымын дамытуды және оның жұмыс істеуін қамтамасыз ету жөнінде кешенді мультипликативтік саясат жүргізуге тиіс. Осы мақсатта өңірлердің ӘКК мен өңірлердің жетекші, ірі өнеркәсіптік кәсіпорындары арасында олардың әлеуметтік жауапкершілігінің перспективалық аспектілері келісілуге тиіс.

Экономиканың мемлекеттік және жеке секторларының қатысуымен әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін кешенді дамыту адами капиталды қоса алғанда, адами әлеуетті дамыту үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Нарықтық экономиканың дамуын қарқындатудың және Қазақстан Республикасының МЖӘ-де мүдделерді келісудің қазіргі кезеңінде әлеуметтік жауапкершіліктің халықаралық стандарттарын енгізу және кешенді пайдалану бойынша кәсіпкерлік құрылымдарды белсендіру негізінде жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл ретте экономиканың мемлекеттік секторы тарапынан жыл сайын әлеуметтік жауапкершіліктің халықаралық стандарттарын енгізуге бюджеттік қаражат бөлінуі мүмкін. Әлеуметтік жауапкершіліктің халықаралық стандарттарын енгізу жөніндегі жетекші операторлар: ҮЕҰ; әлеуметтік жауапкершілікті реттейтін халықаралық стандарттарды сертификаттау жөніндегі қазақстандық және шетелдік қауымдастықтар бола алады. МЖӘ-де мүдделерді келісудің экономикалық тетіктерін жетілдірудің ұсынылып отырған басым бағыттары салалық та, әлеуметтік та сипаттағы көпвекторлы экономикалық тиімділікті қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының МЖӘ-де экономикалық мүдделерді келісу бойынша жетілдірілген ұйымдық-экономикалық тетіктер қолданбалы сипатқа ие және республикалық, сол сияқты өңірлік деңгейлерде экономиканы қарқындату жөнінде практикалық бағыттар ала алады. Сондай-ақ, МЖӘ-де экономикалық мүдделерді жүйелі деңгейде келісу Қазақстан Республикасының ЕурАзЭҚ елдерімен интеграциялық байланыстарын, олардың инновациялық белсенділігінің деңгейін арттыруды және адами әлеуетті дамытуды көздейді.

Өңірлік деңгейде инновациялық салаларда МЖӘ-ні белсендірудің өзектілігі, ең алдымен, инновациялық даму қажеттіліктері үшін шектеулі жергілікті ресурстарды жинақтау мүмкіндіктерімен анықталады. Бұл институттың инновациялық процестерді Әлеуметтік және экологиялық мәселелерді шешуге, аймақтық және аймақаралық инновациялық инфрақұрылымды дамытуға бағыттаудағы рөлі кем емес.

Сондай-ақ, МЖӘ арқылы өңірлік бизнесті жалпыұлттық және халықаралық инновациялық жобаларға қосу перспективаларын, мемлекеттік кепілдіктер беру арқылы өңірдің инновациялық саласына ұзақ мерзімді инвестицияларды сақтандыруды, әріптестік синергиясы салдарынан өңірде бірегей инновациялық ахуалды қалыптастыруды (оның бәсекеге қабілеттілігінің факторы ретінде) атап өткен жөн. Ресейлік ерекшелік МЖӘ-нің

ғылыми-инновациялық кеңістіктің біртұтастығын сақтау, озық технологиялар мен ұйымдастырушылық және басқарушылық инновацияларды жергілікті жағдайларға бейімдеу, өңірлерде инновациялық процестердің дамуын кадрлармен қамтамасыз ету сияқты миссияларын қажет етеді.

МЖӘ-нің қалыптасқан нысандарының көпшілігі - инновациялық бағдарламалар мен жобаларды әзірлеу және іске асыру, мамандандырылған инновациялық қорларды, бірлескен корпорациялар мен кәсіпорындарды құру, инновациялық желілерді дамыту және т.б. экономикалық кешеннің ұлттық және жергілікті деңгейіне имманентті. Сонымен қатар, бірқатар МЖӘ институттары, мысалы, инновациялық платформалар негізінен инновациялық процестің макро деңгейіне сәйкес келеді. Керісінше, шағын және орта инновациялық бизнесті дамытуға мемлекеттік көмек сияқты серіктестік тетіктері, ең алдымен, инновациялық дамудың жергілікті қажеттіліктерін қанағаттандырады. Сондай-ақ, жергілікті мән-жайлар айқындайтын МЖӘ моделі өңірлік инновациялық жүйелер ерекшелігінің ажырамас атрибуты ретінде әрекет ететінін атап өту қажет.

Қазақстанның артта қалған шекара маңындағы аудандарын қолдау тетіктерін әзірлеу үшін бай шетелдік тәжірибені ескерген жөн, оған сәйкес өңірлік процестерді реттеу үшін депрессивті, аз дамыған аймақтарды дамытуға ықпал ететін құралдар мен әдістердің әртараптандырылған жиынтығы қолданылады. Қазақстан үшін бұл мақсат депрессивті өңірлерді қолдау саясатын іске асыруда да алдыңғы қатарда тұруға тиіс. Сонымен қатар, әлемдік тәжірибені тікелей және бір түн ішінде көшіру мүмкін емес, бірақ қалыптасқан өңірлер типтерін ескере отырып, қазақстандық жағдайларға бейімдеуге болатынын мойындау керек [109-112].

4. Депрессивті шекара маңындағы аудандардың экономикалық өсуін қамтамасыз етуге және қолдауға бағытталған өңірлік саясатты жүргізу

Қазақстанда депрессивті, аз дамыған шекаралас аудандарды қолдау үшін инклюзивтік даму (inclusion) қағидаты бойынша экономикалық өсуді қамтамасыз етуге бағытталған өңірлік саясат жүргізу қажет. Инклюзивтік өсу деп ел халқының барлық топтарының өмір сүру сапасын арттыру және мүмкіндіктерінің теңдігін қамтамасыз ету үшін қолайлы жағдайлар жасаумен қатар жүретін экономикалық өсуді түсіну керек.

Инклюзивті даму моделі адамның басты назарында екенін және саясаттың басым бағыттары оның өмірі мен қызметінің барлық аспектілері, соның ішінде мәдениет, білім беру, денсаулық сақтау, ғылым, жұмыспен қамту, әлеуметтік қамсыздандыру, шығармашылық екенін қарастырады. Бұл модельдегі экономиканың басты мақсаты-әр адамның өмірлік қажеттіліктерін қамтамасыз ету. Бүгінде әрбір адамның өмір үшін маңызды қоғамдық қызметтерге қол жеткізуін қамтамасыз ету үшін экономика, мемлекеттік инвестициялар және экономикалық басқару саласында мемлекеттің неғұрлым күшті рөлі қажет. Бұл модель шешуге бағытталған мемлекеттік саясаттың негізгі проблемалары: кедейлікте және салыстырмалы түрде табысы аз адамдардың көп болуы. Дамудың басым индикаторларына-экономикалық және

адами дамудың диспропорциясы, кедейлік деңгейі жатады. Адамға қатысты мемлекеттік саясаттың негізгі мақсаты-әр адамның өмірлік қажеттіліктерін қамтамасыз ету [113].

Мұндай саясат өңірлердің әлеуметтік-экономикалық жағдайын теңестіруге, өңіраралық өзара іс-қимылды жақсартуға ықпал етеді. Екінші жағынан, сыртқы инвестицияларды тарту арқылы өсудің жоғары қарқынын қамтамасыз етуге қабілетті белгілі бір аймақта немесе «өсу нүктесінде» бірегей инновациялық өндірістерді дамытуға бағдарлану Қазақстанның кеңістіктік дамуының маңызды тренді болды [114, 115].

Негізінде, шекаралас аудандардың экономикасы мен әлеуметтік саласының депрессивті жағдайының көптеген көріністері өндіріс факторларының ұтқырлығының өсуіне, сондай-ақ шағын және орта бизнестің дамуына байланысты мүмкін емес. «Индустрия 4.0» әлемдік технологиялық революциясының үрдістеріне сәйкес барлық жерде ескі технологиялар мен өндірістер орнына қоршаған ортаны ластамайтын, энергия үнемдейтін технологияларға негізделген жаңа, неғұрлым прогрессивті, ғылымды қажетсінетін технологиялар келеді. Осы тұрғыдан алғанда, көптеген шекаралас аудандардың депрессиядан шығуы тауарлар мен қызметтерді өндіруді цифрландыру, қосымша технологияларға, 3-D принтерлерге негізделген жаңа икемді өндірістерді құру, шығармашылық индустрияларды, қолөнер мен ұлттық өнерді дамыту арқылы мүмкін болады.

Тұтастай алғанда, әртүрлі типтегі өңірлердің дамуын реттеуге және депрессивті аймақтардың өсуін қамтамасыз етуге сараланған тәсілдерді пайдаланатын селективті өңірлік саясатты жүргізу нормативтік-заңнамалық базаны және институционалдық инфрақұрылымды жетілдіруді талап етеді.

Қазіргі жағдайда еліміздің шекара маңындағы аудандарын дамытуды регламенттейтін еліміздің шекара маңындағы аудандарын 2020 жылға дейін дамыту жөніндегі кеңейтілген шаралар кешені іске асырылуда. Ол экономиканы, көлік-логистикалық және инженерлік инфрақұрылымды дамыту, жаңа жұмыс орындарын құру, туризмді, шекара маңындағы сауданы дамыту, трансшекаралық өзендерді пайдалану жөніндегі бірқатар нақты жобаларды қамтиды. Алайда, бүгінгі күні бұл жеткіліксіз. Жоспарланған іс-шаралар тым жалпы сипатқа ие, оларды қаржыландыру шекара маңындағы аймақтарды (аудандарды) тұрақты дамыту және оларды депрессивті күйден шығару үшін жеткіліксіз. Ол үшін дамыған елдердің тәжірибесі бойынша депрессивті аудандарды ұзақ мерзімді дамытудың кешенді бағдарламасын әзірлеу қажет. Бұл бағдарламада Қытаймен шекаралас әрбір ауданда, әрбір аймақта, әрбір ауылда нақты жобаларды іске асыруды көздеуге болады. Бұл ретте осы бағдарлама шеңберінде Шығыс Қазақстан облысының Қытаймен шекаралас аудандарында шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау, көлік және өндірістік инфрақұрылымды, әлеуметтік сала объектілерін дамыту үшін жеңілдіктер мен преференцияларды көздеу маңызды.

Бұдан басқа, депрессивті өңірлерде толыққанды даму бюджеттерін қалыптастыруға, түрлі жеңілдіктер беруге бағытталған өзін-өзі басқару жүйесін

дамытуды нормативтік-заңнамалық тұрғыдан нығайту, бюджетаралық қатынастарды жетілдіру қажет.

Қазақстанда өңірлік саясатты іске асыруға ұсынылған тәсілдер экономикалық кеңістіктің үйлеспеушілігін тегістеуді және шекара маңындағы, депрессивті, өз дамуында артта қалған аймақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге арналған [115, с. 88].

Өңірлік бағдарламалардың тиімді болуы және практикаға тиісті түрде енгізілуі үшін, ең алдымен,:

- елдің жоғары басшылығының ағымдағы жағдайға үлкен қанағаттанбауы, Үкімет пен мемлекеттік емес сектордың елді/өңірді дамытудың жаңа саясатын қалыптастыруға ниеті мен мүдделілігі;

- таңдалған модельді іс жүзінде іске асыру жөніндегі іс-шараларды әзірлеуге және енгізуге тиіс адамдардың құзыреттілігі, кәсібилігі және креативтілігімен қатар тәжірибесі (әлемдегі ең табысты елдер Үкіметтегі жұмысқа үздік менеджерлерді тартады);

- іске асыру үшін барабар құқықтық, ұйымдастырушылық және қаржылық жағдайлар таңдалған модель;

- жоғары ұйымдастырушылық тәртіп;

- өзгерістердің маңыздылығын жалпы түсіну және билік органдарында, шаруашылық жүргізуші субъектілерде және жұртшылықта ортақ мақсаттардың болуы, олардың нақты ынтымақтастығы [116].

4. Облыс экономикасын депрессивті күйден шығарудың шетелдік тәжірибесін бейімдеу мүмкіндіктері

Аймақтық дамуды мемлекеттік басқарудың тиімді тәжірибелерін зерттеу қолайсыз әлеуметтік-экономикалық жағдайдағы аймақтарды қолдау проблемаларына назар аударудың едәуір артуын атап өтуге мүмкіндік береді. Жергілікті деңгейде туындаған проблемалар енді тек жергілікті өзін-өзі басқару органдарына және жергілікті қауымдастыққа қатысты оқиғалар ретінде қарастырылмайды. Керісінше, аймақтарды дамытуды қолдаудың әртүрлі бағдарламалары аймақтық және ұлттық деңгейде жүзеге асырылады.

Әлемдік практикада белгілі бір кезеңде проблемалық деп танылған жекелеген аймақтарды нысаналы қолдау бағдарламалары жиі қолданылады. Депрессивті аймақтар проблемалық аймақтардың бірі болып табылады. Депрессивті аймақтар елдегі орташа деңгейден төмен әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерімен ерекшеленеді, ал бұрын олар дамыған деп саналды, ал кейбір көрсеткіштер бойынша олар елде жетекші орын алды. Жалпы алғанда, олар экономикалық әлеуеттің жоғары деңгейімен, өнеркәсіптің едәуір үлесімен, еңбек ресурстарының жоғары біліктілігімен сипатталады, алайда бейінді салалардың бәсекеге қабілеттілігінің төмен болуына немесе табиғи ресурстардың сарқылуына байланысты бұл өңірлер қазір өндірістің терең құлдырауымен, жоғары жұмыссыздықпен, халықтың төмен табысымен ерекшеленеді.

Депрессивті аймақтардың бірнеше түрі бар. Алтай ауданы-геоэкономикалық жағдайға, ауыл шаруашылығы өнімдерінің көптеген

түрлеріне жоғары шығындарға және әлсіз инфрақұрылымға байланысты жаңа өндірістер құру мүмкіндігі шектелген тау-кен өндірісі торабы.

Депрессивті аймақтың осы түрін таңдау себебіміз ол Алтай ауданының әлеуметтік-экономикалық даму сипатын толыққанды көрсетеді.

Әлемдік тәжірибеде депрессивті аймақтарды қолдаудың бірқатар әдістері бар. Солардың бірі - өңірде немесе елде бар мемлекеттік қолдау шараларын депрессивті аймақтарда шоғырландыру;

Бастапқыда депрессивті өңірлерді қолдаудың негізгі нысаны нормативтік заңнамалық актілерде көзделген кәсіпкерлікті қолдау тетіктері мен тетіктерін шоғырландыру, жеке (оның ішінде шетелдік) инвестицияларды тарту, инвестициялық белсенділікке жәрдемдесу, кәсіпорындарды қайта құрылымдау, кадрларды қайта даярлау және т.б. депрессивті аудандарда болуы мүмкін. Осылайша, мұнда орналасқан кәсіпорындар мен депрессивті аудандардың аумағында тұратын халыққа қолданыстағы (немесе қалыптасатын) қаржылық көмек арналарына қол жеткізу жеңілдейді.

Осыған байланысты мұндай тетіктерді толық түгендеу жүргізіледі, олардың іс-әрекетінің тиімділігі бағаланады және оларды негізінен (немесе тек қана) депрессивті аудандарда қолдану мүмкіндігі айқындалады.

Депрессивті өңірлер үшін мынадай шаралар көзделеді:

– негізінен депрессивті өңірлерде кәсіпкерлікті қолдау қорларының қызметін шоғырландыру және қаражатын бөлу;

– депрессивті өңірлердің кәсіпорындары үшін өндірісті құрылымдық қайта құру мен санациялауды жүргізуге бөлінетін қаражатты алуға арналған өтінімдерді бірінші кезекте қарауды қамтамасыз ету, осындай өтінімдерді дайындау кезінде оларға техникалық көмек көрсету тетігін әзірлеу;

– депрессивті өңірлер кәсіпорындарының инвестициялық субсидиялар, мемлекеттік кредиттер, банк кредиттері бойынша кепілдіктер алуға арналған өтінімдерді қарауының преференциялық (жеңілдікті) тәртібінің негізі;

– депрессивті аймақтардағы кәсіпорындарға салықтық несие беру (шара тек депрессивті аймақтар үшін қабылдануы мүмкін);

– өндірістік инфрақұрылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламалары бойынша өтетін инвестицияларды бөлу кезінде депрессивті аудандардың басымдылығын қамтамасыз ету;

– депрессивті аудандардың өнеркәсіп кәсіпорындарының жұмыстан босатылған қызметкерлеріне тұрғын үй құрылысына нысаналы кредиттер беру (жер учаскелерін меншікке бөле отырып), сондай-ақ оларға қоныс аударуға көмек көрсету;

– депрессивті аудандардың тұрғындарына білім алуға (оның ішінде жоғары), қайта мамандануға және т.б. несие беру [117].

Мұнда ең маңызды шектеу факторы - «Депрессивті аймақ» ұғымын нақты түсінудің болмауы. Бүгінде ҚР заңнамасында дағдарыстық, депрессивтік аймақтар деген ұғым жоқ. Осылайша, мұндай аудандарға қосымша көмек бөлуді негіздеу мүмкін емес. Осыған сүйене отырып, аймақтық саясатты заңнамалық қамтамасыз етуге өзгерістер енгізу қажет, онда «Депрессивті

аймақ» ұғымы нақты белгіленеді және осының негізінде осы мәртебені осындай аймақтарды қолдау шараларының мекен-жайы ретінде пайдалану мүмкіндігі пайда болады. Бұл жерде моноқалаларды дамытуды қолдау бағдарламасымен ұқсастығын айтуға болады. Аймақ экономикасын депрессивті экономикадан шығарудың сәтті тәжірибесінің мысалдары Қазақстандық жағдайда антидепрессанттық тәжірибесіне қолайлы Ұлыбритания, Германия, АҚШ, Италия және басқа елдердің аймақтық саясаты.

Италияда Оңтүстік аграрлық бағытта ерекшеленеді. Жоғары дамыған елдердегі аймақтық саясаттың жалпы заңдылығы-антидепрессант парадигмасының осы мәселені белгілі бір психологиялық қабылдауды анықтайтын ұлттық экономикалық өмірдің тонусына тәуелділігі. Сонымен бірге, әр елде экономиканы жақсарту және әлеуметтік дамуды арттыру бойынша жеке шаралар жүйесі қолданылады.

Ұлыбританияда әлеуметтік – экономикалық депрессия дәстүрлі салалар-көмір өндіру, болат және тоқыма өндірісі шоғырланған индустриялық агломерацияларда айқын көрінді. Ұлыбританияда өндірісті орналастыруды ынталандыратын және тежейтін жұмсақ, жанама әдістер жасалды. Аймақтық саясат үш шаралар тобына сүйенді:

1. Депрессивті өңірлерде өндірістің орналасуы мен өсуін ынталандыратын қаржылық шаралар (капитал салуға кепілдіктер, қарыздар, салық жеңілдіктері, жұмыспен қамтылғаны үшін өңірлік сыйлықақылар және т.б.).

2. Мемлекеттің өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымды, ең алдымен көлік пен тұрғын үйді дамыту жөніндегі тікелей инвестициялық қызметі.

Депрессия аймағының мысалы Орталық Шотландия болды. Орталық Шотландияның дамуын белсендіру үшін шотландтық даму агенттігі құрылды, оны орталық үкімет 98% қаржыландырды және оның аймақтық саясатының жетекшісі болды. Бұл орган жалға берілетін кәсіпорындардың, тұрғын үйлердің, инфрақұрылымның және қоршаған ортаны қорғаудың құрылысына жауап берді. Агенттік индустрияға инвестициялар, кәсіпорындарға консультациялық және қаржылық көмек көрсету бойынша бірқатар өкілеттіктерге ие болды. Германияда жаңа аймақтық стратегия қалыптасты – мемлекеттің қолданыстағы меншік және басқару тетіктеріне басып кіру саясаты. Үлкен саяси дербестік пен жер үкіметтері мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының кең қаржылық мүмкіндіктерін ескере отырып, «Орта жол» парадигмасы қабылданды. Оның мәні жаңартылатын дәстүрлі экономиканың инновациялық дамумен үйлесуінде жатыр. Озық салаларда (электроника, жоғары технологиялық машина жасау, ақпараттық жүйелер, қызмет көрсету саласы және т.б.) жұмыс істейтін жаңа фирмаларды қолдауды жер және жергілікті билік жанама ынталандыру әдістерімен - арнайы сыйақылар, банк кредиттері бойынша кепілдіктер, салық жеңілдіктері, амортизациялық есептен шығару түрінде жүзеге асырды. Мемлекеттік инвестициялау дәстүрлі салаларға (көмір металлургиялық кешен) және жеке инновациялық капиталға (жұмыс күшін қайта оқыту, инфрақұрылымды

кеңейту, экологиялық жағдайды жақсарту, білім беруді және ҒЗТҚЖ-ны дамыту және т.б.) жұмсалды [118].

Оны іске асыруға жауапты әкімшілікпен нақты өңірді дамытудың нысаналы бағдарламасын құру. Мұндай бағдарламаларды пайдалану тәжірибесі АҚШ, Австралия, Канада және т.б. бар, Аппалач аймағын (АҚШ) белсендіру үшін Президенттік Аппалач аймақтық комиссиясы – автономды штаттық даму агенттігі құрылды. Аймақты белсендірудің негізгі міндеттері келесідей тұжырымдалды:

1. Экономикадағы аяқталған өндірістік циклдерді ынталандыру, шикізатты өңдеу және қайта өңдеу өндірістерін дайын өнімнің барынша мүмкін дәрежесіне дейін жеткізу.

2. Өңірдің орналасқан жерінен және әлеуетті нарығынан пайда табуға қабілетті (қабілетті) жаңа салаларды өңірге тарту.

3. Рекреациялық ресурстарды дамыту.

4. Ауыл шаруашылығын, оның ішінде қала маңындағы шаруашылықты әртараптандыру.

5. Салаларды қайта конверсиялау негізінде тау-кен ісі мен ағаш дайындаудағы жұмыспен қамтуды және кірістілік деңгейін кеңейту.

Жеке бизнесті белсендіру үшін АҚШ үшін дәстүрлі қолдау әдістері қолданылды: төмендетілген пайыз бойынша ұзақ мерзімді несиелер, күрделі салымдардан салықтық жеңілдіктер, мемлекеттік тапсырыстар мен келісім-шарттар, жеңілдікті бағалар және т.б. саясаттың негізгі бағыты нарықтың табиғи серпіні негізінде инвестицияларды тарту үшін ұзақ мерзімді ынталандыруды қалыптастыру үшін кәсіпкерлікті өрістету үшін қолайлы сыртқы ортаны қалыптастыруға жасалды. Өңірді депрессивті күйден шығарудың шешуші компоненті жол құрылысы болды.

Солтүстікті игерудің канадалық тәжірибесі «солтүстікке бет», «ресурстарға жол» және т.б. сияқты арнайы бағдарламаларда белгіленген аймақтық шаралардың жүйелілігімен сипатталады. Бұл бағдарламаларда мемлекеттік және жеке инвестицияларды тарта отырып, аймақтарды зерттеуді ұйымдастыру, кен орындарын игерудің вахталық әдісін қолдану, Солтүстік қалаларды құру және дамыту ерекше қызығушылық тудырады. Солтүстік қалаларды салу кезінде экстремалды табиғи жағдайлар, сондай-ақ олардың функционалды профилінің ерекшеліктері ескеріледі. Оларда бейінді еңбекті көп қажет ететін өндірістер, әлсіз (төмен) кәсіби жұмыс күші жоқ. Өндіріс техникасы мен технологиясы, өнеркәсіптік және тұрмыстық инфрақұрылым солтүстіктің ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылады.

Әр қаланы жоспарлау іргелес аймақты ескере отырып жүзеге асырылады, бұл «қала-аймақ» жүйесін құруға мүмкіндік береді. Бұл жүйелер провинцияларда және арнайы жоспарланған органдары бар басқа аймақтық комбинацияларда біріктірілген. Бұл органдардың қызметін мемлекеттік билік органдары үйлестіреді.

Нидерландыда Оңтүстік Лимбургті қайта құрылымдаудың Сәтті бағдарламасының мысалы бар, ол ЕО-да ең сәтті деп танылды. Бағдарламаны

іске асыруда LIOF өңірлік дамудың мемлекеттік компаниясы маңызды рөл атқарды. Бағдарлама жаңа инфрақұрылым құруға, инвестициялық субсидияларға, шахтерлерді қайта оқытуға және жаңа кәсіпорындар салуға жәрдемдесудің басқа да шараларына бағытталған (автобус өндірісі, бұрынғы шахталардағы химиялық өндірістер, жоғары технологиялық шағын кәсіпорындар және т.б.), нәтижесінде депрессивті көмір өндіретін провинция прогрессивті экономикалық құрылымы бар аймаққа айналды. және жұмыспен қамту.

Австралия халықтың, табиғи ресурстардың және өндірістің біркелкі орналаспауымен сипатталады. Австралиялық федерализмнің ерекшелігі (мемлекеттердің үлкен экономикалық тәуелсіздігі және олардың істеріне араласу орталығының шектеулі құқықтары) аймақтық бағдарламаларды мемлекеттердің өздері жасайтындығын және Орталық оларға негізінен инфрақұрылым объектілерін қаржыландыру арқылы қатысатындығын түсіндіреді.

2021 жылға дейін 30 жылға есептелген «Пилбара – 21» бағдарламасы мынадай міндеттер кешенін шешуді үйлестіреді: шикізатты қайта өңдеу дәрежесін ұлғайту және қайта өңдеу өнімдерін экспорттау; халықаралық туризмді дамыту; қазіргі заманғы инфрақұрылымды құру, қазіргі заманғы қала салу және т. б.

Бағдарламада қолайлы институционалдық негіз құратын федералды және аймақтық үкімет тарапынан шаралар жүйесі қарастырылған:

– компаниялардың мүлкіне және жер қойнауын игеруге салықтық жеңілдіктер енгізу;

– жоғары инвестициялық тәуекелдерді ескере отырып, ұзақ мерзімді кредит беру шарттарын жақсарту (өңірдің және елдің басқа бөліктерімен салыстырғанда);

– өндірілетін өнімге жергілікті сұраныстың белгісіздігін төмендету мақсатында кәсіпкерлермен жергілікті нарықтарға өнім жеткізу туралы үкіметтік келісімдер жасасу және т.б.

Ірі компаниялар мен шағын бизнес арасында байланыс орнатуға жәрдемдесу және басқа да шаралар [119].

ШҚО депрессивті аудандарының экономикасының инвестициялық-инновациялық дамуының негізгі мақсаты өнеркәсіптік өндірістің бәсекеге қабілетті өнімінің тұрақты өсімін қамтамасыз ету және білімді қажет ететін, ресурстарды үнемдейтін технологияны енгізу [120].

Қолдаудың басқа түрлері бар, тереңірек зерттеулер қажет, олар аймақтың депрессивті аймақтарының жағдайларына қатысты ма.

Депрессивті аудандардың дамуын қолдау формаларының толық жиынтығы 31-кестеде келтірілген.

Алайда, соңғы үш нысанның Өскемен және Семей қалаларында қолданылатынын атап өткен жөн, өйткені тек осы қалаларда инфрақұрылымдық жайластырудың болуы және қалалардың геоэкономикалық

жағдайы қолайлы. Бұл қалаларда индустриялық және техно-енгізу аймақтарын табысты дамыту үшін көптеген алғышарттар біріктірілген.

Кесте 31 – ШҚО депрессивті аудандарының дамуын қолдау формалары

Қолдау формалары	Мазмұны
Депрессияға жатқызуға болатын аймақтарға ерекше мәртебе беру.	Ағымдағы жағдайға талдау жүргізу, мемлекет тарапынан депрессивті аймақтарды дамытуды қолдау жөніндегі бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру. Жалпы сипаттағы шаралар: қолданыстағы экономикалық жүйені өнімнің жаңа түрлерін өндіруге қайта құрылымдау, ауданның экономикалық әлеуетін дамытудың жаңа бағыттарын іздестіру, жаңа кәсіпорындарда жұмыс істеу үшін персоналды қайта оқыту. Жаңа мамандардың келуін қамтамасыз ету және жұмысшылардың кетуін азайту.
Белгілі бір депрессивті аймақта басқарушы компания құру	Міндеттері: Бағдарламаны басқару және әрбір нақты ауданда даму жобаларын іске асыру кезінде бөлінетін қаражатқа иелік ету (АҚШ, Италия, Канада, Австралияда аймақтарды дамыту тәжірибесі). Бұл ретте Бағдарламаның мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу үшін қолайлы институционалдық және әлеуметтік-экономикалық фон жасайтын республикалық және өңірлік Үкімет тарапынан шаралар жүйесі көзделеді.
Арнайы экономикалық аймақтар.	Қолданыстағы АЭА аймақтың экономикалық әлеуетін айтарлықтай арттырудың оң нәтижелерін әлі беріп отырған жоқ.
Индустриялық аймақтар.	Оларда заманауи өнеркәсіптік кәсіпорындарды орналастыру үшін инфрақұрылым құрылған. АЭА-дан айырмашылығы – бұл аймақтар, әдетте, эксаймақтылық мәртебесіне ие емес.
Арнайы техникалық-техникалық аймақтар.	Технополистер, ғылыми парктер, технопарктер. Университеттер негізінде немесе өнеркәсіптік аймақтарды қайта құрылымдау арқылы құрылады. Мемлекет тарапынан қолдау зерттеу жұмыстарына тапсырыстарды орналастыру, өндірістік және кеңсе үй-жайларын жеңілдікпен жалға алу, кредиттер алуға жәрдемдесу және т.б. түрінде жүзеге асырылады.

5. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына жәрдемдесуге арналған мемлекеттік бағдарламаларды жетілдіру

Аймақтың экономикалық әлеуетін арттырудың негізгі бағдарламалары бизнесті дамытуға бағытталған бағдарламалар болып табылады, өйткені бұл жұмыссыздық деңгейін төмендетуге, халықтың әл-ауқатының деңгейін арттыруға, халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда неғұрлым маңызды бағдарлама 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар болып табылады, ол «Қазақстан-2050» ұзақ мерзімді стратегиясын іске асыруға арналған орта мерзімді даму жоспары болып табылады. Ол жинақталған ұлттық жоспарлау тәжірибесіне сәйкес әзірленді және Қазақстан үшін жаңа жаһандық сын-қатерлер мен жаңа мүмкіндіктерді ескере отырып, ең жаңа әлемдік жағдайларда «отыздыққа» кіру бағытын жалғастыруда. Үшінші жаңғырудың жаңа міндеттеріне сәйкес, әлемдік экономикадағы тәуекелдер мен жаңа мүмкіндіктерді ескере отырып, 2025

жылға дейінгі Стратегиялық жоспарда кейбір инновациялық тәсілдер қолданылды:

Едәуір уақыт кезеңі ішінде «Өнімділік 2020», «Бизнестің жол картасы 2020», «Жұмыспен қамту 2020 Жол картасы», «Моноқалаларды дамытудың 2012-2020 жылдарға арналған бағдарламасы» және басқа да бағдарламалар іске асырылуда. Қазақстанда кәсіпкерлер көбінесе «Бизнестің жол картасы 2020», «Өнімділік 2020», «Агробизнес 2020», «Моноқалаларды дамытудың 2012-2020 жылдарға арналған бағдарламасы» сияқты бағдарламалардың құралдарын пайдаланады. Сонымен қатар, өңірде бизнесті дамытуды қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды іске асырудың бар болуына және ойдағыдай болып көрінгеніне қарамастан, белсенді бизнес субъектілері санының өсуінің жеткілікті жоғары қарқыны байқалуда. Бизнес-бастамаларды дамытуды қолдаудың аталған шаралары нақты сипатқа ие және маңызды мультипликативтік нәтиже бермейді, яғни аудан экономикасының барлық салаларында бизнес-жобаларды іске асыруға қарамастан, қолдау шаралары санының сапаны өзгертуге көшуі: кәсіпкерлер қызметінің жаңа бағыттары жоқ, жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарда өндірісті әртараптандыру жоқ, жеткілікті үлкен сапалық және сандық өсу жоқ. Мемлекеттің бизнес-саланы дамытуды басқаруға белсенді қатысуына және Мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде қолдау көрсетуге қарамастан, өңірдің экономикалық әлеуеті айтарлықтай төмен болып қалуда.

Сондықтан әлемдік тәжірибені ескере отырып, қолдаудың жүйелі шараларын жүзеге асыру қажет деп санаймыз, олардың негізгі айырықша сипаты өңірлік деңгейдегі салааралық тығыз іс-қимыл болуы тиіс. Мұнда проблемалық аймақтарды басқарудың шетелдік тәжірибесі үлкен маңызға ие болуы мүмкін. Шетел тәжірибесін ескере отырып, депрессивті аймақтардың дамуын басқару шаралары ұсынылды (32-кесте).

Кесте 32 – Депрессивті аймақтардың дамуын басқару шаралары

Бағыттары	Іске асырылатын шаралар
1	2
Аймақтың депрессивті аудандарының сандық критерийлерін белгілеу	Мемлекеттік статистика әдіснамасы деңгейінде даму деңгейі бойынша аймақтардың жіктелуін әзірлеу
Депрессивті аудандардың түрлері бойынша аймақтық мәселелерді шешудің мақсатты бағдарламалары	Аймақтық дамудың кешенді зерттеулерін жүргізу
Депрессивті аудандарды өндірістің орналасуын бақылау	Өндіргіш күштерді бөлуге әсер ету әдістерін заңнамалық реттеу
Аймақтың депрессивті аудандарындағы кәсіпорындардың инновациялық дамуын белсендіру	Мемлекеттік инвестицияларды, салықтық жеңілдіктерді, инновациялық салаларды несиелендіруді реттеу шараларын әзірлеу
Аймақтың депрессивті аудандарының экономикасын диверсификациялау	Мемлекеттік инвестицияларды, салықтық жеңілдіктерді, несиелерді кепілдендіруді реттеу шараларын әзірлеу

32-кестенің жалғасы

1	2
Қолайлы бизнес ортаны қалыптастыру	Республикалық деңгейде аймақтарды дамытудың орталықтандырылған қорын құру, арнайы экономикалық аймақтар институтын дамыту
Мемлекет пен аймақ арасындағы өкілеттіктерді бөлу және аймақтың депрессивті аудандарын (қалаларын) дамыту жоспарларын әзірлеу туралы шарт	Орталық пен аймақтың депрессивті аудандарды (аумақтарды) дамыту жөніндегі өкілеттіктерін біріктіре отырып, мемлекет пен аймақ субъектісі арасындағы үлгілік шартты әзірлеу.
Ескерту - Мәліметтер негізінде автормен құрастырылған	

Қазіргі уақытта Қазақстанда басқа елдердегі осындай қолдау тәжірибесін едәуір дәрежеде ескеретін проблемалық өңірлерді қолдау бойынша бірқатар шаралар іске асырылды. Алайда, аймақ ішіндегі депрессивті аудандардың әлеуметтік-экономикалық дамуын реттеудің тұтас және үйлесімді жүйесі жоқ. Екінші тарауда атап өтілгендей, мемлекеттік қолдау бағдарламаларының нәтижесінде өңірге түсетін қаржы жалпы жағдайдың сапалы өзгеруі үшін жеткіліксіз. Депрессивті аймақтарды тиімді реттеу аймақтың әлеуметтік - экономикалық жағдайындағы ұзақ мерзімді өзгерістерді болжауға және реттеуші әсердің күтілетін нәтижелерін бағалауға мүмкіндік беретін экономикалық-математикалық модельдерге негізделуі керек. Қазақстанда осындай модельдерді құру тәжірибесі шетелдік зерттеушілердің жетістіктерін зерделеу есебінен қалыптастырылуы мүмкін. Бұл ретте өңір аудандарын (кәсіпорындарын) тоқырауға ұшырағандарға жатқызудың бірыңғай өлшемдерін, мемлекеттік инвестицияларды, салықтық жеңілдіктерді, инновациялық салалар үшін кредиттер бойынша кепілдіктерді реттеу жөніндегі шаралар жүйесін әзірлеу, республикалық деңгейде өңірлік дамудың орталықтандырылған қорын құру қажет [121].

ШҚО депрессивті аймақтарын дамытудың шетелдік тәжірибесіне және аудандарының даму ерекшеліктеріне сүйене отырып, келесі іс-қимыл стратегиясын әзірлеуге болады (24-сурет):

1. Белгіленген критерийлерді қанағаттандыратын депрессивті аймақтардың мемлекеттік мәртебесін беру үшін нормативтік-құқықтық базаны құру мұндай аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын одан әрі реттеуге мүмкіндік береді. Депрессивті аймақтың мемлекеттік мәртебесін институционалдық қамтамасыз ете отырып, аудандар немесе ірі өңірлер Арнайы мемлекеттік қолдау объектісіне айналады.

2. Республикалық деңгейде өңірлік дамудың орталықтандырылған қорын құру бизнес субъектілерін қолдау тетіктерін әзірлеуді және қолдануды көздейді: Екінші деңгейдегі банктердегі кредиттердің пайыздық ставкасын субсидиялау, салықтық преференциялар, инфрақұрылымдық жобаларға, елді мекендердің әлеуметтік тартымдылығын арттыруға тұрақты және ұзақ мерзімді мемлекеттік инвестициялар және басқа да шаралар.

3. Басқарушы компанияның міндеттеріне синергия әсерін ескере отырып, аудан экономикасының базалық салаларын (өнеркәсіп, агроөнеркәсіптік кешен, туризм, пайдалы қазбаларды барлау және игеру) дамыту бойынша нысаналы жұмыс кіретін болады.

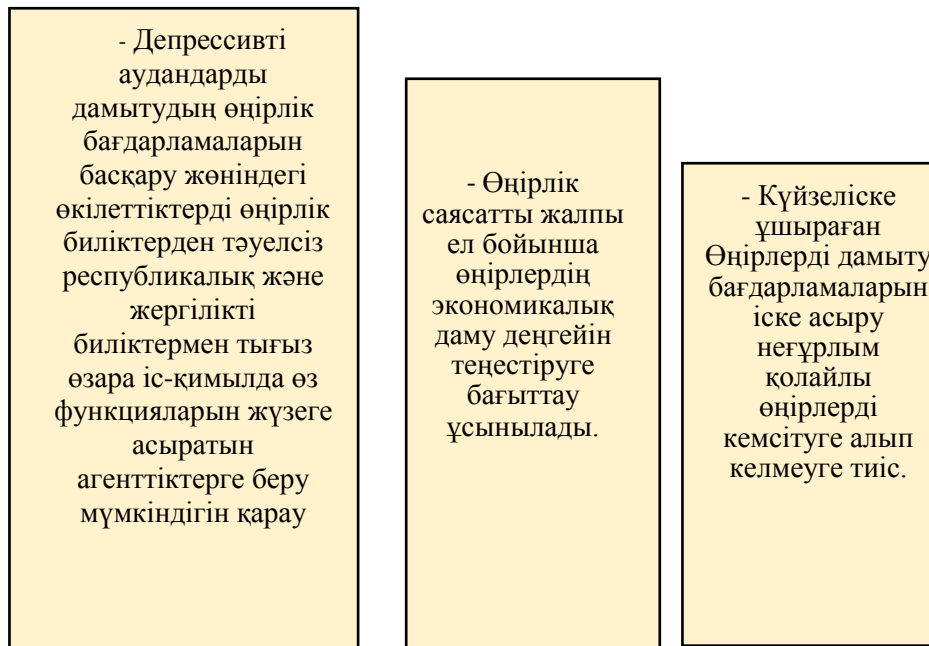

Сурет 24 – ШҚО депрессивті аудандарының даму стратегиясы

24-суретте, ШҚО депрессивті аудандарын дамытудың ең тиімді құралы, біздің ойымызша, үшінші нұсқа болып табылады. Қазақстанда басты мақсаты облысты әлеуметтік-экономикалық дамыту болып табылатын мұндай компания «Ертіс» ӘКК Өңірлік даму институты нысанында бар. Ол депрессивті аймақты дамытудың арнайы бағдарламасын жүзеге асырумен ғана айналысатын менеджерлерден тұратын бөлім құра алады. «Ертіс» ӘКК республикалық бюджет қаражатын инфрақұрылымдық жобаларға ала отырып, қаржы агентінің функцияларын орындай алады және оларды, оның ішінде «өңірлік мемлекеттік-жекешелік әріптестік орталығы» АҚ-мен бірлесіп іске асыра алады.

РР ҒЗИ зерттеулеріне сәйкес, мұндай аудандар әр облыста іс жүзінде бар. Аймақты басқарудың осындай тетігінің басты артықшылығы басқарушы компанияның аудан экономикасын дамытуға мүдделілігі болып табылады, өйткені оның табыстылығы (пайдалылығы) осыған тікелей байланысты болады. Сондай-ақ, тиісті жұмыс тәжірибесі бар бағдарлама менеджерлері рөлінде шетелдік компанияларды тартуды қарастыруға болады.

Шет елдердің даму тәжірибесін жинақтай отырып, ШҚО депрессивті аудандары үшін келесі ұсыныстарды жасауға болады (25-сурет).

Сурет 25 – ШҚО депрессивті аудандарына арналған ұсыныстар

Депрессивті аймақтарды дамыту бағдарламаларын дайындау кезеңдері мыналар болуы мүмкін:

Бірінші кезең:

- өнеркәсіп, сауда, тұрғын үй, білім беру бағыттары бойынша өңір ресурстарын бағалау жүргізіледі;
- көліктік-логистикалық инфрақұрылымның болуы мен сапасы бағаланады;
- өнеркәсіп кәсіпорындары бойынша салаларда жұмыс істейтіндердің динамикасын бағалау, өңір экономикасының ірі кәсіпорындарға тәуелділігі жүзеге асырылады;
- өнеркәсіптің басқа салаларын дамыту бойынша өңірдің мүмкіндіктеріне талдау жүргізілуде.

Екінші кезең: шет елдердегі ұқсас депрессивті аймақтардың экономикасын қалпына келтіру мысалдарын талдау және оларды қалпына келтіру процесінің жолдарын зерттеу;

Үшінші кезең: депрессивті аймақты белсендіру тұжырымдамасын әзірлеу:

- өңірдің негізгі кәсіпорындарын, олармен байланысты салалар мен бизнес-құрылымдарды тұрақты дамыту жөніндегі саясатты;
- халықты жұмыспен қамту, еңбек көші-қоны, кадрларды оқыту және қайта оқыту бағдарламасы, өзара байланысты салаларды ескере отырып, өңірдің негізгі кәсіпорындарына инвестициялардың жұмыспен қамтуға және өнеркәсіптің дамуына әсерін зерттеу;
- мемлекеттік билік органдары тарапынан өңірлер алдында алынған міндеттемелерді қатаң сақтау.

Депрессивті аймақтарда нақты және тиімді инвестициялық орта құру.

1. Депрессивті өңірді дамытудың перспективалы экономикалық тетігі

экономика субъектілерінің шаруашылық қызметін қарқындатуға бағытталған интеграциялық нысандар жүйесі (мысалы, өңірлік экономикалық кластерлер) болуы мүмкін.

2. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік шеңберінде нақты жобаларды әзірлеу және іске асыру.

Аумақтарды дамытудың шетелдік тәжірибесін зерттеу және оларды Қазақстанның экономикалық кеңістігінің қазіргі жағдайына бейімдеу отандық аймақтық экономиканың теориялық және әдіснамалық кемшіліктерін ішінара толтыруға мүмкіндік береді. Мәселелер: аумақтардың пайда болуы; дамымаған аумақтарды игеру қажеттілігі; адамдардың тіршілік әрекетін аумақтық ұйымдастыруды жетілдіру; елдің жекелеген өңірлеріндегі экологиялық жағдайдың ушығуы және т.б.

Шетелдік тәжірибені зерттеу Қазақстан үшін де экономикалық аймақтарға қарағанда аймақтардың әлеуметтік кеңістіктік поляризациясын тегістеу тетіктерінің бар екенін көрсетті. Субъектілердің әлеуметтік теңсіздігін жеңілдету үшін: экономикалық дамудың жеткілікті жоғары деңгейі; орталықтың ауқымды және тиімді бу тарату әлеуметтік саясатын жүргізу қажет. Тағы да айта кетейік, бұл аймақтық емес, әлеуметтік саясат, бұл аймақтардың кеңістіктік поляризациясын жеңілдетудің тиімді нәтижелерін қамтамасыз етеді. Барлық қарастырылған шаралар жергілікті ерекшелікке негізделген, ел ішінде немесе одан тыс жерлерде ұқсас тәжірибе ескеріледі. Аймақтарда немесе елде жүзеге асырылатын іс-шаралар белгілі бір дәйектілікке ие, мемлекеттің жалпы саясатының шеңберіне сәйкес келеді және осы бағыттағы басқа бағдарламалармен байланысты. Депрессивті аудандардың мәселелерін шешудегі айқындаушы мемлекеттік қаржыландыру болып табылады.

Осылайша, дұрыс басқару шешімдерін қабылдау жағдайында аймақтағы депрессивті аудандар, олардың бұрын айтарлықтай өндірістік-экономикалық әлеуетке ие болуына байланысты жаңа өсу нүктелері, инновациялық дамудың драйверлері бола алады. Өңірлік экономикалық саралауды Мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесі - бұл Қазақстанның әлемдік экономикалық аренадағы бәсекелестік ұстанымдарын арттыру және аймақтардың тең Әлеуметтік және экономикалық мүмкіндіктерін қамтамасыз ететін тепе-тең экономикалық жүйені құру шарттарының бірі.

Әлеуметтік саладағы аумақтық диспропорцияларды азайту және елдің экономикалық кеңістігінің бірлігін қамтамасыз ету үшін өңірлік дамуды реттеу қажет.

Аймақтың күйзеліске ұшыраған аймақтарына қолдану мүмкіндігі жағынан Канадада, АҚШ-та, ЕО елдерінде, Қытайда және Ресейде қалыптасқан аймақтық саясаттың үлгілері мен әдістері үлкен қызығушылық тудырады.

Осылайша, зерттеу көрсеткендей, дұрыс басқару шешімдерін қабылдау жағдайында өңірдегі депрессияға ұшыраған аудандар өздерінің бұрын елеулі өндірістік-экономикалық әлеуетке ие болуына байланысты өсудің жаңа нүктелеріне, инновациялық даму драйверлеріне айналуы мүмкін. Аймақтық экономикалық саралауды мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесі Қазақстанның

әлемдік экономикалық аренадағы бәсекеге қабілетті позициясын арттыру және аумақтар үшін тең әлеуметтік және экономикалық мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін тепе-теңдік экономикалық жүйені құру шарттарының бірі болып табылады.

3.3 Облыстың депрессивті аудандарында инновациялық дамуды белсендірудің шетелдік тәжірибесін бейімдеу

ШҚО аудандарының инновациялық қызметінің қарқынды дамуы жалпы өңір экономикасын жаңғырту факторларының бірі ретінде кеңейтілген өндіріс негізінде тұрақты экономикалық өсімді қамтамасыз етуге қабілетті, сондай-ақ өңір кәсіпорындарының отандық нарықта ғана емес, әлемдік нарықта да бәсекелестік артықшылықтарына қол жеткізудің маңызы зор.

ШҚО аудандарының экономикалық дамуын тиімді басқару өңірлік инновациялық жүйелер деңгейінде инновациялық даму сипаттамаларын өлшеудің кешенді жүйесін әзірлеуді қажет етіп отыр. Өңірдегі жекелеген аудандарының инновациялық даму деңгейлерін сәйкестендіру облыстың әрбір ауданы үшін инновациялық саланы ынталандыру жөніндегі әдіс-тәсілдердің арнайы жиынтығын қалыптастыруға мүмкіндік береді. ШҚО-да инновациялық дамуды басқарудың негізгі ерекшелігі-аймақтанудағы қағидат болып табылады, себебі сол инновациялық аспектілер мен проблемаларды ел өңірлерінің мүдделері тұрғысынан қарауды көздейді. Осыған байланысты Қазақстан аумағы бойынша инновациялық белсенділікті бөлуді картаға түсіру экономикалық тұрғыдан негізделген. Автордың пікірінше, бұл микро, мезо және макро деңгейлердегі субъектілердің инновациялық дамуының негізгі сипаттамасы мен өлшемін құрайтын инновациялық белсенділік көрсеткіші деп атауға болады.

Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін сараптап талдау барысында отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттердегі шолу көрсеткендей, инновациялық белсенділіктің сандық сипаттамаларын есептеудің бірыңғай әдісі жоқ, әр түрлі параметрлер мен сипаттамаларды атап өтеді. Аталған ұғымдарды бірыңғай нақты айқындалуының болмауы нәтижесінде отандық кәсіпорындар жүзеге асыратын өзгерістердің басым бөлігі инновация (инновация) мәртебесін алмайды, бұл инновациялық белсенділік параметрлеріне әсер ете алмайды [122].

Мысалы, Қазақстанда ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар мен инновациялар статистикасының көрсеткіштерін қалыптастыру жөніндегі әдістемеге сәйкес «инновациялар саласындағы белсенділік деңгейі» көрсеткіші кәсіпорындардың инновациялық қызметін зерттеу республика мен облыстар, Астана және Республикалық маңызы бар қалаларда, сондай-ақ жекелеген салалар бойынша негізінде жылына бір рет қалыптастырылады [123].

Белсенділік деңгейі инновациялық белсенді кәсіпорындар санының, яғни инновацияның кез-келген түрімен айналысатындардың жұмыс істеп тұрған

кәсіпорындардың жалпы санына қатынасы және 100-ге көбейту арқылы анықталады:

$$Lact = N_{hi} / N_{tre} * 100, \quad (3)$$

мұнда $Lact$ – инновациялар саласындағы белсенділік деңгейі;

N_i – инновациялары бар кәсіпорындар саны;

N_{tre} – жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың жалпы саны.

Жоғарыда аталған ерекшеліктерді ескере отырып, кәсіпорынның инновациялық белсенділігін бағалау моделін ұсынамыз. Кәсіпорынның инновациялық белсенділігінің қарқындылығын көрсететін негізгі көрсеткіш өз күшімен (IA) орындалған өткізілген өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) жалпы көлеміндегі инновациялық тауарлар (жұмыстар, көрсетілетін қызметтер) көлемінің үлес көрсеткіші болып табылады. Біз бұл көрсеткішті көп факторлы модель түрінде ұсынамыз:

$$IA = \frac{V_{и}}{V} = \frac{\Pi}{B} * \frac{З}{V} * \frac{\Phi}{N} * \frac{V_{и}}{\Pi} * \frac{N}{З} * \frac{B}{\Phi}, \quad (4)$$

мұнда $\frac{V_{и}}{V}$ – өз күшімен орындалған өткізілген өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) жалпы көлеміндегі инновациялық өнім (жұмыстар, қызметтер) көлемінің үлесі;

$\frac{\Pi}{B}$ – сатудың рентабельділігі;

$\frac{З}{V}$ – инновациялық – инвестициялық ғылымды қажетсіну (технологиялық инновацияларға жұмсалған шығындардың өткізілген өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) көлеміне қатынасы);

$\frac{\Phi}{N}$ – қормен жарактандырылуы (1 қызметкерге шаққандағы МӨЗ құны);

$\frac{B}{\Phi}$ – қор шығару.

Алайда, инновациялық белсенділік көрсеткіштері біржақты болып табылмайтындығын да ескерту керек. Сондықтан тұжырымдаманы түсіндіру және инновациялық белсенділік деңгейін есептеу бойынша мемлекеттік статистиканың әдіснамалық түсіндірмелерінде инновациялық дамудың мазмұндық бөлігі мен мағыналық мәнін бұрмалап көрсететін ықшамдалулардың бар екенін атап өткен жөн. Ұсынылған анықтамадан инновациялық белсенділік шаруашылық жүргізуші субъектінің инновациялық қызметінің кешенді көп өлшемді параметрі емес, қарапайым статистикалық сипаттаманың бір түрі екендігі анықталады. Осы жағдайда бұл анықтамалар зерттелген ұйымдардың жалпы санындағы инновацияның белгілі бір түрін жүзеге асырған ұйымдардың үлес салмағы (үлесі) болып отыр. Бұл жерде күрделілік, сезімталдық, қарқындылық, мерзімдік, әлеуетті жұмылдыру және т.б. инновациялық белсенділіктің сипаттамалары туралы мәселе туындап отырған жоқ. ҚР ҰЭМ Статистика комитеті жыл сайынғы статистикалық байқауды өткізу нәтижесінде кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі

туралы мәліметтерді ала алады. «Ұйымдардың инновациялық белсенділігі» көрсетілген көрсеткішті «есепті жылы инновацияларды жүзеге асырған ұйымдардың үлес салмағына, тексерілген ұйымдардың жалпы санына» өзгерту қисынды болары сөзсіз. Осы жерде айта кетер жайт, бұл көрсеткіштер бір біріне балама болып табылмайды.

Біздің ойымызша, әр түрлі деңгейдегі шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық белсенділігін инновацияларды құру, енгізу, тарату қарқындылығының кешенді бағасы, сондай-ақ ең алдымен қосылған құнның өсу көрсеткіштеріне сүйене отырып, енгізілген инновациялардың практикалық іске асырылуы мен тиімділігін бағалау ретінде түсіну қажет. Инновациялық белсенділік инновациялық қызметті жүзеге асыру қарқындылығының және оның тиімділігінің кешенді сипаттамасы ретінде кәсіпорынның, саланың, аймақтың, тұтастай мемлекеттің экономикалық жүйесінде инновациялық процестерді жүзеге асырудың табыстылығын динамикалық және жүйелі түрде диагностикалауға мүмкіндік береді.

Өңірлердің инновациялық белсенділік деңгейін мониторингтеудегі қажеттіліктер осындай зерттеулердің нәтижелері мемлекеттік саясаттың басқару механизмін қалыптастыру үшін негіз болып табылады және инновациялық белсенділік деңгейі жоғары өңірлерді мемлекеттік қолдау мен ынталандырудың негізгі объектілеріне айналады.

Қазіргі кезеңде аймақтық құрылымдардың инновациялық белсенділік деңгейін бағалаудың бірнеше жүйесі бар, олардың көпшілігі ұқсас болып келеді және олардың негізінде рейтингтік есептер жасалады. Осы бағыттағы мониторингтік зерттеулер инновациялық дамуды басқару жүйесінде маңызды зор және әртүрлі деңгейдегі басқарушыларға өңірдің инновациялық саласындағы күшті және әлсіз жақтарын ескере отырып, өңірлік инновациялық стратегияны құруға мүмкіндік береді деп санаймыз.

Басқару мақсатында инновациялық белсенділік параметрін табысты қолдану үшін өңірдің шаруашылық жүргізуші субъектілерінің инновациялық белсенділігін бағалаудың тиімді әдістемесінің өзектілігі жоғары. Осы кешенді параметрдің заманауи ғылыми зерттеулері кәсіпорынның инновациялық қызметін бағалау мен талдаудың жалпыға бірдей танылған әдістемесін ғана көрсетіп қоймайды. Инновациялық белсенділік сынды кешенді көрсеткішті есептеу және талдау әдістерін әзірлеу аталған ұғымның бірінғай немесе әмбебап анықтамасын беуден де күрделі. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық белсенділігін анықтау әдістерінің көпшілігі осы индикаторды анықтайтын күрделі экономикалық-статистикалық және экономикалық-математикалық модельдерді құруға дейін кеміп отырады. Әр түрлі зерттеушілердің инновациялық белсенділікті есептеудің өзіндік тәсілдері бар, ал шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық белсенділігінің негізгі компоненттері жиі жүргізілетін зерттеу саласына байланысты өзгереді [124].

Инновациялық белсенділік деңгейі бойынша қазақстандық кәсіпорындардың сан жағынан артта қалуымен қатар инновациялық қызметті

басқаруды ұйымдастыруда да елеулі құрылымдық проблемалары байқалады. Дәл осының өзі «инновацияға деген қабілеттілік» көрсеткішін айқындайды. Инновациялық мінез-құлықтың мысалы, дайын технологияларды қарызға алу сияқты неғұрлым аз кездесетін озық түрлерінің басым болуы Қазақстандық инновациялық жүйені түбегейлі инновациялар мен жаңа технологияларды құруға емес, имитациялық сипатқа бағдарланғанын баса сипаттайды.

Осы ретте айрықша атап өтетін жайт, инновациялық индикаторды есептеу мен талдаудың бірыңғай әдістемесін жасау қажет және де сарапшылар инновациялық қызметті бағалаудың бірнеше тәсілдерін анықтайды.

Бірінші тәсіл-инновациялық инфрақұрылымның дамуын бағалау және кәсіпорындардың инновацияларды коммерцияландыру қабілетін анықтау. Мұндай тәсіл негізінен елдегі және өңірлік деңгейдегі инновациялық қызметтің жай-күйі мен даму перспективалары туралы есептік және статистикалық деректерді қалыптастыру кезінде қолданылады.

Екінші тәсіл-жеке инновациялық стратегияны әзірлеу процесінің бастапқы кезеңі ретінде кәсіпорын үшін инновациялық белсенділікті бағалауды қолдану. Сонымен қатар, басты міндет-белгілі бір шаруашылық жүргізуші субъектінің экономикалық дамуын және онымен байланысты құрылымдық элементтерді талдау. Одан әрі инновациялық, инвестициялық, стратегиялық, маркетингтік саясат кәсіпорынның инновациялық саласының жай-күйіне байланысты қалыптасады деп болжанады [125, 126].

Қазіргі уақытта инновациялық қызметтің индикаторлары ретінде негізінен мынадай көрсеткіштер пайдаланылады:

- «білімділік», яғни кәсіпорынның нарықтық құнындағы материалдық емес активтер мен зияткерлік меншік құқықтарының үлесі;
- инновациялық белсенділік деңгейінің серпіні;
- инновациялардың серпінділігінің агрегаттық индексі, яғни инновацияларға жұмсалатын шығыстардың өткен және күтілетін серпіні бойынша топтастыру;
- түсімге қатысты ҒЗТКЖ-ға арналған шығыстар деңгейі;
- инновациялық қызметтің ғылымды қажетсінуі, яғни технологиялық инновацияларға жұмсалатын жалпы шығыстардағы ҒЗТКЖ-ға жұмсалатын шығындардың үлесі;
- инновациялық белсенділіктің интеграцияланған көрсеткіші.

Біздің ойымызша, диагностикалық тәсіл ретінде инновациялық белсенділік параметрлерінің жиынтығын ескеруге мүмкіндік беретін сараптамалық бағалауды қолданған жөн. 26-сурет кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін бағалау үшін ұсынылатын параметрлер көрсетілген.

Бұл жағдайда инновациялық қызметті бағалаудың мәні инновацияны дамыту, енгізу және диффузия ауқымын бағалауға ғана емес, сонымен қатар инновациялық даму бағытын таңдауға және тиісті инновациялық саясатты қалыптастыруға да байланысты.

Инновациялық белсенділіктің бағаланатын параметрлері
Инновациялық стратегиялар мен инновациялық мақсаттар
Инновациялық әлеуетті пайдалану деңгейі
Тартылатын күрделі салымдар деңгейі
Инновациялық өзгерістерді жүргізу кезінде пайдаланылатын әдістер мен бағдарлар
Компания реакциясының бәсекелестік стратегиялық жағдайдың сипатына сәйкестігі
Инновациялық стратегияны әзірлеу және іске асыру жылдамдығы
Инновациялық белсенділіктің іске асырылатын деңгейінің негізділігі

Сурет 26 – Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін бағалау үшін ұсынылатын параметрлер

Бұдан басқа, кәсіпорынның ағымдағы өндірістік-технологиялық жай-күйін, инновациялық шешімдерді әзірлеу және енгізу бойынша оның инвестициялық мүмкіндіктерін айқындайтын инновациялық әлеует элементтері кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін бағалау үшін маңызды база бола алады. Тиісті элементтер ретінде инновациялық бағдарланған бөлімшелердің болуы, кадрлар құрамы, қаржы ресурстары, материалдық-техникалық жабдықтар, зияткерлік меншік, ұйымдастырушылық және басқарушылық сынды көрсеткіштерді қарастырған дұрыс.

Сонымен қатар, инновациялық қызметті бағалау кезінде коэффициенттердің алынған мәндерін белгіленген базалық мәндермен есептеу және салыстыру қажет. Мұндай салыстырмалы шамалар өткен кезеңдердегі көрсеткіштер, орташа салалық мәндер, бәсекелестердің тиісті көрсеткіштері, жетекші қазақстандық және шетелдік компаниялардың инновациялық қызметін қарастыруда статистикалық зерттеу деректері бола алады.

Осы мәселедегі ғылыми негіздерге сүйене отырып, біз шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық белсенділігін бағалау әдістемесін әзірлеудің жеке бағыттарын ұсынамыз. Инновациялық қызметті бағалау әдістемесіне қойылатын талаптардың инновациялық белсенділікті бағалау әдістемесі мынадай негізгі қағидаттарға негізделуі тиіс: жүйелілік, кешенділік, нақтылық, объективтілік, жүйелілік, өзектілік, қол жеткізушілік, тиімділік және т.б.

Инновациялық белсенділік-бұл бір нақты индикатормен емес, өзара байланысты көрсеткіштер кешенімен анықталатын күрделі кешенді параметр болғандықтан, индикаторлар мен индикаторлардың иерархиялық және үйлестірілген жүйесі негіз болатын кешенді бағалау әдістерін қолдану қажет. Жүйелі тәсілге сүйене отырып және инновациялық белсенділікті аймақтың шаруашылық жүргізуші субъектілерінің инновациялық қызметін жүзеге асырудың кешенді сипаттамасы ретінде қарастыруды ескере отырып, инновациялық белсенділіктің жеке көрсеткіштерінің екі тобы ұсынылады.

Инновациялық белсенділікті бағалау моделі 27-суретте көрсетілген.

Инновациялық белсенділік қарқындылығын бағалау олардың мәндерінің өзгеру жылдамдығының негізгі бағытын сипаттайтын инновацияның жеке көрсеткіштері динамикасының салыстырмалы көрсеткіштерін есептеу негізінде жүзеге асырылады [127, 128].

Инновациялық қызметтердің көрсеткіштері
Қарқындылығы
X1- Инновациялық өнім көлемі
X2 –Технологиялық инновацияларға кеткен шығын
X3- ҒЗТКЖ арналған шығындар
X4- Берілген патенттік өтінімдер саны
X5- Пайдаланылған озық технологиялар саны
Тиімділігі
R1- Инновациялық өнімнің технологиялық инновацияларға жұмсалатын шығындар көлеміне қатынасы
R2- Инновациялық өнімнің ҒЗТКЖ-ға қатынасы
R3- Инновациялық өнімнің ғылыми қызметкерлер санына қатынасы
R4- Берілген патенттік өтінімдер мен қорғау құжаттары санының ҒЗТКЖ санына қатынасы
R5- Инновациялық өнім көлемінің негізгі өндірістік қорлар мөлшеріне қатынасы

Сурет 27 – Шаруашылық жүргізуші субъектілерді инновациялық бағалауды бағалау көрсеткіштері

Инновациялық белсенділік қарқындылығының көрсеткіштері кез-келген кезеңдегі кәсіпорынның, аймақтың инновациялық қызметін жүзеге асыру дәрежесін сипаттайды. Инновациялық қызметтің тиімділігін бағалау инновациялық қызмет негізінде болатын түпкілікті әсердің оны қамтамасыз ету ресурстарына қатынасын сипаттайтын жеке көрсеткіштерді есептеу негізінде жүзеге асырылады. Инновациялық белсенділік кәсіпорынның ең маңызды компоненттерінің бірі бола отырып, оның инновациялық қызметінің сипатын бағалауға мүмкіндік береді, және көбінесе жүйенің экономикалық өсу сапасын анықтайды. Сондықтан кәсіпорынның инновациялық белсенділігін бағалау инновациялық өзгерістердің барлық спектріндегі жұмыстың қарқындылығы мен нәтижелілігін анықтауға, соның ішінде жаңа тауарлар жасау және жаңа қызметтер енгізу, жаңа технологиялар мен ресурстарды қолдану, жаңа ұйымдастырушылық құрылымдарды қалыптастыру, қаржыландырудың жаңа тетіктері мен өткізу арналарын игеруге бағытталуы керек [129].

Кешенді көрсеткіш инновациялық қызметті жүзеге асырудың динамикалық өлшемін көрсетеді. Сондықтан да, егер де инновациялық қызмет мүлдем жүзеге асырылмаса, онда коэффициент 0-ге тең, егер коэффициент 1-ге тең болса, онда Инновациялық қызмет қарқынды және тиімді жүзеге асырылады.

Өңірлердің инновациялық белсенділік дәрежесін зерттеуді біз төмендегідей 33-кестеде, көрсеткіштер негізінде сипаттадық: кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі, инновациялық өнімнің көлемі, ЖӨӨ-дегі инновациялық өнімнің үлесі; зерттеулер мен әзірлемелерге арналған ішкі шығындар; технологиялық инновацияларға арналған шығындар.

Инновацияларды жүзеге асырудан нақты қайтарым дәрежесін анықтау үшін біз инновациялық белсенділіктің кешенді көрсеткіші негізінде мынадай (5) формуланы қолдандық:

$$K_{и.а.} = \frac{И1и+И2и+И3и+И4и+И5и+И6э+И7э+И8э+И9э+И10э}{10} \quad (5)$$

мұнда И - көрсеткіштердің жиынтық индексі

Кесте 33 – Инновациялық белсенділік көрсеткіштері

И1и - инновациялық өнімнің көлемі; И2и - технологиялық инновацияларға кеткен шығындар; И3и - ҒЗТКЖ-ға арналған шығындар И4и - берілген қорғау құжаттарының саны; И5и пайдаланылған алдыңғы қатарлы технологиялар саны	И6э - инновациялық өнімнің технологиялық инновацияларға жұмсалатын шығындар көлеміне қатынасы И7э -Инновациялық өнімнің ҒЗТКЖ-ға қатынасы И8э - Инновациялық өнімнің ғылыми қызметкерлер санына қатынасы И19э - Берілген қорғау құжаттары санының ғылыми қызметкерлер санына қатынасы И10э - Инновациялық өнім көлемінің негізгі өндірістік қорлар мөлшеріне қатынасы
---	---

Инновациялық белсенділіктің жеке көрсеткішінің жиынтық индексі төмендегідей формула бойынша анықтау ұсынылады:

$$\bar{И} = 0,5\bar{И}_т + 0,5\bar{И}_о, \quad (6)$$

мұнда $\bar{И}_т$ – инновациялық белсенділіктің жекеше көрсеткіші өсуінің орташа қарқынының индексі;

$\bar{И}_о$ – инновациялық белсенділіктің жеке көрсеткішінің орташа көлем индексі.

Өсудің орташа қарқынының индексі төмендегідей (7), (8) формула бойынша айқындалады:

$$\bar{И}_о = (O_{\max} - O) / (O_{\max} - O_{\min}) \quad (7)$$

$$\bar{И}_т = (T - T_{\min}) / (T_{\max} - T_{\min}), \quad (8)$$

мұнда O – есепті кезеңдегі жеке көрсеткіштің орташа көлемінің мәні;

T – есепті кезеңдегі жеке көрсеткіштің орташа өсу қарқынының мәні.

Сандық және сапалық ақпаратты индекстеу зерттеушіге жалпы динамикалық суретті бағалауға мүмкіндік береді.

34-кестеде ҚР өңірлерінің инновациялық белсенділігінің жеке көрсеткіштері берілген. Талдау жүргізу үшін ақпараттық база ҚР МҒА ҒК деректері алынды.

Кесте 34 – Қазақстан өңірлерінің инновациялық белсенділігінің қарқындылығы мен тиімділігін бағалауға арналған негізгі деректер

Жылдар	Қарқындылық көрсеткіші, млн. тенге					Тиімділік көрсеткіштері				
	X1	X2	X3	X4	X5	Ә1	Ә2	Ә3	Ә4	Ә5
2013	578263,1	431993,8	61672,7	1497	404700	1,34	9,38	24,4	0,073	0,188
2014	580386,0	434602,5	66347,6	1504	451050	1,33	8,75	22,5	0,063	0,165
2015	377196,7	655361,0	69302,9	1504	469510	0,58	5,44	15,3	0,058	0,100
2016	445775,7	1528645,9	66600,1	1011	559690	0,29	6,69	19,4	0,041	0,103
2017	844734,9	899681,8	68884,2	869	685690	0,94	12,26	38,3	0,040	0,177
2018	1179220,0	856449,5	72224,6	778	421828	1,38	16,3	52,7	0,035	0,180
Ескерту - ҚР ҰЭМ СК мәліметтері негізінде автормен құрастырылған										

2013-2018 жж. талдау кезеңінде ҚР өңірлеріндегі инновациялық белсенділіктің қарқындылық көрсеткіштері динамикасын талдай отырып, біз нақты белгіленген тұрақты өсу үрдісінің жоқ екенін байқаймыз (35-кесте).

Кесте 35 – Қазақстан өңірлерінің инновациялық белсенділігінің қарқындылығы мен тиімділігін бағалау көрсеткіштерінің динамикасы

Жылдар	Қарқындылық көрсеткіштерінің өсу қарқыны					Тиімділік көрсеткішінің өсу қарқыны				
	X1	X2	X3	X4	X5	Ә1	Ә2	Ә3	Ә4	Ә5
2013-2014	100,4	100,6	107,6	100,5	111,45	100,0	93,3	92,2	86,2	114,3
2014-2015	65,0	150,8	104,4	100,0	104,1	43,0	62,2	68,0	92,1	110,1
2015-2016	118,0	233,3	96,1	67,0	119,2	50,0	123,0	126,8	79,7	111,8
2016-2017	189,0	58,8	103,4	86,0	1,225	324,0	183,0	197,4	97,5	110,4
2017-2018	139,6	95,2	104,8	90,0	0,615	145,0	133,0	137,6	87,5	137,6

ҚР өңірлерінде инновациялық белсенділікті кешенді бағалаудың жеке көрсеткіштері үшін аралық мәндердің есептері 36-кестеде келтірілген.

Кесте 36 – Қазақстан өңірлерінің инновациялық белсенділігін бағалаудың жеке көрсеткіштерінің деректері

Көрсеткіш	Қарқындылықтың жеке көрсеткіштері					Тиімділіктің жеке көрсеткіштері				
	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	R ₅
T	1,511	1,065	1,014	0,785	0,97	1,442	1,445	1,177	0,83	1,210
O	823243	1094926	692363	886	555736	0,87	11,75	36,8	0,039	0,153
Ит	0,632	0,712	0,520	0,517	0,498	0,370	0,501	0,513	0,623	0,510
Ио	0,515	0,355	0,501	0,120	0,507	0,532	0,448	0,523	0,667	0,649
И	0,574	0,534	0,516	0,318	0,472	0,451	0,474	0,518	0,645	0,576
Ескертулер: 1. T – есепті кезеңдегі жеке көрсеткіштің орташа өсу қарқынының мәні. 2. O – есепті кезеңдегі жеке көрсеткіштің орташа көлемінің мәні; 3. Ит – инновациялық белсенділіктің жеке көрсеткіші өсуінің орташа қарқынының индексі; 4. И – көрсеткіштердің жиынтық индексі Ескерту - Автордың есептеуімен құрастырылған										

Т-осылайша (9) формуланы пайдалана отырып, ҚР өңірлерінің инновациялық белсенділігін бағалаудың кешенді көрсеткішін анықтай аламыз:

$$\text{Ки.а.} = \frac{0,574+0,534+0,516+0,318+0,472+0,451+0,474+0,518+0,645+0,576}{10} = 0,5078 \quad (9)$$

Біздің есептеулеріміз көрсеткендей, ҚР өңірлерінде инновациялық белсенділік көрсеткішінің мәні 0,5078 құрайды. Бұл ҚР өңірлерінің инновациялық белсенділігінің орташа деңгейі. Инновациялық белсенділік көрсеткіші өңірдің әрбір субъектісі бойынша есептелуі мүмкін және алынған мәндер негізінде ҚР өңірлерінің рейтингтік бағасы құрылған. Осылайша, әдістеме салыстырмалы рейтингтік бағалаумен толықтырылуы мүмкін, ал әдістеменің базалық негізі кешенді коэффициенттік бағалау әдісі болып табылады. Біздің ойымызша, бұл әдістің артықшылығы-жалпылама көрсеткіштің өсуіне тікелей әсер ететін факторларды бөліп көрсету мүмкіндігіне ие.

Аймақтар экономикасының бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізуге бағытталған инновациялық факторларды тиімді басқару объективті және кешенді бағалауға, инновациялық белсенділік көрсеткіштерінің өзара байланысты жүйесіне негізделуі тиіс. Біздің пікірімізше, өңірдің инновациялық белсенділік деңгейі – бұл өңірде инновациялық үдерістердің қаншалықты серпінді және нәтижелі болып жатқанын бағалауға мүмкіндік беретін өңірлік жүйенің инновациялық дамуының негізгі индикаторы. Іс жүзінде шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық қызметін сауатты басқару экономикалық өсудің негізгі параметрлерін сауатты басқаруды білдіреді.

Осылайша, Қазақстан өңірлерінің инновациялық дамуын талдау және өлшеу шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық белсенділік деңгейі бойынша ерекшеленетінін көрсетті. Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін бағалау, сондай-ақ өңірдің инновациялық саясаты шеңберінде басқарушылық шешімдер қабылдау осы өңірдің даму ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылуға тиіс. Өңірлердің инновациялық белсенділігі деңгейін мониторингтеудегі қағидатты маңызды сәт зерттеу нәтижелері мемлекеттік саясаттың басқарушылық тетіктерін қалыптастыру үшін негіз болып табылады.

Зерттеулер Қазақстанның өңірлері инновациялық белсенділік деңгейі, өндіріс пен экспорт құрылымындағы жоғары технологиялық өнім орны, ғылымды қаржыландыру көлемі, инновациялық инфрақұрылымды дамыту және басқа да көрсеткіштер бойынша дамыған елдерден едәуір артта қалып отырғанын көрсетті. Инновациялық қызметтің қарқындылығы мен тиімділігінің көрсеткіштерін кешенді бағалауға негізделген шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық белсенділігі деңгейін бағалау әдістемесін қолдану өңірлерде инновациялық қызметтің қаншалықты табысты (сәтсіз) жүзеге асырылып жатқанын бағалауға мүмкіндік береді [130, 131].

Біздің ойымызша, инновацияның қарқындылығы мен тиімділігінің жеке көрсеткіштері арасындағы логикалық байланы ұсынылып отырған тәсілдің артықшылығын айқындайды. Шындыққа мейлінше жақын инновациялық

қызмет моделін алу, сонымен қатар сараптамалық бағалау негізінде оның деңгейін анықтау және болжау осы тәсілдің практикалық маңыздылығын көрсетеді. Қолданылатын әдіс қажетті формулалар түсіну және практикалық есептеулер үшін өте қарапайым, жоғары мамандандырылған білімді қажет етпейді. Сандық және сапалық ақпаратты индекстеу жалпы динамикалық суретті бағалауға мүмкіндік береді. Бұл есептер инновацияны талдауды тереңдетуге және өзгерістердің жүйелі мониторингін жүргізу мақсатында инновациялық белсенділік деңгейі бойынша өңірлерді саралауды жүргізуге мүмкіндік береді [132].

Осылайша, инновациялық қызметтің қарқындылығы мен тиімділігінің көрсеткіштерін жан-жақты бағалау негізінде инновациялық белсенділік деңгейін бағалаудың ұсынылған әдісі оны теориялық зерттеулерде де, экономикалық талдау тәжірибесінде де кеңінен қолдануға мүмкіндік беретін әмбебап тәсіл болып табылады. Әдістемелерді практикалық қолдану Қазақстан өңірлерінде инновациялық белсенділік деңгейінің рейтингтік бағаларын қалыптастыру үшін база бола алады, ал бұл өз кезегінде өңірлерді осы кешенді көрсеткіш бойынша салыстыруға мүмкіндік береді. ШҚО аудандарының инновациялық даму жолында тұрған негізгі ішкі және сыртқы кедергілер 37-кестеде көрсетілген.

Кесте 37 – Облыс аудандарында инновациялық дамуды белсендіруге кедергі келтіретін негізгі ішкі және сыртқы кедергілер

Ішкі кедергілер	Сыртқы кедергілер
<ul style="list-style-type: none"> - шаруашылық жүргізуші субъектілерде қаржы қаражатының жетіспеушілігі; - кәсіпорындардың төмен инновациялық әлеуеті; - дәстүрлі және ақпараттық, коммуникациялық және зияткерлік технологиялардың басым болуы; - жаңа технологиялар туралы ақпараттың жетіспеушілігі; - инновацияларды енгізудің жоғары құны; - білікті кадрлардың жетіспеушілігі 	<ul style="list-style-type: none"> технологиялар трансфертінің болмауы; - дәстүрлі және ескірген технологиялардың басым болуы; - инновацияларды енгізудің жоғары құны; - инвестициялардың тапшылығы және ірі корпорациялардың инновацияларды енгізуге мүдделілігінің әлсіздігі

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, индустриялық - инновациялық дамудың лайықты стратегиясын таңдауға болады.

Өзінің экономикалық дамуы үшін айтарлықтай ресурстық шектеулерге тап болған ШҚО аудандары жаңғырту жағдайында инновациялық дамуға айтарлықтай мүдделі. Бұл аудандарды қолдау өндірістік инфрақұрылымды дамыту, жеке инвестициялардың ағынын ынталандыру, кейбір салықтық және несиелік жеңілдіктер мен преференциялар, кәсіпорындарды іріктеп демеу және т.б. түрінде болуы мүмкін.

Жаңғырту жағдайында инновациялық дамуды белсендіру өңірлік саясаттың дербес бағыты ретінде әрекет етеді. Сонымен қатар, ғылым мен

ғылымды қажетсінетін технологиялар, ақпарат рөлінің күшеюі, жаңа қаржы құралдары мен реттеу әдістерінің пайда болуы секілді факторлардың әсерімен де байланысты. Бұл ретте барлық аудандар үшін бірыңғай әмбебап стратегия жоқ, өйткені әрбір аймақтың әр түрлі әлеуеті және жаңғырту жағдайында өзінің инновациялық қызметін жүзеге асыруға арналған өзіндік ерекшеліктері бар.

Алайда, күйзеліске ұшыраған өңірлерді мемлекеттік қолдаудың іске асырылуын тежейтін елеулі мәселе – депрессияға ұшыраған аймақтың ресми заңнамалық тұрғыдан бекітілген мәртебесінің болмауында болып отыр. Мемлекет деңгейінде аймақтық құрылымдардың» депрессивті «мәртебесін анықтаудың әмбебап әдістемесі жоқ, бірыңғай критерийлері анықталған жоқ, сол себепті де олардың негізінде белгілі бір аймақ депрессивті санатқа жатқызылуы мүмкін. Депрессивті аймақтарды проблемалық аймақтардың кең тобынан оқшаулаудың көптеген авторлық әдістері бар. Әдетте, депрессивті аймақтық құрылымдарды бөлудің әдіснамалық аппараты бірқатар әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерді шекті мәндермен салыстыруға, аймақтарды көп өлшемді ранжирлеуге, интегралды индекстерді есептеуге және рейтингтер құруға негізделген. Депрессивті аймақтарды бөлудің әртүрлі тәсілдері мен алгоритмін қолдануға байланысты олардың жеке тобы таңдалған зерттеу әдісіне байланысты өзгереді. Сонымен қатар, бірқатар экономистер экономикалық жүйелердің депрессивті сипатын тек ҚР субъектісі деңгейінде ғана емес, сонымен қатар жергілікті білім деңгейінде, кейде жеке аудан деңгейінде қарастырады, бұл депрессивті аймақтарды оқшаулаудың тұжырымдамалық-теориялық талдауын және олардың проблемаларының ерекшеліктерін зерттеуді қиындатады [133, 134].

Дегенмен, күйзеліске ұшыраған өңірлерді анықтау әдістемесі өнеркәсіптік өндіріс серпінін, инвестициялық белсенділікті, халықтың табыс деңгейі мен серпінін, көші-қон ұтқырлығы мен әлеуметтік саламаттылықты сараптап бағалаудан тұрады. Әзірленген әдістеме негізінде депрессияға Ресей халқының шамамен 8% - ы тұратын 10 аймақты жатқызуға болады. Депрессивті аудандар Қазақстанның барлық дерлік өңірлерінде бар.

ШҚО аудандарының депрессивтілігін бағалау және одан әрі жіктеу үшін ШҚО-ның 15 әкімшілік ауданы және 4 қаласы бойынша деректер пайдаланылды. Депрессия деңгейін бағалау көрсеткіштері ретінде ШҚО аудандарының әлеуметтік-экономикалық дамуының келесі көрсеткіштері пайдаланылды (38-кесте):

1. Х1 - тіркелген жұмыссыздық деңгейі, экономикалық белсенді халыққа %-бен (өңірлік еңбек нарығында қалыптасып отырған жағдайды көрсетеді).
2. Х2-1000 адамға шаққанда өлімнің жалпы коэффициенті.
3. Х3-қызметкерлердің атаулы есептелген орташа айлық жалақысы, теңге (облыс ауданы халқының орташа материалдық қамтамасыз етілгендігін көрсетеді).
4. Х4-1000 адамға шаққанда өнеркәсіп өндірісінің көлемі, млн. теңге (өнеркәсіптегі жағдайды көрсетеді).

5. X5-1000 адамға шаққанда негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі, млн. теңге (аудандағы инвестициялық белсенділіктің аса маңызды индикаторы).

6. X6-1000 адамға шаққандағы тауарлар мен қызметтер көлемі, млн. теңге (тұтынушылық сұраныстың серпінін сипаттайды).

ШҚО аудандары жағдайының салыстырмалы деңгейін бағалау үшін келесі (10) формула қолданылды:

$$Y_k = (A_i - A_{\min}) / (A_{\max} - A_{\min}) \quad (10)$$

где Y_k – жеке бағалау, $k = 1, \dots, 6$

A_i – i - аумағы үшін жеке бағалаудың маңызы, $i = 1, 19$.

Көрсеткіштің ең жақсы мәні оның ең төменгі мәні (жұмыссыздық деңгейі, өлім коэффициенті) болған жағдайда, онда мынадай (11) формула қолданылды:

$$Y_k = 1 - (A_i - A_{\min}) / (A_{\max} - A_{\min}) \quad (11)$$

Кесте 38 – ШҚО әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері

Аудандар	X1	X2	X3	X4	X5	X6
ШҚО	4,8	10,8	140126	1349364	358793	647111
Абай ауданы	4,8	8,22	92016	110687,5	197778	129819
Алтай ауданы	4,4	17,0	128842	350607	441310	351059
Аягөз ауданы	4,6	6,07	158913	1902219	1064649	194332
Бескарагай ауданы	4,4	13,67	85535	72946	555134	163818
Бородулиха ауданы	4,4	10,69	139224	1200886	239164	223694
Глубокий ауданы	4,9	13,97	148450	600233	239467	444858
Жарма ауданы	5,1	10,11	142624	2114497	1468474	312761
Зайсан ауданы	4,6	7,47	111905	557011	189054	222657
Катон-Карагай ауданы	4,6	11,81	87797	52957	158918	307697
Көкпекті ауданы	4,8	10,24	101914	135993	171873	152710
Күршім ауданы	4,8	9,91	89020	101753	191564	66358
Тарбағатай ауданы	5,3	9,05	85642	75494	173676	288661
Улан ауданы	4,8	9,5	117690	584265	142500	229689
Урджар ауданы	4,6	7,92	92440	36837	139132	117445
Шемонаиха	4,6	17,52	138959	1374588	404874	223007
Курчатов	4,7	7,66	165037	216137	441452	580169
Риддер	4,5	15,21	168685	2456686	488634	506322
Семей	5,0	8,44	122254	5316940	196707	574885
Өскемен	5,0	10,28	161655	3169601	386777	1470689

Деректерді статистикалық өңдеуден кейін әрбір ауданға ранг берілді, одан кейін k -орта әдісімен кластерлік талдау жүргізілді. Нәтижесінде, депрессия деңгейі бойынша барлық аудандар бес топқа бөлінді:

1. Ең төмен.
2. Төмен.

3. Орташа.
4. Жоғары.
5. Өте жоғары.

ШҚО аудандарының депрессивтілігін талдау нәтижелері 41-кестелерде ұсынылған.

Өңірлердің депрессиясының нақты белгіленген параметрлері бар және де оларды өлшеуге болады: бұл өз кезегінде экономиканың құлдырауы және баяу қалпына келуі, инвестициялардың төмен көлемі, халықтың жалақысы мен бюджет кірістерінің төмендігі, көші-қонның едәуір кетуі және халықтың денсаулығының нашарлауында жатыр. Депрессивтіліктің дәстүрлі индикаторы-жұмыссыздықтың жоғары деңгейін Қазақстан жағдайында пайдалануға келмейді, өйткені еңбек нарығындағы күшті шиеленіс негізінен демографиялық ауысуы аяқталмаған дамымаған аймақтарға тән. Қалған өңірлерде, депрессивті өңірлерді қоса алғанда, дағдарыс кезеңінде еңбек нарығының негізгі реттеушісі жұмыссыздықтың өсуі емес, жалақының төмендеуі мен төленбеуі болды. 39-кестеде орташа айлық жалақы сияқты индикатор бойынша облыстың аудандары қалай бөлінгені туралы зерттеу нәтижелері көрсетілген.

Кесте 39 – Аудандарды орташа айлық жалақы бойынша бөлу

Ең төмен	Төмен	Орташа	Жоғары	Өте жоғары
Урджар ауданы	Көкпекті ауданы	Бородулиха ауданы	Өскемен	Риддер
Абай ауданы	Зайсан ауданы	Глубоковка ауданы	Аягөз	Курчатов
Күршім ауданы	Алтай ауданы	Жарминский		
Катон-Карагай ауданы	Улан ауданы	Семей		
Тарбағатай ауданы		Шемонаиха ауд		
Бескарагай ауданы				

«Ең төмен» тобына 6 аудан кірді, бұл көрсеткіштің орташа мәні – 73335 теңгені құрады (облыс бойынша орташа көрсеткіштің 52,3%) құрайды.

Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық саралану дәрежесін анықтау үшін жоғарыда аталған айнымалыларды қолдануды біз мынадай жағдайлармен дәлелдейміз: өнеркәсіп өңірлер экономикасының негізін құрайды; өнеркәсіптік өндірістің даму деңгейі, оның салалық және аймақтық құрылымының тиімділік дәрежесі. Аймақтық еңбек бөлінісіндегі өнеркәсіптің өндірістік мамандануының бағыттары мен тиімділік дәрежесі өңірдің бүкіл шаруашылық кешенінің тиімділігін анықтайды.

Дәл осы өнеркәсіптік өндірістің даму деңгейі, оның салалық және аймақтық құрылымы депрессивті аймақтардың тиімді әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етудің негізгі алғышарты болып табылады (40-кесте).

Кесте 40 – Өнеркәсіп өндірісінің даму деңгейі бойынша облыс аудандарын бөлу

Ең төмен	Төмен	Орташа	Жоғары	Өте жоғары
Урджар ауданы	Глубокова ауданы	Бородулиха ауданы	Жарма ауданы	Өскемен
Курчатов	Зайсан ауданы	Шемонаиха ауданы	Риддер	
Күршім ауданы	Улан ауданы		Аягөз	
Катон-Карагай ауданы	Семей			
Тарбағатай ауданы				
Бескарагай ауданы				
Алтай ауданы				
Көкпекті ауданы				

Көріп отырғанымыздай, «1000 адамға шаққандағы өнеркәсіп өнімінің көлемі» индикаторы бойынша бірінші және екінші топқа облыстың ең төмен және төмен деңгейдегі аудандары мен қалалары кірді (41-кесте).

Кесте 41 – Аудандарды инвестициялық ресурстар деңгейі бойынша 1000 адамға бөлу

Ең төмен	Төмен	Орташа	Жоғары	Өте жоғары
Урджар ауданы	Глубокова ауданы	Бескарагай ауданы	Аягөз	Жарма ауданы
Абай ауданы	Бородулиха ауданы	Шемонаиха ауданы		
Күршім ауданы		Зайсан ауданы		
Катон-Карагай ауданы		Алтай ауданы		
Тарбағатай ауданы		Риддер		
Улан ауданы		Курчатов		
Семей		Өскемен		
Көкпекті ауданы				

«Ресми жұмыссыздық деңгейі» және «халықтың өмір сүру деңгейі» айнымалылары депрессивті аймақтардың өнеркәсіптік дамуының жағдайы мен тиімділігін толық сипаттайды.

Облыс аудандарының инновациялық тартымдылық дәрежесін келесі көрсеткіштермен сипаттауға болады: инновациялық өнім көлемі, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға ішкі шығындар, инновациялық белсенділік деңгейі және т.б.

Осылайша, жоғарыда аталған барлық көрсеткіштерді облыстың инновациялық белсенділігін бағалаудың жеке көрсеткіштері ретінде пайдалануға болады. Сонымен қатар, барлық таңдалған көрсеткіштер келесі талаптарға сәйкес келеді:

– мемлекеттік статистика қызметінің статистикалық есептілігінде ұсынылған көрсеткіштердің болуы;

- көрсеткіштердің бірбағыттылығы, яғни көрсеткіштің мәні неғұрлым жоғары болса, аймақтың инновациялық белсенділігі де соғұрлым жоғары болады;
 - инновацияның жеке индекстерінің таңдалған көрсеткіштері негізінде есептеу мүмкіндігі
 - аймақтың қызметі;
 - интегралды анықтау үшін жеке индекстерді бір мәнге келтіру мүмкіндігі;
 - облыстың инновациялық белсенділік индексі.
- Ұсынылған көрсеткіштер 42-кестеде берілген.

Кесте 42 – Облыстың инновациялық белсенділігін бағалаудың жеке көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Индекстің шартты белгілері
Жөнелтілген тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің) жалпы көлеміндегі инновациялық тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің) үлесі	IT
Инновацияларды жүзеге асырған ұйымдардың пайызы (пайыз)	IO
ҒЗТКЖ ұйымына жасалған озық өндіріс технологияларының саны	ITO
1000 ҒЗТКЖ персоналына шаққанда жасалған озық өндіріс технологияларының саны	ITP
Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды жүзеге асыратын ұйымға шаққандағы өнертабыстарға патенттер саны	IPO
1000 ҒЗТКЖ персоналына шаққанда өнертабысқа патенттер саны	IPP
<p>Ескертулер:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. IT – жөнелтілетін тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің) жалпы көлеміндегі инновациялық тауарлар (жұмыс, қызмет) үлесінің жеке индексі. 2. IO – инновацияларды жүзеге асырған ұйымдар үлесінің жеке индексі. 3. ITO – ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды жүзеге асырған ұйымға құрылған озық өндірістік технологиялар санының жеке индексі. 4. ITP – ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстармен айналысатын 1000 адамға шаққанда құрылған озық өндірістік технологиялар санының жеке индексі. 5. IPO – ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар жүргізген ұйымға шаққандағы өнертабыстарға патенттер санының жеке индексі. 6. IPP – 1000 ҒЗТКЖ қызметкеріне шаққандағы өнертабысқа патенттер санының жеке индексі 	

Таңдалған ішінара көрсеткіштер негізінде олардың деңгейлерін аймақтар бойынша салыстыру мақсатында әрбір көрсеткіш бойынша ішінара индекстер есептелді. Жеке индекстерді есептеу 2020 жылға Шығыс Қазақстан облысының аудандары бойынша Excel бағдарламасының көмегімен жүзеге асырылды. Жеке индекстердің әрқайсысы үшін ең төменгі және ең жоғары мәндер белгіленді.

Жеке индекстер мына формула бойынша есептелді:

$$\text{Индекс} = (\text{нақты мән } X_i - \text{ең төменгі мән } X_i) / (\text{макс. } X_i - \text{ең төменгі мән } X_i)$$

мұнда X_i – i -ші аудан бойынша көрсеткіштің мәні.

Аймақтардың инновациялық белсенділігін бағалау үшін ұсынылған көрсеткіштер мәндерінде жылдар бойы ауытқулардың болуына байланысты олардың орташа мәндеріне талдау жүргізілгенін атап өткен жөн. Алынған нәтижелер 43-кестеде берілген.

Кесте 43 – ШҚО аудандарының инновациялық қызметінің интегралды және ішінара индекстері

Аудандар	Жеке индекстер						Интегралды индекс
	Іт	Іо	Іто	Ітп	Іпо	Іпп	
Өскемен	0,525	0,605	0,540	0,403	0,343	0,211	0,414
Курчатов қ.	0,044	0,599	0,255	0,254	0,015	0,013	0,083
Риддер қ.	0,060	0,398	0,000	0,000	0,058	0,091	0,005
Семей қ.	0,462	0,579	0,170	0,157	0,569	0,463	0,352
Абай	0,024	0,099	0,115	0,054	0,015	0,012	0,073
Аягөз	1,000	0,598	0,470	0,129	0,265	0,483	0,565
Бесқарағай	0,038	0,016	0,000	0,000	0,019	0,050	0,005
Бородулиха	0,525	0,605	0,540	0,403	0,343	0,211	0,414
Глубоковский	0,044	0,599	0,255	0,254	0,015	0,013	0,083
Жарма	0,560	0,398	0,236	0,417	0,758	0,891	0,455
Зайсан	0,062	0,079	0,070	0,157	0,029	0,063	0,052
Алтай	0,681	0,374	0,670	0,529	0,265	0,483	0,465
Көкпекті	0,038	0,716	0,000	0,000	0,019	0,050	0,005
Күршім	0,025	0,005	0,040	0,050	0,043	0,011	0,044
Катонқарағай	0,044	0,599	0,255	0,254	0,015	0,013	0,083
Тарбағатай	0,060	0,398	0,000	0,000	0,058	0,091	0,005
Ұлан	0,462	0,579	0,170	0,157	0,569	0,463	0,352
Үржар	1,000	0,298	0,070	0,129	0,265	0,483	0,265
Шемонаиха	0,800	0,398	0,370	0,329	0,465	0,473	0,365

Ескертулер:

1. Іт – жөнелтілетін тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің) жалпы көлеміндегі инновациялық тауарлар (жұмыс, қызмет) үлесінің жеке индексі.
2. Іо – инновацияларды жүзеге асырған ұйымдар үлесінің жеке индексі.
3. Іто – ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды жүзеге асырған ұйымға құрылған озық өндірістік технологиялар санының жеке индексі.
4. Ітп – ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстармен айналысатын 1000 адамға шаққанда құрылған озық өндірістік технологиялар санының жеке индексі.
5. Іпо – ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар жүргізген ұйымға шаққандағы өнертабыстарға патенттер санының жеке индексі.
6. Іпп - 1000 ҒЗТКЖ қызметкеріне шаққандағы өнертабысқа патенттер санының жеке индексі

Бұл жерде айта кететін жайт, ШҚО аймақтары үшін кейбір ішінара индекстердің нөлдік мәндері шексіз аз мәндер ретінде қабылданады.

Осылайша, инновациялық белсенділік деңгейін бағалаудың ұсынылған әдістемесі аймақтың инновациялық жүйесінің жағдайын диагностикалауға және инновациялық қызмет өнімділігін сандық бағалауға мүмкіндік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Шығыс Қазақстан облысының депрессивті (күйзелісті) аудандарында инновациялық дамуды белсендірудің теориялық және әдіснамалық аспектілері мен мәселелерін жан-жақты кешенді түрде зерттеу жұмыстарын жүргізу төмендегідей **қорытындылар** жасауға мүмкіндік береді:

1. Облыстың «депрессивті аудан» ұғымының мазмұны нақтыланды. Зерттеу авторының пікірінше, депрессия экономикалық циклдің төмендеу фазасындағы экономиканың дағдарыстық жағдайы ретінде көрінеді, ол кеңістікте - аудандар, облыстар деңгейінде де көрінеді. Депрессивті аудан - қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық дамудың орташа республикалық көрсеткішінен төмен, бірақ бұрын ол дамыған, кейбір көрсеткіштер бойынша облыста жетекші орынға ие болған аумақ. Бұл - өз бетінше (мемлекеттің көмегінсіз, сырттан көмексіз) өзінің өткір мәселелерін шеше алмайтын аймақ. Диссертация авторы аймақтық бағдарламаларға «депрессивті аудан» ұғымын енгізуді ұсынады.

2. Депрессивті аудандардың инновациялық дамуын белсендірудің негізгі ережелері жүйеленген және нақтыланған. Депрессияға ұшыраған ауданның «инновациялық қызмет» категориясы инновацияларды өндіріске жасау мен енгізудің нақты нәтижесі ретінде қарастырылуы керек. Облыс аудандарындағы инновациялық белсенділіктің нақты мәндермен есептелген әртүрлі деңгейлері аймақтағы инновациялық белсенділіктің жағдайын және қолда бар ресурстарды пайдалану тиімділігінің дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді. Облыс аудандарының инновациялық белсенділік деңгейін зерттеу өзара байланысты жеке көрсеткіштердің жиынтығы және оларды біртұтас интегралдық көрсеткішке біріктіру негізінде ғана мүмкін болады. Осы мақсатта жеке индикаторлар ретінде инновациялық тауарлардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) көлемі жөнелтілген тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің) жалпы көлеміне және ұйымдардың инновациялық қызметіне пайыздық қатынасы сияқты көрсеткіштерді пайдалану ұсынылады. Инновациялық қызмет – кәсіпорынның қалыптасқан инновациялық әлеуетін, оны пайдалану жөніндегі басшылық пен персоналдың іс-әрекеттерінің қарқындылығын, сондай-ақ мемлекет пен басқа нарықтық контрагенттер жасаған инновациялық ахуалды ескере отырып, кәсіпорынның инновациялық қызметі. оның нарықтағы тұрақтылығы.

3. Шығыс Қазақстан облысының инновациялық дамуының проблемалары мен себептерін зерттеу біздің елімізде шетелдік тәжірибені қолдану инновациялық дамуды белсендіруге кедергі келтіретін мәселелерді тиімді шешуге ықпал ететінін көрсетті. Себебі, шет мемлекеттердің мемлекеттік қолдау шаралары айтарлықтай ынталандырушы әсерге ие. Шетелдік тәжірибені талдау мынаны көрсетті: күйзеліске ұшыраған өңірлердегі кәсіпкерлік субъектілерінің инновациялық динамикасының артуы мемлекеттік басқару мен билік органдарының қолдауынсыз жүзеге аспады; инновациялық қызметті қаржыландыру тікелей инвестициялар, салықтық жеңілдіктер, гранттар және

басқа субсидиялар (Жапония, Қытай), мемлекеттік сатып алулар мен тапсырыстар (АҚШ) түрінде жүзеге асырылады; өндірістік кәсіпорындар, ғылыми және оқу орындары (АҚШ, Жапония) арасындағы тиімді өзара іс-қимылды қамтамасыз ету; инновациялық дамуды белсендірудің негізі ретінде технополистер, индустриялық кластерлер мен технопарктер құру.

Депрессивті аудандар үш негізгі фактордың – инфрақұрылымға инвестиция салу, білім беру секторын дамыту және олардағы инновациялық белсенділікті қамтамасыз ету – үйлестіру негізінде тиімді дамуға қабілетті. Облыстың депрессивті аудандарын дамыту бағдарламалары осы үш фактордың теңгерімді дамуына негізделуі керек. Көбінесе депрессивті аудандардың даму факторлары бірыңғай даму бағдарламасы аясында келісіліп, онда өңірдің проблемалары айқындалып, оларды шешу жолдары мен іске асыру тетіктері анықталады. Бұл ретте бұл бағдарламаны тек аймақтық қатысушылар ғана емес, мемлекеттік органдар, шекаралас өңірлер, ғылыми қауымдастық, бизнес құрылымдары да әзірлеуі керек. Бағдарламаны жасау үшін аймақтарды тек аумақтық жақындығы бойынша ғана емес, сонымен қатар олардың проблемалары мен мүмкіндіктерінің ұқсастығы бойынша топтарға біріктіруге болады. Бұл бағдарламаның маңызды ерекшелігі қатаң уақыт шегі болуы керек. Депрессиялық жағдайдан шығу үшін қарқынды шаралар болуы керек.

4. Облыстың және оның аудандарының әлеуметтік-экономикалық дамуын талдау олардағы даму негізінен тау-кен өнеркәсібі өнімдеріне (43,3%) немесе өңдеу өнеркәсібіне (40,8%) маманданған жетекші субъектілердің үлесі есебінен жүзеге асырылатынын көрсетті, ал инновациялық белсенділік - негізінен ірі және ішінара орта кәсіпорындардың экономикасы есебінен көрініс тапты. Шығыс Қазақстан аудандарының өнім және технологиялық инновациялар саласындағы белсенділік деңгейі 2020 жылы 12,9% құрады. Экономикасы дамыған елдермен салыстырғанда бұл көрсеткіштер әлдеқайда төмен. Облыс аудандарында мемлекет тарапынан көрсетіліп жатқан қолдауларға қарамастан көптеген кәсіпкерлік субъектілері ұзақ уақыт бойы іс жүзінде өспейді немесе нашарлайды. Әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері жиі республикалық орташа деңгейден төмен түседі. Бұл салаларда толық пайдаланылмаған әлеует бар, оны дұрыс басқарса, болашақта ШҚО экономикасының жалпы өсуіне ықпал ете алады.

5. ШҚО өңірлерінің инновациялық белсенділігін зерттеу нәтижелері инновациялық үдерістерге кедергі келтіретін жағдайлардың болмауына байланысты нақты сектордағы кәсіпкерлік субъектілерінің инновациялық белсенділігі өте төмен немесе нөлге дейін төмендеген аймақтарды анықтауға мүмкіндік берді. Олар: ғылыми, ғылыми-техникалық және инновациялық қызметті қаржыландырудың жеткіліксіздігі, ғылымға жұмсалатын шығыстардың жалпы ішкі өнімдегі үлесі дамыған елдермен салыстырғанда аз; мемлекеттік ұйымдарда жұмыс істейтін ғылыми қызметкерлердің үлесі азаюда; өндірістік және ғылыми-техникалық мекемелердің жеткіліксіз ақпараты; берілген қорғау құжаттарының саны аз және жарияланған саннан артта қалады; өнеркәсіптің жалпы өніміндегі инновациялық өнімнің үлесі төмен. Облыс

аудандарының депрессиялық жағдайы мынандай себептермен анықталады: жалақысы төмен жұмыс орындары бар өнеркәсіп салаларының көп бөлігінің болуы, сондай-ақ олардың жұмыспен қамту құрылымы шамадан тыс экономикалық қызметке мамандануы, жұмыссыздықтың өсуіне жағдай жасау; әлеуметтік-экономикалық дамуға кері әсер ететін ішкі жағдайлардың болуы: облыстың басқа аудандарымен салыстырғанда өндірістің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі; бәсекелестік артықшылықты жоғалту; халықтың ұзақ уақыт кетуі; ірі экономикалық орталықтардан географиялық қашықтық. Облыстың күйзеліске ұшыраған аудандарының көпшілігінің инновациялық белсенділігі бірқатар факторларға байланысты мардымсыз немесе нөлге дейін төмендейді: әлеуметтік-экономикалық дамудың төмен деңгейі; субъектіні қаржылық қамтамасыз етудің әлсіздігі; төмен инвестициялық тартымдылық; үкіметаралық трансферттердің жоғары үлесі; ҒЗТҚЖ шығындарының төмен үлесі, тіркелген патенттері жоқ. Ағымдағы жағдай орта мерзімді перспективада инновациялық белсенділік Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандары үшін маңызды даму факторына айналмайтынын көрсетеді.

6. Облыстың депрессивті аудандарын күйзелістен шығару және оларда инновациялық дамуды жандандыру бойынша ұсыныстар берілген:

Шығыс Қазақстан облысының берілген аймағы үшін әзірленуі тиіс дағдарысқа қарсы басқару механизмін пайдалану. Депрессияға ұшыраған аймақтарды дағдарысқа қарсы басқару механизмі деп белгілі бір шаралар жүйесі түсініледі, оны қолдану арқылы аудан деңгейінде дағдарыстық құбылыстар анықталады және олардың жағымсыз салдары толық еңсерілгенге дейін барынша азайтылады, бұл мүмкіндіктер ашады. аумақты одан әрі дамыту үшін. Облыстың күйзеліске ұшыраған аудандарын дағдарысқа қарсы басқарудың екі деңгейлі механизмін қолдануды ұсынамыз: бірінші деңгей – республикалық, екінші деңгей – өңірлік. Басқару объектісі депрессивті аудан болып табылады. Аймақты дағдарысқа қарсы басқару тетігінде дағдарысқа қарсы басқарудың жергілікті деңгейін пайдаланған жөн. Дағдарысқа қарсы басқару тетігін республикалық деңгейде қолданудың негізгі мақсаты жалпы елдің әл-ауқатын барынша арттыру болса, өңірлік деңгейде қолда бар ресурстардың өнімділігін арттыру және бар әлеуетті дамыту болып табылады.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік тетігін пайдалану. Бұл Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының ресурстық әлеуетін пайдалану тиімділігін арттырады. Бірақ бұл үшін көптеген проблемалық аспектілерде, атап айтқанда, тәуекелді инновациялар мен жаңа технологиялар саласындағы жеке сектордың тәуекелдері бойынша ШОБ пен мемлекет мүдделерінің теңгеріміне қол жеткізуге мүмкіндік беретін жетілдірілген МЖӘ тетіктерін пайдалану қажет. қысқартылады немесе жойылады. ШОБ субъектілері мемлекеттік-жеке инновациялық кәсіпорындар қаржыландыратын ұйымдық қолдау инфрақұрылымына еркін қол жеткізе алады.

Облыстың күйзеліске ұшыраған шекаралық аудандарын қолдау үшін инклюзивті даму (inclusion) қағидаты бойынша экономикалық өсуді қамтамасыз етуге бағытталған өңірлік саясатты жүзеге асыру.

Қабылданған шаралар жалпы сипатқа ие, оларды қаржыландыру шекаралас аймақтардың тұрақты дамуы мен күйзеліске ұшыраған мемлекеттен шығуы үшін жеткіліксіз. Ол үшін дамыған елдердің тәжірибесіне сүйенсек, депрессивті аймақтарды ұзақ мерзімді дамытудың кешенді бағдарламасын әзірлеу қажет. Бұл бағдарлама Шығыс Қазақстан облысының Қытаймен шектесетін дамымаған, депрессивті аудандарында нақты жобаларды жүзеге асыруды қарастыра алады. Сонымен бірге, аталған бағдарлама аясында ШОБ субъектілеріне мемлекеттік қолдау көрсетуге, көліктік-өндірістік инфрақұрылымды, әлеуметтік нысандарды дамытуға жеңілдіктер мен преференциялар беру маңызды. Сонымен қатар, күйзеліске ұшыраған өңірлердің толыққанды даму бюджетін қалыптастыруға бағытталған өзін-өзі басқару жүйесін дамытуды, бюджетаралық қатынастарды жетілдіруді нормативтік-құқықтық және заңнамалық тұрғыдан қамтамасыз ету және түрлі жеңілдіктер беру қажет. Аймақтың депрессивті аудандарында өңірлік саясатты іске асырудың ұсынылып отырған тәсілдері экономикалық кеңістіктегі диспропорцияларды тегістеуге және облыстың шекаралық депрессивті аудандарын тұрақты дамытуға арналған.

Облыстың депрессивті аудандарының инвестициялық тартымдылығын арттыру. Депрессивті аудандар үшін өңірлік инвестициялық бағдарламаларды әзірлеу кезінде салықтық жеңілдіктер жүйесін (негізгі құрал) қарастыру қажет; инвестициялық қызметке қатысушыларды облыстың инвестициялық стратегиясына сәйкес мемлекеттік қолдау мен кепілдіктермен қамтамасыз ету. Мұндай инвестициялық саясатты өңірдің күйзеліске ұшыраған өңірлері үшін жүзеге асыру кезінде құзыретіне өңірлерде инвестициялық жобаларды іске асыру, оларға тиісті өкілеттіктер беру міндеттері кіретін тиісті құрылымдар құрылуы керек.

7. Инновациялық қызметтің қарқындылығы мен тиімділігінің көрсеткіштерін кешенді бағалау негізінде инновациялық қызмет деңгейін бағалау әдістемесі ұсынылады. Біздің ойымызша, ұсынылып отырған тәсілдің артықшылығы әдістеменің теориялық зерттеулерде де, экономикалық талдау тәжірибесінде де кеңінен қолданылуына мүмкіндік беретін жеткілікті әмбебап құрал болып табылады. Әдістерді тәжірибеде қолдану тек республика аймақтарында ғана емес, сонымен қатар облыс аудандарында инновациялық белсенділік деңгейінің рейтингтік бағасын қалыптастыруға негіз бола алады, бұл облыстың аудандарын салыстыруға мүмкіндік береді. осы кешенді көрсеткіш бойынша аймақ. Әртүрлі деңгейдегі шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық қызметі деп инновацияларды құру, енгізу, тарату қарқындылығын кешенді бағалау, сондай-ақ ең алдымен қосылған құн көрсеткіштеріне негізделген енгізілген инновациялардың практикалық іске асырылуы мен тиімділігін бағалауды түсіну керек өсу.

Орындалған жұмыстың маңыздылығы мен өзектілігі диссертациялық зерттеудің барлық пункттерінің белгілі бір жаңашылдық деңгейіне ие болуымен расталады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Указ Президента Республики Казахстан. Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан: утв. 15 февраля 2018 года, №636 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>. 03.11.2022.
- 2 Президент Республики Казахстан К.Ж. Токаев. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана: послание народу Казахстана // <https://adilet.zan.kz/rus/docs>. 21.12.2022.
- 3 Ибраева А.К., Акишева Д.М. Теоретико-методические основы оценки степени депрессивности региональных систем // Путеводитель предпринимателя. – 2021. – Т. 14, №2. – С. 98-106.
- 4 Мансуров П.М., Мансурова Г.И. Депрессивный регион: сущность, критерии отнесения, основные проблемы // Фундаментальные исследования. – 2012. – №6(2). – С. 506-510.
- 5 Лексин В.Н., Швецов А.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития. – М.: УРСС, 1999. – 368 с.
- 6 Мансурова Г.И. Депрессивные регионы: основные понятия и причины перехода в депрессивное состояние // Вестник УлГТУ. – 2015. – №1. – С. 65-68.
- 7 Лисин К.Б., Фридлянов В.Н. Инновационный потенциал как фактор развития // Инновации. – 2012. – №7. – С. 22-27.
- 8 Бухонова С.М., Дорошенко Ю.А. Методика оценки инновационной активности организации // Экономический анализ: теория и практика. – 2005. – №34. – С. 35-42.
- 9 Boudeville J. Les espaces économiques. – Paris, 1961. – 128 p.
- 10 Boudeville J. Problems of Regional Economic Planning. – Edinburg, 1966. – 104 p.
- 11 Изард У. Методы регионального анализа. – М., 1996. – 105 с.
- 12 Friedmann John. Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. – Cambridge: MIT Press, 1966. – 279 p.
- 13 Гуриева Л.К. Теория диффузии нововведений // Инновации: журнал. – 2005. – №4. – С. 15-26.
- 14 Стародубровская И. и др. Стратегии развития старопромышленных городов: международный опыт и перспективы в России. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2011. – 248 с.
- 15 Петросянц В.З. Экономическая политика депрессивного региона: проблемы формирования и реализации. – М.: Наука; ДНЦ РАН, 2005. – 189 с.
- 16 Виленский П.Л., Лившиц В.Н., Смоляк С.А. Оценка эффективности инвестиционных проектов. – М.: Дело, 2011. – 888 с.
- 17 Гришин В. Управление инновационной деятельностью в условиях модернизации национальной экономики: учеб. пос. – М.: Дашков и К°, 2010. – 366 с.

- 18 Ратьковская Т.Г. Условия инновационного развития: региональная дифференциация // ЭКО. – 2007. – №4. – С. 51-69.
- 19 Яшин С.Н., Корнилов Д.А., Шапкин Е.И. Основные направления формирования стратегии инновационного развития и оценки инновационного потенциала предприятий // Финансы и кредит. – 2008. – №11. – С. 86-92.
- 20 Дубинин А.С. Сущность и методы оценки инновационной активности региона // Вестник Новгородского гос. Университета. – 2011. – №61. – С. 22-27.
- 21 Инновационные гранты в поддержку инновационной деятельности Казахстана // http://m.ekaraganda.kz/?mod=news_read&id=32729. 21.12.2022.
- 22 Спицын А. Инновационные приоритеты развития // Экономист. – 2009. – №5. – С. 58-62.
- 23 Степаненко Д. Инновационная активность субъектов хозяйствования // Наука и инновации. – 2008. – №10. – С. 39-42.
- 24 Инновационное и финансовое стимулирование: обзор компании InvestUtrecht. - 2012 // <http://www.investinutrecht.com>. 16.08.2021.
- 25 Кундеева Г. Методы определения инновационной активности // Проблемы инновационного развития и креативная экономическая мысль: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Киев, 2013. – С. 59-68.
- 26 Лебедева Н.Н. Инновационная активность предприятий как условие их конкурентоспособности // Журнал институциональных исследований. – 2010. – Т. 2, №4. – С. 15-22.
- 27 Куприн А., Жук В. Формирование и развитие процесса управления инновациями с целью повышения эффективности предпринимательской деятельности // Общество-среда-развитие. – 2013. – №1. – С. 28-32.
- 28 Саликов Ю., Гончарова И., Барзенкова А. Анализ внешних факторов влияния на инновационную активность промышленного предприятия // Вестник ВГУИТ. – 2014. – №1. – С. 207-212.
- 29 Богачев А.И., Полякова А.А. Инновационный потенциал и инновационная активность Российских предприятий // Политематический электронный научный журнал Кубанского Государственного Аграрного Университета. – 2010. – №64. – С. 156-165.
- 30 Мельников О.Н., Шувалов В.Н. Инновационная активность как фактор повышения конкурентоспособности предприятия // Российское предпринимательство. – 2013. – №2(4). – С. 18-27.
- 31 Матузова И.В. К вопросу о содержании и сущности категории «инновационная активность» // Транспортное дело России. – 2012. – №4. – С. 104-106.
- 32 Поляков В.В. Мониторинг инновационных процессов в научно-технической сфере // Инновации. – 2013. – №5. – С. 62-64.
- 33 Малышева Л.А. Анализ подходов к оценке инновационной активности Российских предприятий // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического универ. – 2012. – №14. – С. 101-111.

- 34 Abylkassimova Zh.A., Akisheva D.M. Conditions for forming an innovative environment of the agroindustrial complex of the east Kazakhstan region // ҚазҰУ хабаршысы. – 2019. – №3(129). – P. 25-37.
- 35 Поротькин С.Е. Экономическое стимулирование инноваций в картофелеводстве: автореф. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – М., 2008. – 18 с.
- 36 Чередниченко Л. Мировой опыт стимулирования инновационной деятельности промышленных предприятий // Вестник ЮРГТУ (НПИ). – 2012. – №2. – С. 94-105.
- 37 Тимошина К.В. Анализ подходов к определению инновационной активности предприятия // Молодой ученый. – 2016. – №25(129). – С. 407-410.
- 38 Мищенко В.В. О критериях оценки депрессивных регионов – субъектов РФ // <http://izvestia.asu.ru/2006/2/econ/TheNewsOfASU>. 18.06.2021.
- 39 Мильчаков М., Шапиро Н.А., Каплина Ю.Е. и др. Региональная политика в теоретическом контексте понятий «экономический регион» и «мезохозяйственная система» // Экономика устойчивого развития. – 2017. – №4(32). – С. 222-231.
- 40 Akisheva D.M., Abylkassimova Zh.A. Environmental and Socio-Economic Development Strategy of Depressed Regions Case of Kazakhstan // Journal of Environmental Management and Tourism. – 2023. – Vol. 14, Issue 1. – P. 181-193.
- 41 Медведева С.А. Инновационный потенциал предприятия: сложность определения и основные особенности // Креативная экономика. – 2010. – №10. – С. 35-42.
- 42 Глобальный тренд на инновации. Казахстан // <http://www.informburo.kz>. 31.06.2018.
- 43 Полукеева А.В. Показатели инновационной активности предприятий // Экономинфо. – 2014. – №22. – С. 74-77.
- 44 Шумпетер Й. Теория экономического развития: Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / пер. с нем. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
- 45 Шеко П. Инновационный хозяйственный механизм // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – №2. – С. 18-27.
- 46 Бабаев Б.Д. и др. Экономика депрессивного региона: противоречия, резервы, проекты возрождения // Вестник Ивановского государственного университета. – 2013. – №1(19). – С. 6-21.
- 47 Суровушкина Е.Н. Сущность и методы оценки инновационной активности организации // Экономические науки. – 2014. – №4(113). – С. 78-81.
- 48 Ковалева И.П. Сущность экономического развития и роста в разрезе различных экономических школ // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. – 2016. – №38. – С. 7-15.
- 49 Туккель И., Яшин С. Экономика и финансовое обеспечение инновационной деятельности: практикум. – СПб.: БХВ-Петербург, 2013. – 168 с.
- 50 Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: учеб. – Изд. 6-е. – СПб.: Питер, 2011. – 357 с.

- 51 Томасова Д.А. Понятие и инструментарий оценки инновационной активности организаций // Экономика, экология и общество в 21 столетии: сб. науч. тр. 16-й междунар. науч.-практ. конф. – М., 2014. – С. 198-200.
- 52 Баранчев В.П. Управление инновациями: учеб. – М.: Юрайт, 2011. – 141 с.
- 53 Фетисов Г.Г., Орешин В.П. Региональная экономика и управление: учеб. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 416 с.
- 54 Adams J., Robinson P., Vigor A. A new regional policy for the UK. – London: IPPR, 2003. – 105 p.
- 55 Павлов Ю.М. Региональная политика капиталистических государств. – М.: Наука, 1990. – 122 с.
- 56 Корсунский Б.Л., Леонов С.Н. Депрессивный район в переходной экономике. – Владивосток: Дальнаука, 1999. – 155 с.
- 57 Аврамчикова Т.Н., Решетнева М.В. Современная региональная политика: опыт зарубежных стран // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического универ. им. академика М.Ф. Решетнева. – 2008. – №4(21). – С. 185-191.
- 58 Алексеев В.В. и др. Зарубежный опыт антидепрессивной региональной политики. – Екатеринбург, 1993. – 133 с.
- 59 Анализ зарубежного опыта повышения отраслевой, региональной и национальной конкурентоспособности на основе развития кластеров // http://politanaliz.ru/articles_695.html. 12.06.2021.
- 60 Артоболевский С.С. Региональное развитие в Великобритании: послевоенный период. – М.: Институт географии РАН, 1992. – 165 с.
- 61 Мильчаков М.В. Депрессивные регионы России: современная география и тенденции развития в период кризиса // Социально-экономическая география: история, теория, методы, практика: сб. науч. ст. – Смоленск: Универсум, 2011. – С. 507-512.
- 62 Кузнецова О.В. и др. Региональная политика: зарубежный опыт и российские реалии. – М.: ИМЭМО РАН, 2015. – 137 с.
- 63 Николаев А.В. Инновационное развитие и инновационная культура // Проблемы теории и практики управления. – 2011. – №1. – С. 57-63.
- 64 Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы "Еңбек": утв. 13 ноября 2018 года, №746 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746> от 13.11.2021.
- 65 Akisheva D.M., Abylkassimova Zh.A. Assessment of the current mechanism for managing the socio-economic development of East Kazakhstan region and its districts // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршы. – 2022. – №3. – Б. 140-152.
- 66 Мукашев Т.А. Проблемы развития и механизма взаимодействия участников национальной инновационной системы Республики Казахстан // Вестник КарГУ. – 2016. – №1. – С. 16-24.
- 67 ВКО // <https://forbes.kz/ranking/object/537>. 21.12.2022.

68 Рынок труда Казахстана: развитие в условиях новой реальности // https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/ru_kz/topics. 21.12.2022.

69 Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы: утв. 31 декабря 2019 года, №1050 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050>. 20.12.2022.

70 Пандемия кезіндегі Қазақстан экономикасы, қалпына келтіру шаралары // <https://primeminister.kz/kz/news/reviews/pandemiya>. 21.12.2022.

71 Национальный научный портал Республики Казахстан // <https://nauka.kz/>. 02.09.2019.

72 Проведение оценки экономического потенциала Зырянского района с точки зрения перспектив размещения производительных сил и расселения населения до 2030 года // <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke>. 21.12.2022.

73 Лащева Т.О. Полюса экономического роста как приоритеты развития региона на стратегическую перспективу: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – СПб., 2008. – 256 с.

74 Основные показатели социально-экономического развития ВКО // <https://invest.e-vko.kz/ru>. 12.08.2021.

75 В глобальном индексе конкурентоспособности (ГИК) за 2019 год Казахстан занял 55-е место // <https://kapital.kz/economic/81795>. 09.10.2019.

76 Указ Президента Республики Казахстан. Об утверждении Концепции инновационного развития Республика Казахстан до 2020: утв. 4 июня 2013 года, №579 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000579>. 09.22.2022

77 Годовой отчет АО «Самрук Казына» за 2020 год // https://kase.kz/files/emitters/SKKZ/skkzp_2020_rus.pdf. 21.12.2022.

78 Три компонента инноваций – Эксперт Казахстан // <https://expertonline.kz/>. 09.04.2019.

79 Мильчаков М.В. Факторы и динамика развития депрессивных регионов и городов России: дис. ... канд. геогр. наук: 25.00.24. – М., 2012. – 168 с.

80 Мельников О., Шувалов В. Инновационная активность как фактор повышения конкурентоспособности предприятия // Российское предпринимательство. – 2005. – №9. – С. 100-104.

81 Товстых Л.Е. Новая инновационная сфера в экономике третьего тысячелетия и новые задачи // Инновации. – 2003. – №6. – С. 18-29.

82 База данных комитета по статистике МНЭ РК // <http://stat.gov.kz/>. 12.06.2021.

83 Чернова А.С. Сущность инновационной активности предприятий // Молодой ученый. – 2015. – №1. – С. 311-312.

84 Кто и кого кормит в Казахстане // <https://kursiv.kz/news/finansy/2020-03/kto-kogo-kormit-v-kazakhstane>. 11.08.2021.

85 Джанхотов И.Х. Приоритеты при обосновании направления развития депрессивного региона // Экономические науки. – 2006. – №3(1). – С. 72-74.

- 86 Нурланова Н.К. Особенности и механизмы развития экономики приграничных территорий: мировой опыт и Казахстан. – Алматы, 2000. – 133 с.
- 87 Левинсон Н.Л., Харитоновна Н.А. Формирование механизма антикризисного управления муниципальной экономикой // Эффективное антикризисное управление. – 2011. – №1. – С. 72-79.
- 88 Васильева И.В. Управление регионом как социально-экономической системой // Наука и бизнес: пути развития. – 2014. – №10(40). – С. 63-65.
- 89 Чернова О.А. Проблемы формирования инфраструктуры обеспечения инновационного развития депрессивных территорий Ростовской области. Вопросы экономики // Вестник ТГЭУ. – 2009. – №2. – С. 33-43.
- 90 Чернышов М.М. Методические подходы к оценке состояния развития региона // Актуальные вопросы экономической и социальной жизни Республики Дагестан: записки, статьи, аналитические разработки. – 2004. – №1. – С. 48-55.
- 91 Шапиро Н.А., Каплина Ю.Е., Медведев Е.А. и др. Региональная политика в теоретическом контексте понятий «экономический регион» и «мезохозяйственная система» // Экономика устойчивого развития. – 2017. – №4(32). – С. 222-231.
- 92 Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: учеб. – М.: ГУ ВШЭ, 2004. – 495 с.
- 93 Янова Е.А., Грибанова Н.В. Государственная политика оздоровления территориальных образований с депрессивным статусом // Научный журнал НИУ ИТМО. – 2018. – №4. – С. 12-41.
- 94 Головнина Л.А., Зубарев А.А. Экономическое развитие региона и особенности формирования эффективной региональной инвестиционной политики. – М.: МГИУ, 2007. – 344 с.
- 95 Мильчаков М.В. Депрессивные регионы России: современная география и тенденции развития в период кризиса // Социально-экономическая география: история, теория, методы, практика: сб. науч. ст. – Смоленск: Универсум, 2011. – С. 507-512.
- 96 Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: учеб. – М.: ГУ ВШЭ, 2004. – 495 с.
- 97 Шапиро Н.А., Каплина Ю.Е., Медведев Е.А. др. Региональная политика в теоретическом контексте понятий «экономический регион» и «мезохозяйственная система» // Экономика устойчивого развития. – 2017. – №4(32). – С. 222-231.
- 98 Инновации и высокие технологии в Казахстане. Приближая будущее. – Алматы, 2016 // <http://rfcaratings.kz/wpcontent/uploads/2015.17.08.2021>.
- 99 Корсунский Б.Л., Леонов С.Н. Депрессивный район в переходной экономике. – Владивосток: Дальнаука, 1999. – 155 с.
- 100 Шапиро Н.А., Малкина М.В. Логично и образно о промышленной политике России // Проблемы современной экономики. – 2012. – №4(44). – С. 469-470.

- 101 Богачева О.А. Бюджетные механизмы в мировой практике депрессивных и отсталых регионов // Вопросы экономики. – 2009. – №6. – С. 110-112.
- 102 Видяпин В.И., Степанова М.В. Региональная экономика: учеб. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 666 с.
- 103 Новый портал по прозрачности бюджета презентовали в Казахстане // <https://atameken.kz/ru/articles/36026>. 11. 05.2020.
- 104 Индекс открытости местных бюджетов – 2019 // <https://www.soros.kz/ru/transparency>. 23.05.2020.
- 105 Afuah A. Innovation Management: Strategies, Implementation, and Profits. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 390 p.
- 106 Стародубровская И.В., Лободанова Д.Л., Филюшина А.С. Стратегии развития старопромышленных городов: международный опыт и перспективы в России. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2011. – 248 с.
- 107 Очковская М.С. Инновации как качественный фактор экономического роста // Креативная экономика. – 2017. – №4. – С. 18-39.
- 108 Delmon J. Private Sector Investment in Infrastructure: Project Finance, PPP Projects and Risk. - The World Bank and Kluwer Law International, 2009. // <https://www.amazon.com/Private-Sector-Investment-Infrastructure-Projects/dp/0821377868>
- 109 Report to Congress on Public-Private Partnerships – 2004 / US Department of Transportation // <https://rosap.ntl.bts.gov/view/dot/28035>. 21.12.2022.
- 110 Green Paper on Public-Private Partnerships and Community Law on Public Contracts and Concessions // <https://rosap.ntl.bts.gov/view/dot/28035>. 21.12.2022.
- 111 Public Private Partnerships - the Government's Approach – 2000/ // <https://rosap.ntl.bts.gov/view/dot/28035>. 21.12.2022.
- 112 Regional Forum on Sustainable Development // <https://unece.org/regional-forum-2019>. 21.12.2022.
- 113 Драгун Н.П., Ивановская И.В. Определение точек/ полюсов роста экономики региона. Экономика и управление народным хозяйством // Вестник ГГТУ им. П.О. Сухого. – 2016. – №1. – С. 89-100.
- 114 Об утверждении комплекса мер по развитию приграничных районов Республики Казахстан на 2014-2020 годы: утв. 29 ноября 2013 года, №1289 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300001289>. 23.11.2022.
- 115 Нурланова Н.К. Сценарии инновационного развития регионов Казахстана и оценка возможностей их реализации // Проблемы развития территории. – 2014. – №4(72). – С. 82-96.
- 116 Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. Өңірлерді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы: 2019 жылдың 27 желтоқсаны, №990 бекітілген // <https://adilet.zan.kz/kaz>. 23.11.2022.
- 117 Андреева Е.Л. Региональная политика Европейского Союза и роль Германии в ее реализации // Региональная политика и местное самоуправление: сб. – Екатеринбург, 1998. – С. 67-84.

118 Даурова А.М. Зарубежный опыт идентификации депрессивности регионов // <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt>. 23.08.2021.

119 Ибраева А.К., Акишева Д.М., Зейнуллина А.Ж. Финансово-экономические методы инвестиционно-инновационного развития экономики депрессивных районов области) // Путеводитель предпринимателя. – 2020. – Т. 13, №1. – С. 32-37.

120 Акишева Д.М., Мищенко И.В. Проблемы активизации развития депрессивных районов Восточно-Казахстанской области и методы оптимизации деятельности промышленного предприятия // Экономическое развитие региона: управление, инновации, подготовка кадров: матер. 6-го эконом. форума. – Барнаул, 2019. – С. 3-8.

121 Павлова Н.И. Методика анализа инновационной активности хозяйствующих субъектов в регионах на основе использования показателей интенсивности и эффективности инновационной деятельности. – М., 2000. – 166 с.

122 Нуралина К.Т., Акишева Д.М., Абылкасимова Ж.А. Аймақ экономикасын дамытуды мемлекеттік реттеудің шетелдік тәжірибесі // ҚР Ұлттық Ғылым Академиясының Хабаршысы. – 2023. – №1(401). – Б. 370-380.

123 Голиченко О.Г. Основные факторы развития национальной инновационной системы: уроки для России. – М.: Наука, 2011. – 115 с.

124 Baldwin J.R., Hanel P. Innovation and Knowledge Creation. In: An Open Economy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 166 p.

125 Van Beers C., Kleinknecht A., Ortt R. et al. Determinants of Innovative Behaviour. A firm's Internal Practices and its External Environment. – N.Y., 2000. – 255 p.

126 Казахстан занял 25-е место в рейтинге Doing Business // <https://vlast.24.10.2019>.

127 Трефилова А.А. Оценка инновационной активности предприятий. - 2011 // <http://www.domino.innov.ru>. 11.06.2021.

128 Бакаев Д.Н. Методика оценки инновационной активности предприятий. – М., 2015. – 133 с.

129 Лаптева Е.А. Развитие методов оценки инновационного потенциала промышленных предприятий // <http://www.sstu.ru/files/dissertation>. 14.08.2021.

130 Ендовицкий Д.А. Анализ инвестиционной привлекательности организации. – М., 2013. – 155 с.

131 Лапин А.В., Кутергина Г.В. Идентификация и моделирование развития депрессивных территорий: отечественный и зарубежный опыт. – М., 2001. – 101 с.

132 Цветкова С.Н. Моделирование инвестиционного процесса как одной из форм государственной поддержки по преодолению депрессивности в экономике шахтёрских регионов // Terra economicus. – 2008. – Т. 6, №2. – С. 307-316.

133 Ляшкова Е.С., Смирнова А.С. Методы оценки инновационного потенциала региона: Российский и зарубежный опыт // Вестник современных исследований. – 2019. – №1(28). – С. 148-151.

ҚОСЫМША А

Ендіру актілері

Министерство образования и науки Республики Казахстан
НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

УТВЕРЖДАЮ
Член Правления – Проректор
по академическим вопросам
И.А. Оралканова
«___» _____ 2021 г.

АКТ внедрения результатов научно-исследовательской работы в учебный процесс

М.н. нижеподписавшиеся члены комиссии:

Тлемисов У.Б. – директор Департамента организации образовательного процесса, Молдабаева Ж.К. – директор Департамента науки, Евлампиева Е.П. – руководитель отдела по управлению научной деятельностью, Бодауова Б.К. – декан гуманитарно-экономического факультета составили настоящий Акт о результатах научно-исследовательской работы докторанта Акишевой Д.М., по теме «Повышение активности инновационного развития депрессивных районов Восточно-Казахстанской области в условиях модернизации».

Результаты научно-исследовательской работы в 2021-2022 учебном году применяются (будут применены) в учебном процессе для проведения лекционных, практических занятий и при выполнении самостоятельной работы студентов по следующим дисциплинам «Инновационная экономика», «Национальная и региональная экономика» для бакалавриата по образовательной программе 6В04101 «Экономика». Эффективность внедрения результатов: разработанные лекционные материалы, представленные для использования в данном учебном процессе, могут способствовать повышению качества знаний и уровня подготовки студентов данной образовательной программы.

Настоящий акт составлен в 4-х экземплярах и передан на хранение: первый экземпляр – на кафедру «Экономика и финансы», второй экземпляр – в деканат гуманитарно-экономического факультета, третий экземпляр – в департамент по академическим вопросам, четвертый экземпляр – в отдел по управлению научной деятельностью.

Члены комиссии:

Директор Департамента организации образовательного процесса

У.Б. Тлемисов

Директор Департамента науки

Ж.К. Молдабаева

Руководитель отдела по управлению научной деятельностью

Е.П. Евлампиева

Декан факультета _____

Б.К. Бодауова

6D050600 – Экономика мамандығының докторанты Акишева Дана Мұратбекқызының «Жаңғырту жағдайында Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуының белсенділігін арттыру» докторлық диссертация тақырыбы бойынша ғылыми зерттеу нәтижелерін өндіріске ендіру туралы акті

Диссертациялық жұмыстың Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуының белсенділігін арттыру бойынша бірқатар тұжырымдамалары мен нәтижелері жергілікті басқару органдарының қызметтерінде қолданылатындығын растайды, атап айтқанда

- проблемалық аймақтардағы өнеркәсіптік кешендерді дамытудың инновациялық әдістерін қолданудағы шет мемлекеттердің тәжірибесін егжей-тегжейлі талдау нәтижелері;
- «депрессивті аудан» ұғымының авторлық түсініктемесі;
- Шығыс Қазақстан облысының аудандарының инновациялық белсенділік деңгейін бағалау әдістемесі;
- облыстың депрессивті аудандарының инновациялық дамуының алғышарттары мен факторлары;
- Шығыс Қазақстан облысының аудандарын әлеуметтік-экономикалық және инновациялық даму деңгейі бойынша жіктемелері;
- Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуын белсендіруді қамтамасыз ету бойынша ізденушінің нақты ұсыныстары.

Шығыс Қазақстан облысы
Семей қаласының әкімі

Б.К.Байахметов

6D050600 – Экономика мамандығының докторанты Акишева Дана Мұратбекқызының «Жаңғырту жағдайында Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуының белсенділігін арттыру» докторлық диссертация тақырыбы бойынша ғылыми зерттеу нәтижелерін өндіріске ендіру туралы акті

Диссертациялық жұмыстың Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуының белсенділігін арттыру бойынша бірқатар тұжырымдамалары мен нәтижелері жергілікті басқару органдарының қызметтерінде қолданылатындығын растайды, атап айтқанда

- проблемалық аймақтардағы өнеркәсіптік кешендерді дамытудың инновациялық әдістерін қолданудағы шет мемлекеттердің тәжірибесін егжей-тегжейлі талдау нәтижелері;
- «депрессивті аудан» ұғымының авторлық түсініктемесі;
- Шығыс Қазақстан облысының аудандарының инновациялық белсенділік деңгейін бағалау әдістемесі;
- облыстың депрессивті аудандарының инновациялық дамуының алғышарттары мен факторлары;
- Шығыс Қазақстан облысының аудандарын әлеуметтік-экономикалық және инновациялық даму деңгейі бойынша жіктемелері;
- Шығыс Қазақстан облысының депрессивті аудандарының инновациялық дамуын белсендіруді қамтамасыз ету бойынша ізденушінің нақты ұсыныстары.

ШҚО Семей қаласының экономика және қаржы бөлімінің басшысы

Rosa

Роза Құдайбергенқызы

ҚОСЫМША Ә

Кесте Ә.1 – ШҚО аудандары бойынша кәсіпорындардың көлемінің инновациялық белсенділік көрсеткіштері

Районы	по малым			по средним			по крупным		
	кәсіпорындар саны, бірлік количество предприятий, единиц	одан из них инновациялары бары имеющие инновации	инновация саласындағы белсенділік деңгейі, %-бен уровень активности в области инноваций, в %	кәсіпорындар саны, бірлік количество предприятий, единиц	одан из них инновациялары бары имеющие инновации	инновация саласындағы белсенділік деңгейі, %-бен уровень активности в области инноваций, в %	кәсіпорындар саны, бірлік количество предприятий, единиц	одан из них инновациялары бары имеющие инновации	инновация саласындағы белсенділік деңгейі, %-бен уровень активности в области инноваций, в %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Облыс бойынша барлығы	1 513	93	6.1	192	70	36.5	126	73	57.9
Өскемен қалалық әкімшілігі	792	60	7.6	79	32	40.5	54	31	57.4
Курчатов қалалық әкімшілігі	11	1	9.1	4	1	25.0	5	3	60.0
Риддер қалалық әкімшілігі	62	7	11.3	10	2	20.0	2	1	50.0
Семей қалалық әкімшілігі	325	3	0.9	49	10	20.4	30	12	40.0
Абай	7	-	-	1	1	100.0	-	-	-
Аягөз	17	4	23.5	6	4	66.7	3	2	66.7
Бесқарағай	8	-	-	-	-	-	1	1	100.0

Ә.1-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Бородулиха	25	-	-	3	1	33.3	1	1	100.0
Глубокое	40	-	-	9	3	33.3	7	2	28.6
Жарма	28	-	-	4	2	50.0	5	3	60.0
Зайсан	11	-	-	2	-	-	1	2	200.0
Алтай	76	8	10.5	7	4	57.1	4	4	100.0
Көкпекті	18	-	-	5	2	40.0	1	1	100.0
Күршім	8	2	25.0	1	-	-	1	1	100.0
Катонқара ғай	11	-	-	2	2	100.0	-	-	-
Тарбағатай	10	-	-	4	2	50.0	2	2	100.0
Ұлан	16	4	25.0	2	2	100.0	3	2	66.7
Урджар	13	2	15.4	-	-	-	2	2	100.0
Шемонаиха	35	2	5.7	4	2	50.0	4	3	75.0

ҚОСЫМША Б

Кесте Б.1 – Шығыс Қазақстан облысының аудандары бойынша технологиялық инновацияларды енгізген кәсіпорындар саны

Регион	Тауарларды (көрсетілетін қызметтерді) өндіру әдісін Метод производства товаров (услуг)	Логистиканы, тауарларды (көрсетілетін қызметтерді) тарату немесе жеткізу әдісі Логистику, доставку или методы реализации товаров (услуг)	Техникалық тәсілдер, жабдықтауда, бухгалтерлік есепте, бағдарламалық қамтамасыз ету және басқалар сияқты қызметті жасау және ұсыну тәсілдерін Методы создания и предоставления услуг таких, как технические приемы, программное обеспечение в снабжении, бухгалтерском учете и другие	Басқа әдістер Другие методы
<i>Облыс бойынша барлығы</i>	55	8	18	52
Өскемен қалалық әкімшілігі	21	3	11	18
Курчатов қалалық әкімшілігі	-	1	-	1
Риддер қалалық әкімшілігі	4	-	1	1
Семей қалалық әкімшілігі	9	1	3	5
Аягөз	1	1	1	4
Бородулиха	1	-	-	-
Глубокое	1	-	-	1
Жарма	1	-	1	-
Зайсан	1	-	-	-
Алтай	3	-	-	12
Тарбағатай	4	2	-	3
Ұлан	3	-	1	4
Үржар	3	-	-	1
Шемонаиха	3	-	-	2

ҚОСЫМША В

Кесте В.1 – Шығыс Қазақстан облысының аудандары бойынша маркетингтік инновацияларды енгізетін кәсіпорындар саны

Шығыс Қазақстан облысының аудандары	Маркетингтік инновациялар Маркетинговые инновации				
	тауардың, көрсетілетін қызметтің дизайнды немесе қағамасында едәуір өзгеріс болғанда (өнімнің функционалдық сипаттамаларының өзгеруіне өзгерістері қоспағанда) значительные изменения дизайна или упаковки товара, услуги (за исключением изменений связанных с изменением функциональных характеристик продукта)	тауарды сатуудың жаңа әдістері мен тәсілдері (баспасөзде және бұқаралық аппарат құралдарында және жарнаманы алғаш рет пайдалану, жаңа сауда белгісін, бренд және т.б. пайдалану) новые методы и способы продвижения товара (использование впервые рекламы в прессе и средствах массовой информации, использование нового логотипа, бренда и т.д.)	тауарды орналастырудың жаңа әдістері немесе өткізудің жаңа арналары (тікелей сатууды, эксклюзивті сатууды, тауарды таныстырудың жаңа тұжырымдамасын пайдалану және т.б.) новые методы размещения товара или новые каналы сбыта (использование прямых продаж, эксклюзивных продаж, новая концепция в презентации товара и т.д.)	жаңа бағалық саясат (тауарлар мен көрсетілетін қызметтерге деген сұранысқа сәйкес бағаны ретту тәсілін алғаш рет пайдалану және т.б.) новая ценовая политика (использование впервые метода регулирования цены товара или услуги в соответствии со спросом на них и т.д.)	өзге де маркетингтік инновациялар прочие маркетинговые инновации
<i>Облыс бойынша барлығы</i>	9	42	21	-	8
Өскемен қалалық әкімшілігі	6	41	20	-	5
Риддер қалалық әкімшілігі	-	-	-	-	2
Семей қалалық әкімшілігі	1	-	-	-	1
Глубокое	1	1	1	-	-
Ұлан	1	-	-	-	-

ҚОСЫМША Г

Кесте Г.1 – Өнім инновацияларын өз бетінше немесе басқа ұйымдармен бірлесіп енгізген кәсіпорындар саны

Шығыс Қазақстан облысының аудандары	Инновациялық тауар енгізілді				Инновациялық көрсетілетін қызметтер енгізілді			
	ұйымның өзі самой организацией	басқа ұйымдармен немесе мекемелермен бірлесіп совместно с другими организациями или учреждениями	басқа ұйымдармен немесе мекемелермен жаратылғанды жетілдіру усовершенствовано созданное другими организациями	басқа ұйымдармен немесе мекемелермен другими организациями или учреждениями	ұйымның өзі самой	басқа ұйымдармен немесе мекемелермен ұйымның өзі бірлесіп совместно с другими организацией организациями или учреждениями	басқа ұйымдармен немесе мекемелермен жаратылғанды жетілдіру усовершенствовано	басқа ұйымдармен немесе мекемелермен другими организациями или учреждениями организациями
Облыс бойынша барлығы	16	8	-	3	7	4	2	5
Өскемен қалалық әкімшілігі	9	2	-	2	5	3	1	2
Курчатов қалалық әкімшілігі	1	-	-	-	1	-	-	-
Риддер қалалық әкімшілігі	2	2	-	-	-	-	-	-
Семей қалалық әкімшілігі	-	2	-	1	1	1	1	2
Аягөз	1	-	-	-	-	-	-	-
Глубокое	2	1	-	-	-	-	-	-
Алтай	1	-	-	-	-	-	-	-
Катонқарағай	-	-	-	-	-	-	-	-
Ұлан	-	1	-	-	-	-	-	-

ҚОСЫМША Ғ

Кесте Ғ.1 – Инновация түрлері бойынша кәсіпорындар саны

	Количество предприятий, имеющие один из четырех типов инноваций	Количество предприятий, имеющие продуктовые инновации	Количество предприятий, имеющие процессные инновации	Количество предприятий, имеющие маркетинговые инновации	Количество предприятий, имеющие организационные инновации	Количество предприятий, имеющие всечетыре типа инноваций
Облыс бойынша барлығы	236	36	124	70	56	3
Өскемен қалалық әкімшілігі	123	19	48	64	16	2
Курчатов қалалық әкімшілігі	5	2	2	-	2	-
Риддер қалалық әкімшілігі	10	2	7	2	1	-
Семей қалалық әкімшілігі	25	7	15	2	11	-
Абай	1	-	-	-	1	-
Аягөз	10	1	7	-	4	-
Бесқарағай	1	-	1	-	-	-
Бородулиха	2	-	2	-	-	-
Глубокое	5	2	2	1	3	1
Жарма	5	-	3	-	3	-
Зайсан	2	-	1	-	1	-
Алтай	16	1	16	-	1	-
Көкпекті	3	-	-	-	3	-
Күршім	3	-	-	-	3	-
Катонқарағай	2	1	-	-	2	-
Тарбағатай	4	-	4	-	-	-
Ұлан	8	1	7	1	2	-
Үржар	4	-	4	-	1	-
Шемонаиха	7	-	5	-	2	-

ҚОСЫМША Д

Кесте Д.1 – Шығындар түрлері бойынша өнім және технологиялық инновацияларға кеткен шығындар, млн. теңге

	Всего	Внутренние затраты на НИОКР (текущие затраты (оплата труда и капитальные вложения в здания и оборудование, специально предназначенные для НИОКР))	Внешние затраты на НИОКР	Приобретение современных машин, оборудования, программного обеспечения и других капитальных товаров (за исключением затрат на НИОКР)	Приобретение знаний и внешних источников в	Проектирование, маркетинговое исследование, обучение и другие соответствующие мероприятия	Прочие инновационные расходы
Облыс бойынша барлығы	112 391.3	1 917.2	4 312.0	63 496.5	4.1	27.2	42 634.3
Өскемен қалалық әкімшілігі	49 408.7	1 252.7	1 321.5	6 338.7	4.1	21.3	40 470.5
Курчатов аалалық әкімшілігі	31.9	17.4	0.7	13.4	-	-	0.4
Риддер қалалық әкімшілігі	401.6	155.9	-	219.8	-	-	26.0
Семей қалалық әкімшілігі	5 477.2	94.2	25.0	5 355.1	-	x	-
Аягөз	46 873.8	-	x	x	-	-	18.4
Бородулиха	8.6	-	-	8.6	-	-	-
Глубокое	2 619.9	166.5	x	598.3	-	3.1	1 770.1
Жарма	943.3	x	16.9	695.8	-	-	-
Зайсан	x	-	-	-	-	-	x
Алтай	1 313.0	-	-	1 313.0	-	-	-
Тарбағатай	64.0	-	-	64.0	-	-	-
Ұлан	644.7	-	-	444.3	-	-	200.4
Үржар	33.6	-	-	33.6	-	-	-
Шемонаиха	4 422.6	-	-	4 422.6	-	-	-